PERE III, EL CERIMONIÓS

(1319-1387)

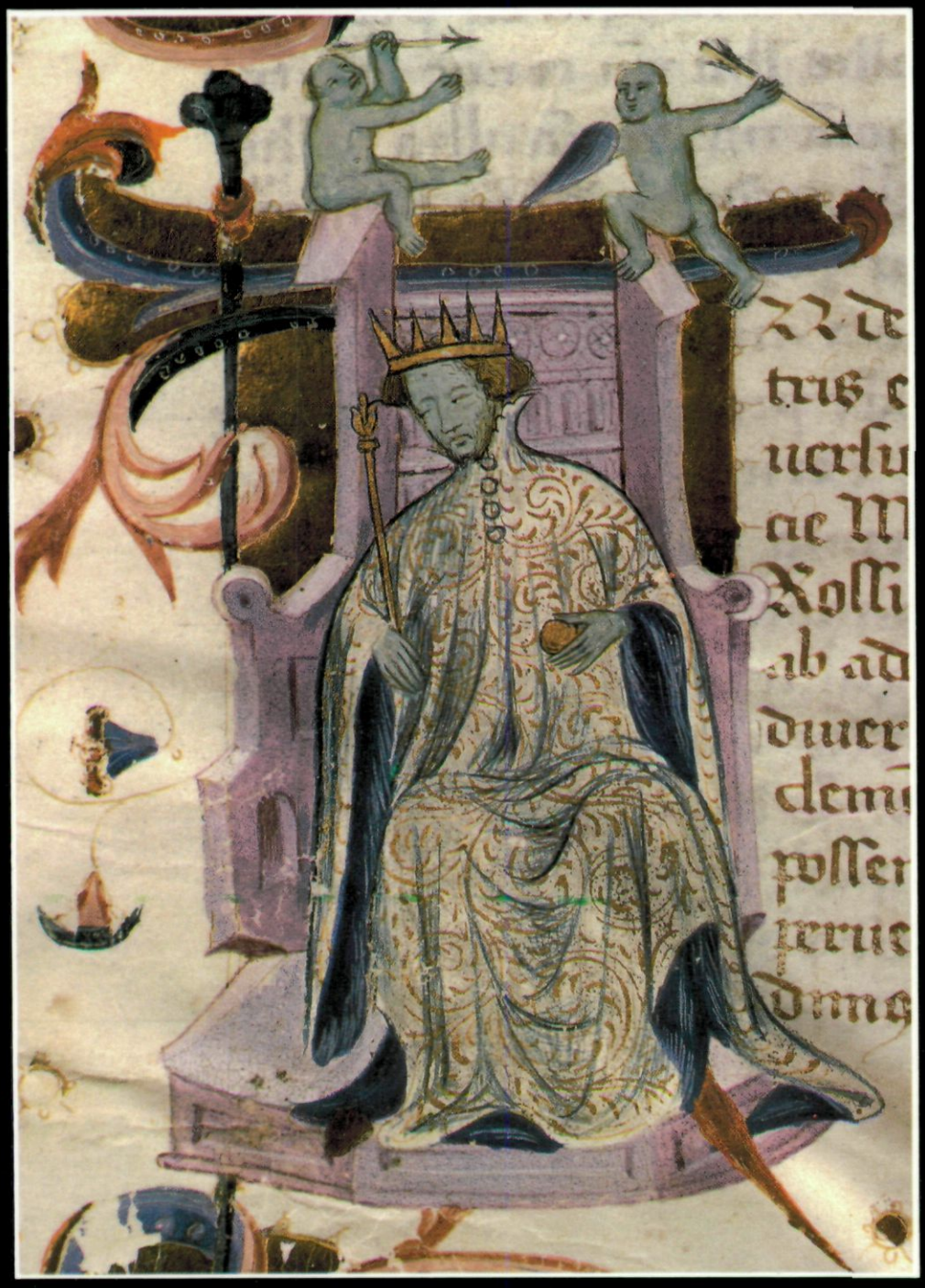

En el sisè centenari de la mort d'un gran rei dels catalans

Nadala de la

FUNDACIÓ JAUME I

Recull, cada any, les efemèrides més significatives dels Països Catalans

Any XXI-1987

PORTADA
Pere el Cerimoniós en una caplletra del còdex del segle XV anomentat Llibre dels Privilegis de la Cartoixa de la Vall de Crist. *La cartoixa fou fundada el 1385 pel rei Pere III, prop de Sogorb. El treball sembla que és atribuïble a un membre de la família d'il·luminadors valencians Crespí i fou realitzat en vida de Martí I l'Humà, fill del Cerimoniós. Aquesta circumstància ens indueix a creure que la semblança amb el rei deu ser força bona. Manuscrit conservat a la Biblioteca de Catalunya (Foto Ernest Esteve).*

CONTRA-PORTADA
Abadia de Santa Maria de Poblet. Tombes reials. Sepulcre de Pere el Cerimoniós i de les seves esposes Maria de Navarra, Elionor de Portugal i Elionor de Sicília.

El seu epitafi, dictat en llatí per Joan I, diu així: «Pere IV d'Aragó, dit del Punyalet, esperit invicte, jeu ací inanimat als seixanta-set anys, després d'haver-ne exercit cinquanta-un de regnat, havent mort a Barcelona el 5 de gener del 1387. El seu cos va ésser dipositat a aquella església catedral, on romangué set anys i quatre mesos, fins que fou acabat el seu sepulcre que per a ell i els altres reis havia determinat de construir en aquest monestir de Poblet. Al qual fou després traslladat pels idus de maig de l'any 1394, en presència del seu fill, l'il·lustríssim Joan, rei d'Aragó amb cavallers preclars i diversos prelats, havent-hi estat solemnement inhumat. Que la seva ànima reposi en pau» *(Foto Ernest Esteve).*

PERE III, EL CERIMONIÓS

(1319-1387)

En el sisè centenari
de la mort d'un gran
rei dels catalans

FUNDACIÓ
JAUME I

Nadal del 1987

AMB aquesta NADALA, la FUNDACIÓ JAUME I correspon a la gentil aportació de les persones que, com vós mateix, fan possible la dotació dels PREMIS BALDIRI REXACH, destinats a estimular l'escola catalana, i que, en certa manera, s'inspiren i donen continuïtat a la tasca de la benemèrita ASSOCIACIÓ PROTECTORA DE L'ENSENYANÇA CATALANA.

Gràcies a la vostra generositat, els PREMIS BALDIRI REXACH han anat creixent cada any, fins a convertir-se en els guardons escolars més importants i els més ben dotats, no solament dels Països Catalans, sinó de tot l'Estat, de tal manera que han evolucionat així:

Pel curs	1978-79	**2.480.000**	ptes.
» »	1979-80	**2.750.000**	»
» »	1980-81	**4.050.000**	»
» »	1981-82	**4.100.000**	»
» »	1982-83	**5.250.000**	»
» »	1983-84	**6.040.000**	»
» »	1984-85	**6.560.000**	»
» »	1985-86	**7.000.000**	»
» »	1986-87	**9.300.000**	»
» »	1987-88	**9.500.000**	»

"Als Països Catalans, l'escola serà catalana, o no serà".

© FUNDACIÓ JAUME I
Desembre 1987
ISBN: 84-404-0852-8
Dipòsit Legal: B. 41.979-1987
Fotocomposició:
FOTOLETRA, S.A.
Aragó, 208-210
EDIGRAF, S.A.
Tamarit, 312. 08015 Barcelona

MOT DE GRÀCIES

COL·LABORACIONS literàries que hem d'agrair per haver fet possible la publicació d'aquestes Nadales, en les edicions aparegudes des del 1967. Els anys indiquen els de la Nadala en què es féu la col·laboració.

Carme AGUSTÍ i BADIA (1977)
Joan AINAUD de LASARTE (1976 i 1987)
J.M. AINAUD de LASARTE (1970 a 1987)
Joan ALAVEDRA (1971 i 1974)
Lluís ALBERT (1975, 1982 i 1985)
Montserrat ALBET (1976, 1979, 1980, 1981, 1982 i 1983)
Imma ALBÒ (1984)
Santiago ALCOLEA i BLANCH (1987)
Roger ALIER (1972, 1984 i 1985)
Josep ALSINA i BOFILL (1976 i 1979)
Leandre AMIGÓ (1986)
Ramon ARAMON i SERRA (1969 i 1978)
Pere ARTÍS (1982)
Xose AVIÑOA (1985)
Antoni M. BADIA i MARGARIT (1971 i 1981)
Albert BALCELLS (1987)
Joan BASSEGODA i NONELL (1983)
Miquel BATLLORI (1984)
Josep BENET (1970, 1973, 1979, 1985 i 1987)
Artur BLADÉ i DESUMVILA (1982)
Oriol BOHIGAS (1973)
Pere BOHIGAS (1972, 1981 i 1987)
Maur BOIX (1985)
Emili BOIX i SELVA (1987)
Jordi BONET i ARMENGOL (1976 i 1982)
Lluís BONET i ARMENGOL (1984)
Maria Lluïsa BORRÀS (1981)
Antoni BREGANTE (1984)
Josep M. CADENA (1972)
Pere CALDERS (1980)
Helena CAMBÓ (1976)
Domènec CAMPILLO (1984)
Guiu CAMPS (1979)
Jaume CARNER i SUÑOL (1984)
Teresa CARRERAS (1984)
M. Àngels CASANOVAS (1984)
Oriol CASASSAS (1979 i 1984)
Víctor CASTELLS (1986)
Pere CATALÀ i ROCA (1979, 1985 i 1987)
Alexandre CIRICI i PELLICER (1981)
Eliseu CLIMENT (1977)
Isidre CLOPAS i BATLLE (1976 i 1985)
Daniel CODINA (1980)
Miquel COLL i ALENTORN (1971, 1974, 1975, 1976, 1978, 1979, 1981, 1982 i 1986)
Antoni COMAS (1974)
Àngel CORTÈS (1982)
Fèlix CUCURULL (1982)
Miquel DOLÇ (1982)
Pere DOMINGO (1971)
Salvador ESPRIU (1970 i 1971)
Gregori ESTRADA (1983)
Xavier FÀBREGAS (1974, 1978 i 1980)
Esteve FÀBREGAS I BARRI (1978 i 1986)
Jaume FARGUELL (1982)
Josep FAULÍ (1972 i 1981)
Joaquim FERRER (1980 i 1984)
M. Àngels FERRER (1982)
Josep M. FIGUERES (1981)
Ramon FOLCH i CAMARASA (1980)
Josep M. FONT i RIUS (1987)
Francesc FONTBONA (1973, 1980, 1983, 1985 i 1986)
Joan FUSTER (1971, 1972, 1978, 1980, 1982 i 1983)
Jordi GALÍ (1986)
Tomàs GARCÉS (1972)
Pere GARRIGA (1986)
Josep M. GARRUT (1979)
Guillem-Jordi GRAELLS (1982)
Pere GRASSES (1986)
Domènec GUANSÉ (1972)
Ramon GUBERN i DOMÈNECH (1987)
Josep GUDIOL (1984)
Manuel IBÁÑEZ ESCOFET (1981 i 1987)
Josep IGLÉSIES (1975 i 1977)
Albert JANÉ (1975)
Enric JARDÍ (1974, 1977, 1981 i 1983)
Eduard JUNYENT (1977)
Cassià M. JUST (1971, 1978 i 1981)
Emma LIAÑO i MARTÍNEZ (1987)
Josep LLADONOSA (1977)
Teresa LLECHA (1984)
Jordi LLIMONA (1984)
Joaquim LLIMONA de GISPERT (1976)
Josep M. LLOMPART (1979)
Miquel LLONGUERAS (1984)
Montserrat LLORENS (1977)
Albert MANENT (1972, 1974, 1975, 1978, 1980, 1983, 1984 i 1986)
Salomó MARQUÈS (1981)
Jesús MASSIP (1984)
Josep MASSOT (1974 i 1984)
Joan A. MARAGALL (1976)
Jordi MARAGALL i NOBLE (1983)
Roger MARCET (1984)
Oriol MARTORELL (1971, 1978, 1983 i 1984)
Jaume MAYAS (1984)
Gregori MIR (1972)
Jordi MIR (1982)
Josep MIRACLE (1972, 1977 i 1980)
Joaquim MOLAS (1985)
Francesc de B. MOLL (1971, 1976, 1979 i 1981)
Agustí MONTAL (1974)
Andreu MORTA (1968 a 1987)
Ramón MUNTANYOLA (1970 i 1971)
Joaquim NADAL i FARRERAS (1981)
Raimon NOGUERA (1976)
Josep M. NOLLA (1984)
Josep M. NUIX (1984)
Joan OLIVER (1971, 1972 i 1974)
Josep PERARNAU (1975, 1978, 1979 i 1983)
Francesc PÉREZ MORAGÓN (1982)
Maria PETRUS (1984)
Ramon PLA i ARXÉ (1972)
Ramon PLANES (1981)
Josep M. POBLET (1970, 1974 i 1975)
Lluís Ferran de POL (1974)
Josep PONT i GOL (1971 i 1975)
Eduard PORTA (1984)
Josep PORTER (1972)
Joaquim PRATS (1984)
Jordi PUJOL (1978)
Martí de RIQUER (1976 i 1987)
Manuel RIBAS PIERA (1976)
Pere RIBOT (1982)
Santiago RIERA i TUÉBOLS (1983)
Eduard RIPOLL i PERELLÓ (1984)
Teresa ROVIRA (1982)
Jordi ROVIRA i PORT (1984)
P. Basili de RUBÍ (1978)
Jordi RUBIÓ i BALAGUER (1971 i 1972)
Manuel RUCABADO (1984)
Josep M. SALA i ALBAREDA (1975)
J.M. SALRACH (1982 i 1983)
Octavi SALTOR (1978)
Ricard SALVAT (1974)
Josep SANABRE (1968)
Manuel SANCHÍS i GUARNER (1976)
Enric SANMARTÍ (1984)
Jan SCHEJBAL (1974)
Maurici SERRAHIMA (1977)
Amadeu J. SOBERANAS (1982)
Jaume SOBREQUÉS (1982 i 1986)
Josep M. SOLÀ i CAMPS (1977)
Ferran SOLDEVILA (1969)
Antoni TÀPIES (1971)
Miquel TARRADELL (1984)
Margarida TINTÓ (1983)
Josep TOMÀS i CABOT (1987)
Joan TORRENT i FÀBREGAS (1977 i 1986)
Josep TREMOLEDA (1979)
Joan TRIADÚ (1972, 1974, 1977, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984 i 1986)
Josep TRUETA (1971, 1974 i 1976)
Frederic UDINA i MARTORELL (1979 i 1987)
Helena USANDIZAGA (1980)
Edmon VALLÈS (1977)
Josep VALLVERDÚ (1980)
Joaquim VENTALLÓ (1985)
Jordi VERRIÉ (1979)
Jaume VIDAL i ALCOVER (1976 i 1979)
Marc-Aureli VILA (1981 i 1986)
Pau VILA (1971)
Lluïsa VILASECA (1984)
Dan WOHLFEILER (1986)

DEDICACIÓ D'AQUESTES NADALES

1967. JOAN I EL CAÇADOR

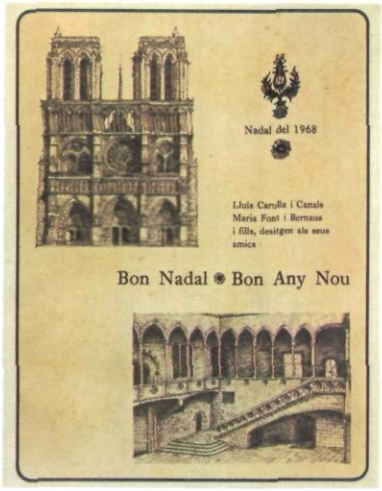

1968. PAU CLARIS

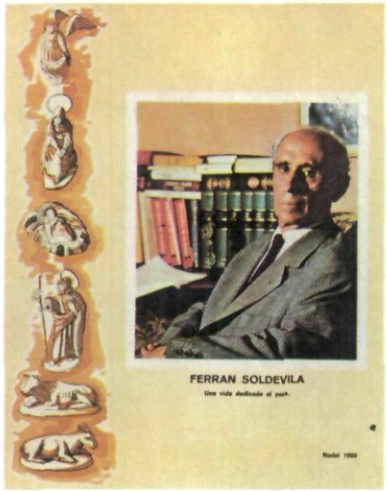

1969. FERRAN SOLDEVILA

1970. ENRIC PRAT DE LA RIBA

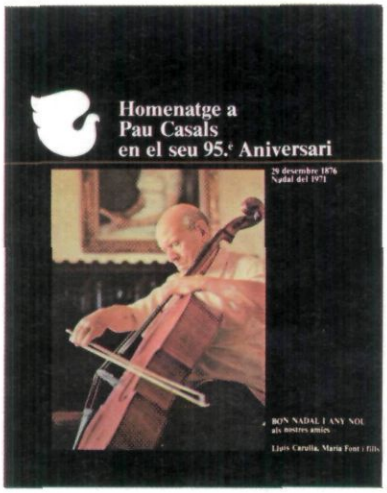

1971. PAU CASALS

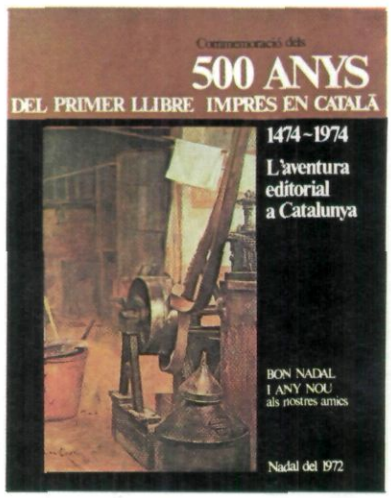

1972. 500 ANYS DEL PRIMER LLIBRE IMPRÈS EN CATALÀ

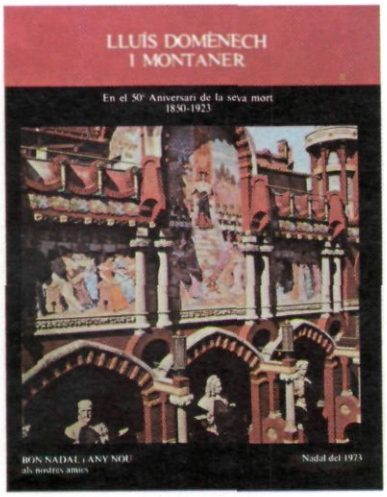

1973. LLUÍS DOMÈNECH I MONTANER

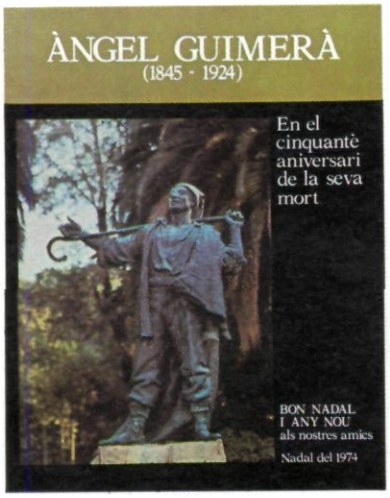

1974. ÀNGEL GUIMERÀ

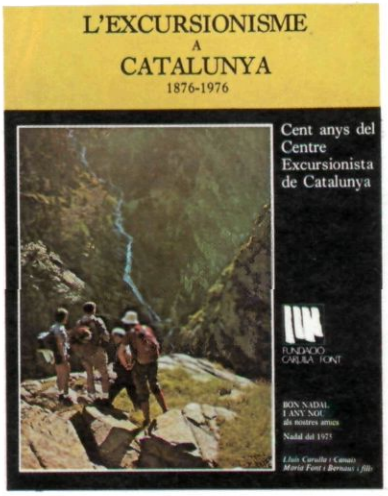

1975. L'EXCURSIONISME A CATALUNYA

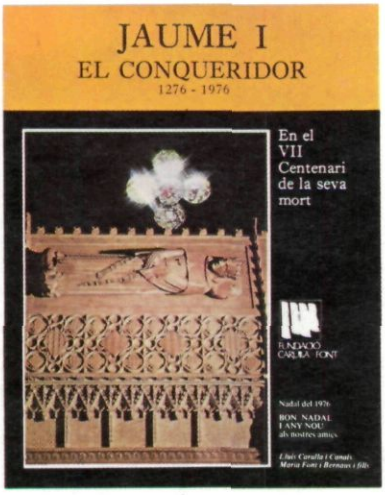

1976. JAUME I, EL CONQUERIDOR

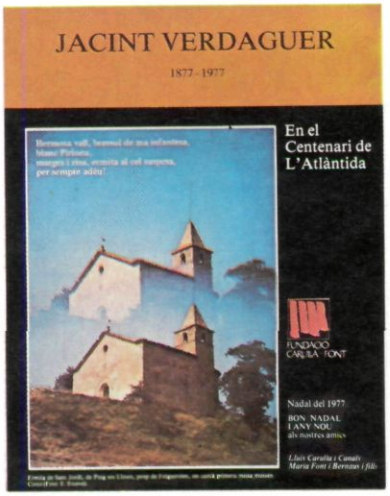

1977. JACINT VERDAGUER

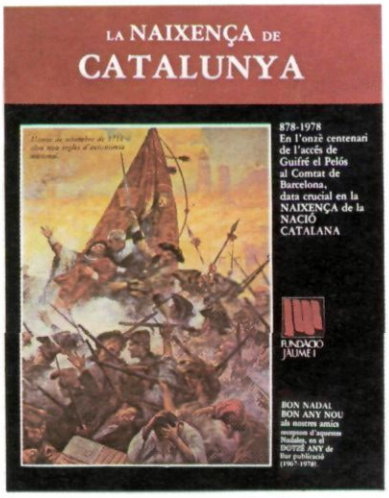

1978. LA NAIXENÇA DE CATALUNYA

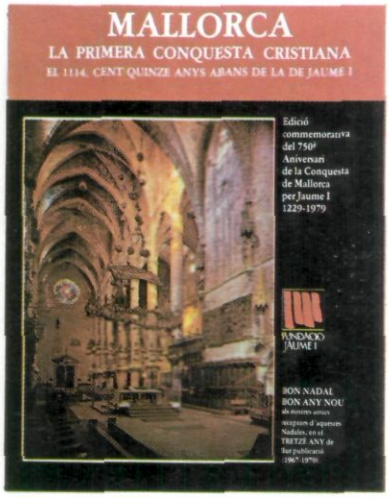

1979. MALLORCA, LA PRIMERA CONQUESTA CRISTIANA

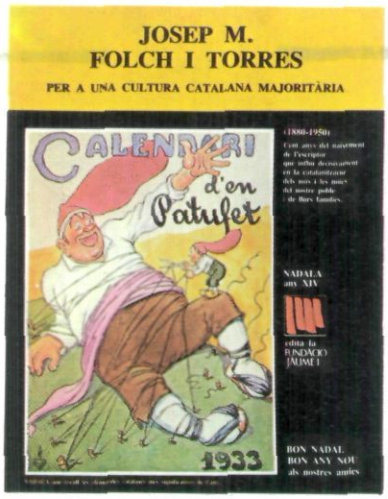

1980. J.M. FOLCH I TORRES

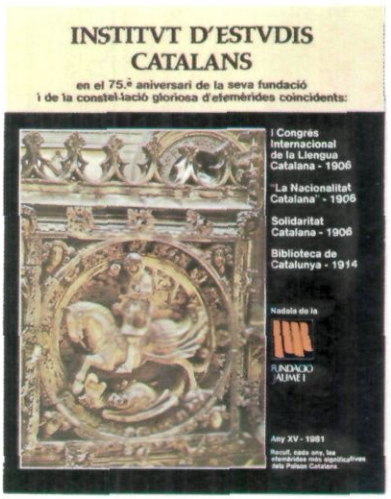

1981. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

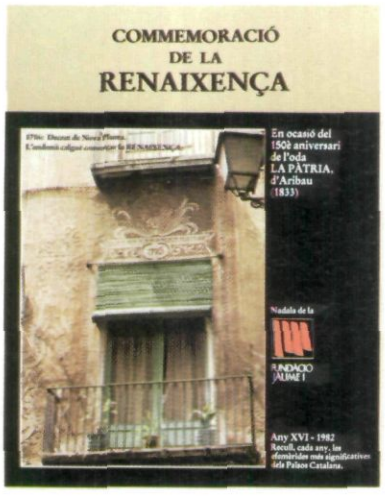

1982. COMMEMORACIÓ DE LA RENAIXENÇA

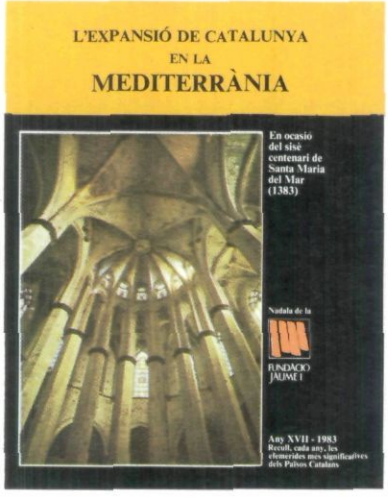

1983. L'EXPANSIÓ DE CATALUNYA EN LA MEDITERRÀNIA

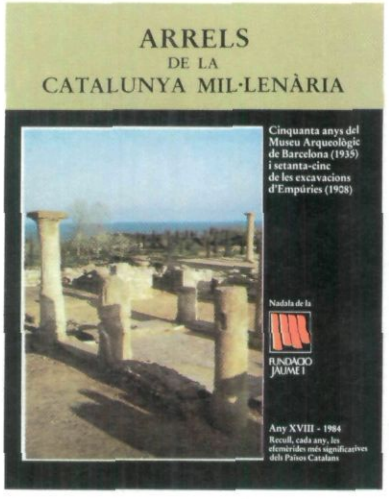

1984. ARRELS DE LA CATALUNYA MIL·LENÀRIA

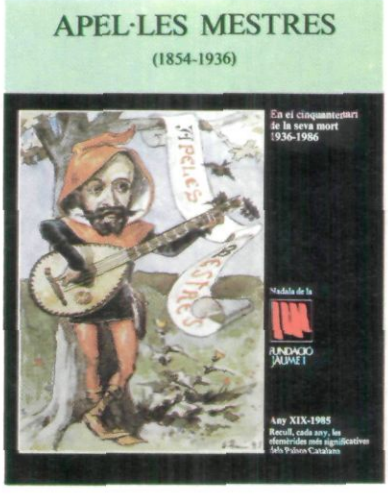

1985. APEL·LES MESTRES

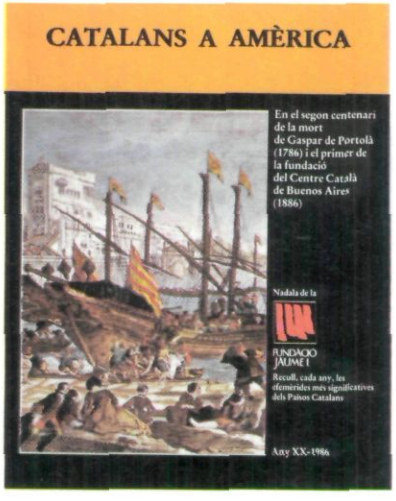

1986. CATALANS A AMÈRICA

FUNDACIÓ JAUME I
ANY 1987

PREMIS D'HONOR JAUME I

D'acord amb la seva definició, **aquests dos premis** –dotats amb dos milions de pessetes cadascun– **han de ser atorgats anualment a una persona individual i a una entitat que per llur acció, reconeguda arreu dels Països Catalans, mereixin l'agraïment del nostre poble.**

L'acció en qüestió pot haver estat de caràcter científic, cultural en general, social, artístic, cívic, etc., i no ha d'haver estat una acció que s'hagi manifestat, exclusivament o preferentment, en forma d'obra escrita.

Les PERSONES susceptibles d'obtenir el Premi d'Honor Jaume I han d'ésser dels Països Catalans, vivents, d'una catalanitat conscient, explícita, exemplar i de provada continuïtat, tant si llur residència és als nostres territoris com si és fora d'ells.

Les ENTITATS han d'ésser actuals i també d'una catalanitat conscient, explícita, exemplar i de provada continuïtat, sigui quina sigui llur residència o àmbit d'actuació.

Formen el Jurat nou personalitats rellevants del món científic, cultural, professional, cívic, artístic, etc., dels Països Catalans, les quals obren sota la seva pròpia responsabilitat i amb independència absoluta de la Fundació Jaume I, el President de la qual assisteix a les deliberacions amb veu però sense vot.

Per l'any actual, concretament, el Jurat és constituït per Joan Ainaud de Lasarte, Josep Benet i Morell, Maria Aurèlia Capmany, Enric Casassas, Joan A. Maragall, Frederic Rahola, Lluís Roca-Sastre, Joan Triadú i Font i Joan Vallvé i Creus.

Després d'àmplia deliberació, el Jurat ha considerat que les condicions d'exemplaritat i de rellevància que han de remarcar aquests atorgaments –amb els quals hom pretén de fer públic l'agraïment que els nostre poble deu als guardonats– es donen en la persona i l'entitat que tot seguit són indicades:

PREMI D'HONOR JAUME I 1987 A PERSONES, a RAMON PELEGERO i SANCHÍS, "RAIMON", de Xàtiva (País Valencià)

Per la seva important aportació com a cantant i poeta compromès i exigent. Durant més de vint-i-cinc anys el seu nom i la seva veu han fet vibrar d'interès i d'emoció les més àmplies i diverses audiències –però sobretot la joventut–, d'extrem a extrem dels Països Catalans. Amb un art personal i rigorós, inconfusible, ha incorporat a la cançó, a part l'obra pròpia, textos de grans escriptors, com Ausiàs March i Salvador Espriu, i ha recorregut amb èxit Europa i Amèrica per a portar-hi, amb el mateix esperit d'insubornable fidelitat a la llengua catalana, un missatge, sense equívocs, de fe en l'esdevenidor de la nostra cultura nacional.

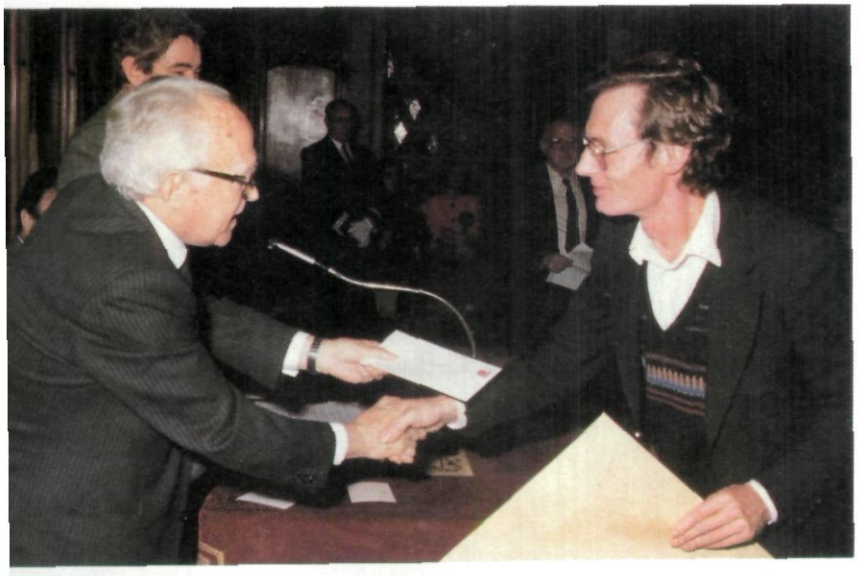

Joan Pere le Bihan, director de les Bressoles, rep el premi de mans del senyor Lluís Carulla, president de la Fundació Jaume I. A sota, estand de la Bressola al saló d'Expolangues de París (1985). Foto Ricard Francesch.

PREMI D'HONOR JAUME I 1987 A ENTITATS, a "LA BRESSOLA"

ASSOCIACIÓ PER A L'EDUCACIÓ I LA CULTURA CATALANES DELS INFANTS, de Perpinyà (Rossellò)

Per haver estat des del 1976, la primera escola catalana dels temps moderns a Catalunya Nord. La Bressola –i tot seguit les Bressoles– foren promogudes per l'Associació del mateix nom i dedicades a l'educació i a la cultura catalanes. Calia provar que l'escola catalana era possible i obrir pas, així, a d'altres iniciatives y experiències, cosa que s'esdevingué per a l'enriquiment i la consolidació de l'ensenyament en català. Les vicissituds passades i presents de la Bressola no fan sinó posar en relleu el coratge i el patriotisme, així com el recte sentit pedagògic, dels seus iniciadors i continuadors.

PREMIS JAUME I D'ACTUACIÓ CÍVICA

Els noms dels candidats a aquests premis, en la seva quarta convocatòria, havien estat suggerits o proposats per diverses persones i entitats i pels propis membres del Jurat.

Els sis Premis Jaume I d'Actuació Cívica Catalana, dotats cadascun amb 300.000 pessetes, estan destinats a fer conèixer i distingir la tasca (generalment poc coneguda, sovint anònima, però exemplar) d'aquelles persones que sempre han actuat i actuen, sense equívocs, al servei de la identitat pròpia dels Països Catalans, en àmbits de la vida i de la relació humana tals com els que s'esmenten a continuació: l'ensenyament, els mitjans de comunicació, les ciències, l'art, la cultura popular, la música, el teatre, l'economia, el dret, l'acció social i cívica, etcètera.

Després d'un debat ampli i aprofundit, el Jurat considera que les condicions expressades per les bases dels premis es donen sobradament en les persones següents:

El Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona és l'escenari tradicional del solemne acte de lliurament dels Premis Jaume I. (Foto Ricard Francesch).

BARTOMEU COSTA i AMIC
de Centelles (Osona)

Per la seva important aportació com a editor de llibres catalans realitzada, des de l'any 1940, a la ciutat de Mèxic, on resideix, amb una producció –que supera els seixanta títols– que el situa en el primer lloc dels editors en llengua catalana fora de Catalunya; per la seva persistent tasca d'impulsió de tota mena d'activitats destinades a mantenir la catalanitat i la cohesió dels exiliats d'Amèrica i llurs descendents, amb especial dedicació a l'Orfeó Català de Mèxic i la continuada presència en els mitjans de comunicació mexicans per donar a conèixer la realitat social, política i cultural del nostre país.

FRANCESC CATALÀ
de Vinçà (Conflent)

Actual president del Grup Rossellonès d'Estudis Catalans. Li és atorgat aquest premi pel testimoni permanent de catalanitat que ha donat des de la seva jovenesa en totes les seves dilatades activitats –fou membre del grup "L'Alzina", de Montpeller, ja els anys quaranta– tot oferint sempre desinteressadament i incansable la seva col·laboració en la majoria de les tasques de recuperació cultural i cívica que s'han promogut en els darrers vint-i-cinc anys a la Catalunya Nord; per la seva participació, entre altres, en la Universitat Catalana d'Estiu, en els Congressos de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana i els d'Història de la Medicina Catalana; per la seva col·laboració permanent amb diaris i revistes de la Catalunya Nord i la publicació de gran nombre de treballs d'investigació i divulgació orientats a la salvaguarda del patrimoni artístic nord-català.

MANUEL CUBELES I SOLÉ
de Barcelona

Per la seva dilatada activitat com a coreògraf, animador cultural, radiofonista i editor televisiu, amb especial rellevància pel que fa a la seva participació en la fundació de l'Esbart Verdaguer i l'Esbart Sarrià, i la seva col·laboració a la fundació de l'Obra del Ballet Popular; per la seva tasca com a promotor i inspirador d'actes públics d'homenatge a valors de la nostra cultura tals com Joaquim Serra i Pau Casals; la seva participació com a membre del Consell de Cultura Popular de la Generalitat de Catalunya i, entre moltes altres iniciatives, la promoció de les primeres emissions de televisió en català "Mare nostrum" i "Teatre català", així com del programa radiofònic "Paraula y pensament", iniciat l'any 1968, i pel seu mestratge envers les noves generacions d'animadors culturals de la nostra terra.

ERMENGOL PASSOLA I BADIA
de Barcelona

Per la seva decisiva aportació als inicis del moviment de la Nova Cançó Catalana; per la creació de bon nombre d'institucions i d'empreses peoneres en el camp de la cultura àudio-visual, tals com les editores de discs EDIGSA i CONCÈNTRIC, la primera Llibreria ONA de llibres i discos catalans, i molt especialment, la Cova del Drac, primera plataforma pública de reivindicació del català com a llengua normal en el món de l'espectacle, a través de la qual ha contribuït a la professionalització dels Jotglars, de cantants en català, d'actors, autors i directors de teatre, etc. Entre moltes altres activitats, sovint arriscades, el Jurat ha tingut en compte les seves nombroses col·laboracions i mecenatges a gran quantitat de campanyes de recatalanització, tals com el seu impuls al concurs de Cantonigròs i, molt especialment, la fundació i la seva intensa dedicació a l'Associació Amics de Joan Ballester, en una línia tenaç de defensa dels Països Catalans a través d'accions molt imaginatives i útils.

JOSEP PEDREIRA I FERNÀNDEZ
de Barcelona

Per la seva ja llarga activitat en el món editorial català, dins el qual ha estat el principal impulsor, a la postguerra, de la nova poesia catalana i hi ha realitzat accions peoneres, tals com la fundació de la prestigiosa col·lecció de poesia "Els Llibres de l'Ossa Menor", que ell creà i dirigí durant molts anys, el premi literari d'igual nom que després prengué el de Carles Riba; la col·lecció "Les quatre estacions", etc. El jurat també ha valorat la seva acció com a promotor cultural, l'animació de nous valors literaris i, molt especialment, la realització d'una interessant tasca de pont entre escriptors catalans i gallecs, llengua a la qual el vincula el seu origen familiar.

CARME SERRALLONGA I CALAFELL
de Barcelona

Pel seu dilatat testimoniatge de fidelitat a Catalunya, especialment en dos camps tan remarcables com són la pedagogia i el teatre, en el primer dels quals destacà per la creació, l'any 1939, de l'Escola Isabel de Villena, peonera de la coeducació i de l'ensenyament en català en els difícils anys quaranta. I, pel que fa al segon vessant de la seva trajectòria, la destacada aportació en la formació d'actors i en l'exemplar traducció de nombroses obres teatrals, especialment de l'alemany, per la qual activitat se la pot considerar com la introductora a Catalunya de Berthold Brecht, Dürrenmat i Luckács.

FRANCESC CATALÀ.

BARTOMEU COSTA i AMIC.

MANUEL CUBELES

ERMENGOL PASSOLA

JOSEP PEDREIRA

CARME SERRALLONGA

VI PREMI "MANUEL SANCHIS GUARNER"

A LA UNITAT DE LA LLENGUA CATALANA

Lliurament del Premi Sanchis Guarner al senyor Amadeu J. Soberanas en el transcurs de les Festes Fabra 1987, celebrades a Valls (Alt Camp) (Fotos Barceló).

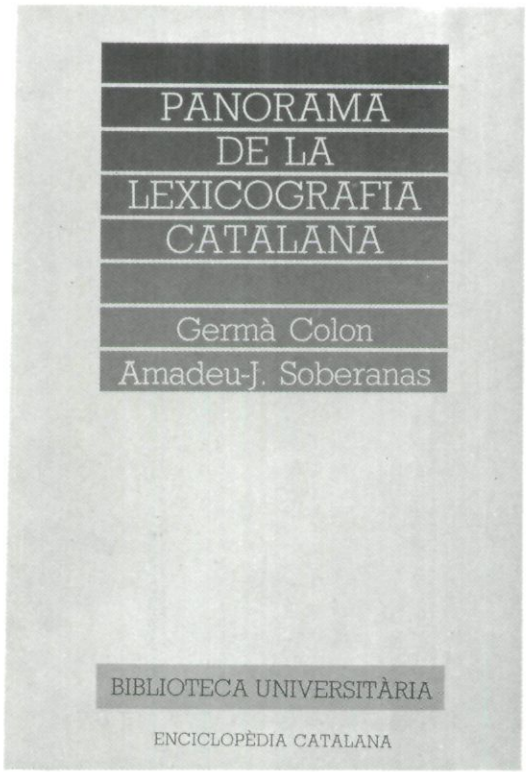

Dotat amb 250.000 pessetes per la Fundació Jaume I, és atorgat, anualment, dins el marc de les Festes Populars de Cultura "Pompeu Fabra", a un llibre escrit en català i publicat durant l'any darrer que **signifiqui una contribució notable al coneixement de la llengua catalana en l'aspecte de la seva unitat** o de qualsevol altre vessant paral·lel o relacionat amb el fi esmentat.

En aquesta convocatòria han estat tingudes en compte les obres aparegudes d'octubre de 1986 al setembre de 1987, tots dos inclusivament.

El Jurat (nomenat per la Comissió Organitzadora de les Festes Populars de Cultura "Pompeu Fabra", amb la inclusió d'un representant de la Fundació Jaume I) constituït pel senyor Ramon Aramon i Serra, president, Carme Alcoverro, Joan Triadú, Jordi Carbonell i Jaume Vallcorba, secretari, ha acordat, després de deliberar, d'atorgar per unanimitat el VI PREMI SANCHÍS GUARNER A LA UNITAT DE LA LLENGUA CATALANA, a l'obra titulada

PANORAMA DE LA LEXICOGRAFIA CATALANA

del qual són autors els senyors Germà Colon i Amadeu J. Soberanas.

PREMIS BALDIRI REXACH
D'ESTÍMUL A L'ESCOLA CATALANA

Destinats a estimular l'escola catalana, han estat convocats per dotzena vegada per al curs 1987-88 d'acord amb les bases detallades a la pàgina 20.
Són lliurats en tres modalitats: premis a les Escoles segons el seu esforç de catalanització; premi a Mestres i Professors destinats a estimular la creació de materials didàctics, i premis als Alumnes.
Els actes de lliurament tingueren lloc: a Barcelona, en el Saló de Sant Jordi del Palau de la Generalitat, presidit pel M.H.S. Jordi Pujol, President de la Generalitat de Catalunya; i en el Casal de L'Espluga de Francolí (Conca de Barberà).

COMITÈ ORGANITZADOR

Joan TRIADÚ
President

Montserrat CARULLA
Secretària. Fundació Jaume I

Carme ALCOVERRO
Delegació d'Ensenyament Català (DEC), d'Òmnium Cultural.

Josep GONZÀLEZ-AGÀPITO
Fundació Jaume I

Joaquim ARENAS I SANPERE
Vocal.

JURAT

En aquesta convocatòria 1986-87, el Jurat dels Premis Baldiri Rexach, ha estat integrat per:

Carme Alcoverro
Josep Baluja
Rosa Boixaderas
Raimunda Estil·les
Montserrat Fortuny
Josep Gonzàlez-Agàpito
Roser Iborra
Pere Marcet
Pere Roig

Lliurament dels premis a ESCOLES i a MESTRES, sota la presidència del M.H.S. Jordi Pujol i Soley (Fotos R. Francesch).

Lliurament dels premis a ALUMNES en el teatre del Casal de l'Espluga de Francolí.

PREMIS A
ESCOLES

12 premis de 500.000 ptes. cadascun

C.P. Clemència Berdiell, d'Almenar (Segrià)
Per l'acció de normalització lingüística i cultural, fruit de la iniciativa d'un equip de mestres.

Col·legi Sant Josep, de Tàrrega (Urgell)
Com a testimoni d'una escola religiosa que ha sabut realitzar una difusió de la llengua i la cultura catalanes en els nivells de parvulari, EGB, BUP i FP.

Institut de Formació Professional Bernat el Ferrer, de Molins de Rei (Baix Llobregat)
Per l'esforç catalanitzador i de gestió pedagògica dut a terme per un grup de professors de Formació Professional, conscients d'arrelar les necessitats de la comarca al procés de normalitat lingüística, en una zona industrial amb alumnes de procedència majoritàriament de parla no catalana.

C.P. Josep Pous i Pagès, de Figueres (Alt Empordà)
Per ésser una escola catalogada d'acció especial, que s'ha destacat per la seva tasca en la normalitat lingüística i la promoció social, en un veïnat de població majoritàriament gitana. També per la seva col·laboració en el moviment de renovació pedagògica a l'Alt Empordà.

C.P. Les Palmeres, de Santa Coloma de Gramenet (Barcelonès)
Com a exemple d'escola, situada en una ciutat de la perifèria barcelonina, amb un percentatge elevadíssim d'alumnes de llengua familiar no catalana, que ha esdevingut model d'un projecte normalitzador conjunt en el qual han intervingut mestres, pares, l'Ajuntament i la Generalitat. També per l'esforç demostrat per l'equip de mestres i pares dels alumnes.

C.P., de les Cases d'Alcanar (Montsià)
Per la tasca d'iniciació i manteniment de programes de catalanització i renovació pedagògica en una escola rural. Per la seva participació activa en l'organització de l'Escola d'Estiu de les Terres de l'Ebre.

Escola Mestral, de Sant Feliu de Llobregat (Baix Llobregat)
Com a capdavantera en la catalanització i la renovació pedagògica a Sant Feliu de Llobregat i pel seu afany d'arrelar l'escola al medi.

C.P., Mestre Guillem Galmés, de Sant Llorenç des Cardassar (Llevant)
Per la tasca continuada i decidida de catalanització en llengua i continguts, en una zona rural de Mallorca, duta a terme per un equip de mestres sense cap suport institucional.

C.P., Gil Cristià, de la Selva del Camp (Baix Camp)
Per l'acció de dignificació de l'escola pública, a partir d'un treball rigorós basat en la llengua i la cultura del país.

Centre d'Estudis Voramar, de Barcelona (Barcelonès)
Com a escola que des de l'època franquista optà per la catalanitat, tant a l'E.G.B. com al Batxillerat.

C.P. Joanot Martorell, de Xeraco (La Safor)
Per la tasca d'un equip de mestres en l'ensenyament en català i per l'esforç de portar a terme un projecte pedagògic arrelat al país, en un marc social, institucional i legal sovint conflictiu i no gens favorable a la normalitat cultural.

C.P. Guillem de Balsareny, de Balsareny (Bages)
Per la qualitat pedagògica mantinguda amb fermesa i per la persistència en l'arrelament al País en un àmbit integrat majoritàriament per infants de parla familiar no catalana.

PREMIS A MESTRES I PROFESSORS

L'activitat física i el funcionament del cos humà.
Joan Rius i Sant i Carles Jardí Pinyol,
de l'Institut Camp Clar, de Tarragona

PREMIS A ALUMNES

PARVULARI I CICLE INICIAL

1. **Bon dia! Estimada balena.** Alumnes de preescolar.
   C.P. Graduat Mixt, de Sant Bartomeu del Grau
2. **La música.** Alumnes de 2n. de parvulari.
   C.P. Enxaneta, de Valls.
3. **Cançons, contes i endevinalles.** Alumnes de 1r.
   C.P. Mare de Déu del Carme, de Sant Joan de Vilatorrada.
4. **El nostre amic Pipus, el drac.** Alumnes de 1r.
   Escola Galceran de Pinós, de Bagà.
5. **Els nostres bolets.** Alumnes de 1r. i 2n.
   C.P. Mare de Déu de Talló, de Bellver de Cerdanya.
6. **Les vinyes de Vilamarí.** Alumnes de 1r. i 2n.
   Escola Edumar, de Castelldefels.
7. **Els tallers en el Cicle Inicial.** Alumnes de 1r. i 2n.
   C.P. Príncep de Viana 2, de Barcelona.
8. **La història d'en Quim. Entreteniments.** Alumnes de 2n.
   Escola Salesiana Mare de Déu dels Dolors, de Sant Boi de Llobregat.
9. **El nostre barri.** Alumnes de 2n.
   C.P. Camí del Cros, de Mataró.
10. **Racons de joc.** Alumnes de 2n.
    C.P. Benviure, de Sant Boi de Llobregat.
11. **L'aigua.** Alumnes de 2n.
    C.P. Josep Maria Xandri, de Sant Pere de Torelló.
12. **Els bolets del Moianès.** Alumnes de 2n. i 3r.
    C.P. Josep Orriols i Roca, de Moià.

L'exposició dels treballs premiats obtingué un gran èxit entre els milers d'assistents (Fotos R. Francesch).

CICLE MITJÀ

1. **La tradició popular a l'escola.** Alumnes de 4rt.
   C.P. Sant Bernat Calbó, de Vila-seca.
2. **Al voltant de la gota freda de 1986.** Alumnes de 4rt.
   C.P., de Sumacàrcer.
3. **El nostre hort i els escarabats de la patata.** Alumnes de 4rt.
   Escola de Fibracolor, de Tordera.
4. **Sortida a Sant Llorenç del Munt.** Alumnes de 5è.
   Escola Sant Gregori, de Sabadell.
5. **La llegenda de Sant Nicolau.** Alumnes de 5è.
   C.P. Rocafonda, de Mataró.
6. **Fem teatre en català.** Alumnes de 5è.
   Escola Espai 3, de Sant Joan Despí.
7. **Ses matances.** Alumnes de 3r., 4rt. i 5è.
   C.P., de Deià.

Diversos moments de la gran festa que tingué lloc a la plaça del Casal (Fotos Ricard Francesch).

CICLE SUPERIOR

1. **El món del terrisser.** Alumnes de 5è. i 6è.
   C.P. Tomàs Albert, de Sant Julià de Vilatorta.
2. **La nostra escola. Més de 100 anys d'història.** Alumnes de 5è. i 6è.
   Escola Bressol de Mn. Cinto, de Folgueroles.
3. **L'hort de l'escola.** Alumnes de 6è.
   Escola L'Espill, de Manresa.
4. **Els molins de Borredà.** Alumnes de 5è., 6è., 7è. i 8è.
   C.P. Graduat Mixt, de Borredà.
5. **Òdena té mil anys.** Alumnes de 6è., 7è. i 8è.
   Escola Castell d'Òdena, d'Òdena.

6. **Treball sobre els oficis.** Alumnes de 7è.
   C.P., de Sant Hilari Sacalm.
7. **El dia de Sant Jordi.** Alumnes de 7è.
   Escola Ntra. Sra. del Carme, d'Artés.
8. **La poesia.** Alumnes de 8è.
   C.P. Enxaneta, de Valls.
9. **Els colors segons Mercè Rodoreda, a la plaça del Diamant.** Alumnes de 8è.
   C.P. Dr. Fortià Solà, de Torelló.
10. **Un Nadal amb el autors catalans.** Alumnes de 8è.
    C.P. Enric Granados, de Barcelona.
11. **La pesca a Palamós.** Alumnes de 8è.
    Escola Vedruna, de Palamós.
12. **Treballs d'història contemporània.** Alumnes de 8è.
    Escola Montessori, de l'Hospitalet de Llobregat.

CICLES DIVERSOS

1. **Sant Ponc. Herbari casolà.** Alumnes d'educació especial.
   Escola Educació Especial Àngel de la Guarda, de Mollet del Vallès.
2. **Revista Llampec.** Alumnes tots els nivells.
   Escola Cooperativa. El Puig, d'Esparraguera.

BUP, FP i COU

1. **Recorregut escultòric per carrers i places de Reus.**
   Alumne de BUP. Institut de Batxillerat Gaudí, de Reus.
2. **Àrea de Ciències Naturals** (4 treballs).
   Alumnes de 1r. i 3r. BUP. Institut de Batxillerat Sant Josep de Calassanç, de Barcelona.
3. **Treballs de Demografia** (4 treballs).
   Alumnes de 2n. BUP. Institut de Batxillerat Sant Josep de Calassanç, de Barcelona.
4. **El que hem conegut de La Bisbal.**
   Alumnes de 1r. BUP. Institut I.E.S. del Vallès, de Sabadell.

5. **Estudi de l'explotació agrària de Cabrianes.**
   Alumna de 2n. BUP. Institut de Batxillerat Emperador Carles, de Barcelona.
6. **Vint-i-set poemes en tres temps d'en Miquel Martí i Pol.**
   Alumnes de 2n. de BUP. Escola El Casal, de Castellar del Vallès.
7. **Estudi dels polígons residencials de Terrassa.**
   Alumnes de 2n. BUP. Escola Pia, de Terrassa.
8. **Coneixem El Bages?.**
   Alumnes de 2n. BUP
   Agricultura i Ramaderia. Alumnes de BUP. Institut de Batxillerat Lluís de Peguera, de Manresa.
9. ***Arquitectura i Manresa. Alumnes de 1r. BUP***
   Mas Les Coromines. Alumnes de 2n. BUP.
   Institut de Batxillerat Lluís de Peguera, de Manresa.
10. **L'aigua,** treball interdisciplinari.
    Alumnes de 3r. BUP. Institut de Batxillerat Puig Castellar, de Sant Coloma de Gramenet.
11. **La Vall de Ribes.**
    Alumnes de 3r. BUP. Escola Ntra. Sra. del Carme, de Ripoll.
12. **Verdaguer.**
    Alumnes de 3r. BUP. Instituts de Batxillerat Alexandre Satorras i Damià Campeny, de Mataró.
13. **Presons.**
    Alumnes de 3r. BUP. Institut de Batxillerat, d'Amer.
14. ***El procés estadístic. Estudi comparatiu sobre l'ocupació dels joves a Sabadell.*** Alumnes de 2n. F.P.
    Revista Nou Impacte. Alumnes de F.P. Centre de Formació Professional Taulé-Viñas, de Sabadell.
15. **Revista Curolles.**
    Alumnes de 1r., 2n. i 3r. de BUP i COU. Institut Batxillerat Maria Antònia Salvà, de Llucmajor.
16. **Diagnòstic del càncer de mama.** Alumne de COU. Escola Pia, de Terrassa.
17. **Revista Full Couetani de Literatura.**
    Alumnes de COU. Institut de Batxillerat Mixt Màrius Torres, de Lleida.

Els premis als alumnes són atorgats generalment a treballs en grup. Per això el nombre de nois i noies guardonats és molt elevat (Fotos Ricard Francesch).

X Premis BALDIRI REXACH

FUNDACIÓ JAUME I

CONVOCATÒRIA
PER AL CURS 1987-1988
9.500.000 ptes.

Aquests Premis, destinats a estimular la normalització de l'escola catalana, són dotats per la FUNDACIÓ JAUME I amb les aportacions dels receptors del llibre-Nadala que aquesta Fundació tramet anualment.
El seu àmbit és els Països Catalans.
Compten amb l'assessorament de la DEC (Delegació d'Ensenyament Català d'Òmnium Cultural).

PREMIS A LES ESCOLES

1) **S'estableixen 12 premis de 500.000 ptes. cadascun,** que seran assignats a escoles que no hagin estat guardonades en anys anteriors.
2) Serà premiada la qualitat global de la gestió escolar en l'aspecte concret de la catalanitat. Hom valorarà el lloc que ocupen la llengua i la cultura catalanes en la programació i en altres activitats formatives (revistes escolars, aula de teatre, excursions, biblioteca, etc.). Hom tindrà en compte si les escoles es poden considerar plenament catalanitzades o si són en vies de catalanització.
3) Per a participar en aquests Premis només cal omplir i trametre un qüestionari –que serà facilitat a les oficines de la FUNDACIÓ JAUME I– i la documentació que s'hi demana.
4) Les escoles ja presentades l'any anterior i no premiades que desitgin optar a aquesta convocatòria, només caldrà que presentin un nou qüestionari actualitzat, sense necessitat d'aportar nova documentació justificativa.

PREMI A MESTRES I PROFESSORS

1) **S'estableix un premi de 400.000 ptes. destinat a docents de tots els nivells.**
2) Serà atorgat a un treball inèdit d'assaig, d'investigació, o que reculli una experiència educativa l'ús de la qual ajudi amb eficàcia a l'estímul de l'ensenyament català a qualsevol àrea concreta, des del Parvulari a la Universitat. Donada la manca actual de materials d'història i geografia dels Països Catalans destinats a l'ensenyament, els treballs que s'hi refereixin seran considerats amb caràcter prioritari.
3) **S'estableix també una subvenció de 400.000 ptes.** per a contribuir a l'edició del treball premiat, en la qual edició sempre hi haurà una referència al premi amb què ha estat guardonat el treball.

PREMIS ALS ALUMNES

1) **S'estableixen 54 premis de 50.000 ptes. cadascun en llibres catalans,** a triar pels interessats. Seran atorgats a treballs normals de classe (i no fets expressament per a participar en aquests Premis) realitzats preferentment en equip, per alumnes d'EGB, Educació Especial, BUP, COU o FP.
2) Els treballs hauran d'ésser escrits en català, i poden versar sobre qualsevol de les matèries o de les àrees dels cicles escolars citats, o bé ésser resultat d'activitats escolars que abastin diverses matèries o àrees: excursions, visites, festes, periòdics escolars, murals, diaris de classe, col·leccions, manualitats, àudiovisuals, etc.
3) Tots els treballs han d'ésser acompanyats d'una breu memòria manuscrita, no més llarga de dos folis, en la qual s'especificaran les motivacions, les circumstàncies i la manera com ha estat realitzat el treball. Quan es tracti d'alumnes de 1r i 2n d'EGB o d'Educació Especial la memòria pot ésser presentada pel mestre.
4) El jurat considerarà d'una manera especial aquells treballs que hagin suposat per als alumnes un esforç de penetració en la realitat social catalana del seu entorn, en la tradició cultural catalana, o que comportin l'aplicació a l'ús escolar de vocabularis tècnics o científics i, en general, que s'insereixin en un context de normalització de l'ús de la llengua catalana a l'escola.
5) Els treballs hauran d'anar acompanyats dels noms, les adreces i el nivell de tots els alumnes membres de l'equip realitzador, com també del nom, l'adreça i el telèfon de l'escola i del mestre responsable d'aquell equip.

ASPECTES GENERALS

1) Els treballs, els qüestionaris i altra documentació, hauran d'ésser adreçats a la FUNDACIÓ JAUME I. Aribau 185-08021 Barcelona, abans del dia 15 de febrer de 1988, o bé serà admès que portin matasegells fins a la mateixa data.
2) Cal fer constar específicament a quin premi es presenta el treball: a escoles, a mestres o a alumnes.
3) Els treballs no premiats podran ésser recollits durant els 3 mesos següents d'haver-se fet públic el veredicte. Passat aquest temps, la Fundació Jaume I no se'n farà responsable.

Premis BALDIRI REXACH
Aribau, 185 - **Tel. 200 53 47** - 08021 Barcelona

PERE III, EL CERIMONIÓS

Rei constructor, Pere III ens ha deixat molts testimonis de la seva activitat. Ell és qui patrocina l'estil gòtic català més original, fet alhora de grandiositat i de despullament, que troba la seva expressió més alta a la sala del Tinell i a les Drassanes barcelonines, a l'església del Pi i al Saló de Cent de Barcelona, i fa acabar també grans edificis com la catedral de Girona, els monestirs del Carme i de Mont-Sió, a Barcelona, els palaus reials de Barcelona i de València i la restauració de Santa Maria del Mar.

Palau reial major i capella de Santa Àgata des de la Via Laietana (Foto Ramon Manent).

PERE EL CERIMONIÓS

Martí de Riquer

El llarg regnat de Pere el Cerimoniós (1336-1387) és un dels més interessants de la nostra història. Deixant de banda la seva actuació política –un forcejament hàbil i tenaç que li permeté de superar crisis tan greus com les lluites amb la Unió i la guerra amb Pere I de Castella–, el Cerimoniós resta el rei oredenador per excel·lència, amatent a tots els caires de la funció de govern: el polític, l'administratiu, el cultural.

Esmentem a tall d'exemple l'ordenació i reglamentació de la cort; la reorganització de la Cancelleria (que tanta transcendència tingué en l'ordre literari) i de l'arxiu reials; l'establiment d'una oficina de copistes i d'una biblioteca reial; la fundació dels estudis generals de Perpinyà i d'Osca.

Encarregà la traducció al català de diverses obres (entre elles les *Partides* d'Alfons el Savi, l'Alcorà i uns textos de Maimònides); estimulà la redacció d'obres originals (per exemple, el *Diccionari dels rims* de Jacme March); subvencionà els estudis dels seus súbdits en universitats estrangeres, etc.

Així mateix ordenà nombroses construccions (El Tinell, l'ampliació de les Drassanes, la Llotja de Mercaders, de Barcelona; la Porta Reial, de Poblet; el Consolat de Mar, a Mallorca; els closos murallats de Montblanc, de València, de Morella, de Daroca...) i, per tal de prestigiar el casal de Barcelona, encarregà diverses estàtues dels seus avantpassats (la jacent de Ramon Berenguer II "Cap d'Estopes", a la catedral de Girona, pot servir d'exemple) i ordenà la construcció dels panteons reials, a Poblet.

L'arxiver Pere Miquel Carbonell, a finals del segle XV, el qualificava "d'home de gran intel·ligència, gran astròleg e molt donat a escriure e a legir", sens dubte fent-se ressò d'una tradició que es mantenia viva a la Cancelleria reial. I efectivament, ultra la seva tasca d'historiògraf i les seves afeccions poètiques, fou home de nombroses lectures i s'agradava, com altres prínceps de l'època, de la societat de metges, astròlegs i cartògrafs: per encàrrec seu, el jueu David Bonjorn compongué unes taules astronòmiques; i per ordre seva es computà el temps segons la Nativitat (abans es feia a partir de l'Encarnació).

Tingué a sou o es relacionà amb nombrosos astròlegs, alguns com Tomàs de Bolonya, pare de Christine de Pisan, de fama europea. Però és curiós comprovar que no participava –o no tant com era comú– de l'esperit supersticiós de l'època: en dóna fe el repte que adreçà al seu fill Joan (el futur Joan I) perquè creia en encantaments, tot fent-li observar, amb evident sentit de l'humor, que si fos possible matar per art de bruixeria no hi hauria al món un sol rei amb vida.

Era amic de vestir les seves resolucions amb textos legals i li agradava de fer prevaler la seva jerarquia i d'exhibir, sempre que s'esqueia, la pompa reial com a instrument per a impressionar el poble i fer-se respectar dels seus vassalls. La seva prodigiosa activitat cancelleresca abarcava totes les coses que li semblaven que depenien o es relacionaven amb la seva autoritat.

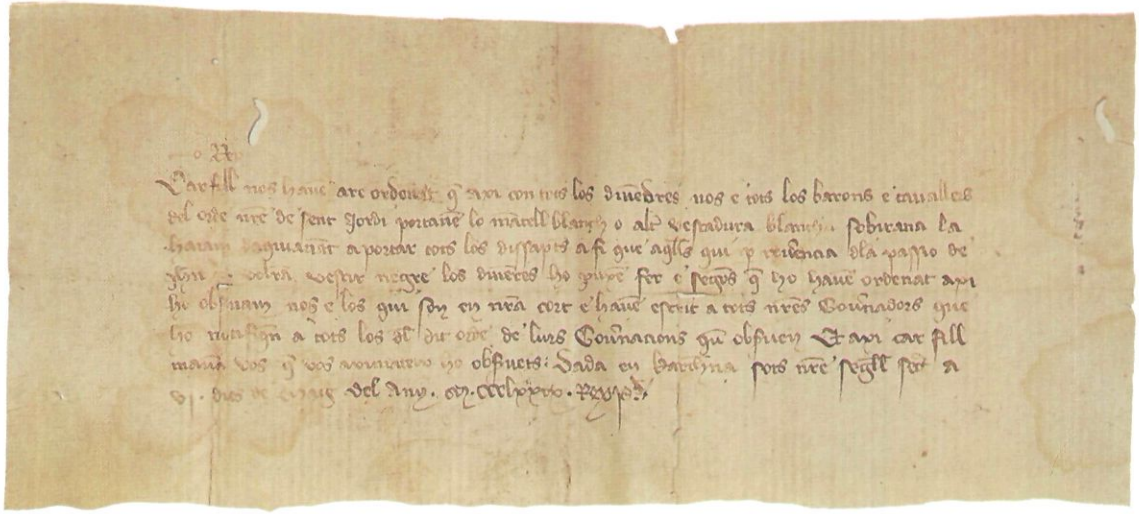

Pere *el Cerimoniós,* o *el del Punyalet,* IV com a rei d'Aragó i III com a comte de Barcelona, nascut a Balaguer el 1319, té una especial significació en la literatura, que conreà com a cronista del seu propi regnat i com a poeta. Res més allunyat d'un poeta professional: les incursions del rei en el camp de la poesia sempre són circumstancials i anecdòtiques i un joc espiritual, propi d'un cavaller cultivat per a qui el metrificar és un agençament de la seva personalitat.

Home dur, violent, venjatiu i sanguinari, en els seus versos apareix una íntima faceta del seu caràcter, amb certa tirada a l'humorisme i a la despreocupació. El seu afany per reglamentar la cort i la cancelleria i la seva afecció al luxe i a l'aparat, que li valgueren l'apel·latiu de *"Cerimoniós"*, s'estén també a la poesia i a la música, cosa que el portà a voltar-se de joglars.

El seu regnat, llarg de mig segle, suposa una època de maduresa de les lletres catalanes.

Conservem tres peces poètiques del rei. Una d'elles són unes cobles adreçades al seu primogènit, el futur Joan I, quan aquest es decidí a casar-se amb Violant de Bar en comptes de fer-ho amb Maria, hereva del regne de Sicília, amb la qual el pare volia casar-lo.

Aquestes cobles, gairebé exemptes de provençalismes, sense pretensions retòriques ni ornamentals, s'acosten a l'estil popular.

Molt diferents són, en canvi, les cobles que a l'agost del 1378 el rei Pere havia tramès al seu altre fill, el futur Martí I, sobre la manera d'armar cavallers. Al registre cancelleresc on són copiades s'adverteix que *"són en lemosí les presents cobles"*, cosa que revela la consciència de diferenciació idiomàtica respecte al català.

I en el debat sostingut entre Jacme March i el vescomte de Rocabertí sobre la primacia de l'hivern i de l'estiu, Pere el Cerimoniós va emetre una sentència en tres estrofes de nou versos on es declara a favor de March, que havia defensat l'estiu, i condemna Rocabertí a menjar *sempre aglans i castanyes i abstenir-se de* figues, melons i préssecs, judici on el rei traslluneix un tènue humorisme.

Estàtua d'alabastre policromat, que hom suposa del rei Pere III. Atribuïda al mestre Jaume Cascalls, gendre del pintor Ferrer Bassa, fou esculpida l'any 1345. Durant molt de temps es va creure que era una representació de l'emperador Carlemany i durant la baixa edat mitjana rebé culte popular com a «Sant Carlemany» fins que el papa ho va prohibir. És una de les peces més importants de l'art gòtic català: el rei hi apareix amb la corona, l'espasa i el punyalet. Museu de la Catedral de Girona (Foto Ramon Manent).

BREUS NOTES SOBRE EL REGNAT DE PERE III

Frederic Udina i Martorell

Pergamí anomenat Rotllo genealògic dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó, *amb el rei Pere III. Fou executat, possiblement per Rafael des Torrents, per encàrrec de la cort durant el regnat del rei Martí I l'Humà, a començament del segle XV. Monestir de Santa Maria de Poblet (Conca de Barberà) (Foto Ernest Esteve).*

Fa uns quants anys era, en certa manera, atrevit que un historiador escrivís una biografia i malgrat que aquesta tendència s'ha endolcit un xic i àdhuc hom es permet de parlar de la vida de sobirans, i també naturalment, del que aquests han representat en l'esdevenir històric. Recordem que ben recentment es va celebrar un col·loqui entre historiadors, posant al damunt de la taula el problema de l'individu i la massa, rehabilitant la importància d'aquell i indirectament de la seva biografia. Aquest problema i tants d'altres ha fet que la Història hagi tingut mala premsa per la desmesurada importància que s'ha donat a la història econòmica, com a conseqüència del dogmatisme marxista que hom ha volgut imposar a aquesta ciència. En l'esmentat colloqui hom ja va remarcar com les grans personalitats de la Història, moltes vegades marquen corrents nous i assenyalen noves panoràmiques. Ni tot ho fa, però, l'individu, ni tampoc les masses: és un problema no fàcil de resoldre. Cal reconèixer que el complicat teixit de la Història és el resultat d'un conjunt de causes.

Per això, parlar del regnat d'un sobirà, amb motiu del centenari de la seva mort –és el cas de Pere el Cerimoniós, rei de la Corona d'Aragó, III de Catalunya i IV d'Aragó– té moltes raons de fer-ho, car la seva personalitat sura per damunt de les circumstàncies, moltes adverses i d'altres més sortoses.

Exemples de superació de circumstàncies adverses

Al nostre país i en els seus temps primerencs tenim molts exemples de com un sobirà es sobrepujà per damunt de les circumstàncies, adverses en certa manera: ens referin per al·ludir a una època més allunyada a la del rei Pere, a la del comte de Barcelona, Ramon Berenguer I el Vell, el qual, enmig de temps canviants, en els quals la noblesa s'ensenyorí de

poder i de riqueses, sabé dominar-la i es posà al davant de la piràmide feudal i es convertí en el cap de l'Estat feudal català.

Una mirada a la història dels comtes-reis catalans

No voldríem pas entrar encara en el cas de Pere III sense presentar-lo entre els sobirans més destacats del nostre país: de la vintena de sobirans que ha tingut Barcelona-Catalunya i Catalunya-Aragó (fem aquesta distinció perquè en els començaments els sobirans ho eren sols de Barcelona-Catalunya i, després amb la unió amb Aragó, ja foren sobirans d'ambdós estats); dèiem, que de la vintena de monarques que han sortit del Casal de Barcelona, des de Guifré –dos més si comencem amb Bel·ló– fins al rei Martí, han sobresortit de manera indubtable, el primer, Guifré el Pelós, Borrell II, Ramon Berenguer I el Vell, els dos Ramon Berenguers –el III i el IV–, Jaume I, Pere el Gran, Jaume II i Pere el Cerimoniós. El quirat per a fer aquestes afirmacions no es recolza pas en la durada del regnat (encara que també té importància aquest fet i concretament en el cas del rei Pere), durada, unes vegades curta, com la de Pere el Gran, i d'altres llarga, com la del govern de Borrell II, Jaume I i Pere III, sinó com aconseguiren sobreposar-se a les circumstàncies, no sempre favorables, i també en els resultats del seu govern.

S'ha discutit ben recentment el cas de Guifré el Pelós, volent treure-li l'aurèola de la seva figura, i malgrat tot allò que de llegenda hi ha al seu voltant, ens indica, com sempre passa amb les llegendes, que si les coses no es varen esdevenir com són contades, és com el poble hauria volgut que es descabdellessin. Però deixem aquest cas del sens dubte comte-cabdill militar al front de la reconquesta catalana, que morí en lluita contra els sarraïns i passem al segon comte de singular importància: Borrell II.

Balaguer, a la vora del Segre (la Noguera). Claustre del castell Formós d'aquesta ciutat, on el 5 de setembre de 1319 va néixer Pere el Cerimoniós, fill segon dels comtes d'Urgell, l'infant Alfons –després Alfons el Benigne– i Teresa d'Entença. Aquesta heretà, per via femenina, l'important comtat d'Urgell i el vescomtat d'Àger. Era un dels grans dominis feudals que s'involucrava a la família reial, puix que Alfons era el fill segon del rei Jaume II. El matrimoni havia de tenir set fills, cinc mascles i dues dones, dels quals només en sobreviurien tres (Foto Pere Català Roca).

Aquest se situà en un moment molt difícil per la importància que tingué el poder musulmà al seu temps –el fortíssim califat cordovès– i ell es volgué mantenir amb una situació que avui en diríem possibilista, entre aquest poder –temible i poderosíssim– i el dels carolingis, del qual certament en depenia. És ben veritat que no reeixí del tot respecte als musulmans, car sofrí la terrible escomesa d'al-Mansûr, però sí que podem dir que, amb la seva negativa a prestar homenatge a Hug Capet –respecte a la seva dependència amb França–, quan aquell sobirà li prometia ajuda contra els sarraïns, va posar una fita definitiva per a l'esdevenidor de Catalunya.

Guifré el Pelós sostenint l'escut de Catalunya. Manuscrit de la Biblioteca de Catalunya que conté la Genealogia dels Reis d'Aragó i Comtes de Barcelona de Jaume Domènec.

Cinquanta anys més tard, Ramon Berenguer I el Vell, com hem vist, aconseguia articular, valgui el mot, el nou règim, sorgit durant el seu govern, de caràcter sòcio-econòmic i jurídico-polític, anomenat feudalisme. Davant de l'esmicolament que aquest règim comportava des del punt de vista jurídic, polític, econòmic i social, el comte es converteix en el vèrtex de la piràmide feudal i cap, repetim, de l'Estat feudal català.

Dos comtes d'igual nom heretaren successivament. Els dos germans, tal vegada bessons, Ramon Berenguer III el Gran i Ramon Berenguer IV el Sant, de singular importància cadascun d'ells. El primer dominà la situació confusa del comtat, que havia sofert un fratricidi, d'aquest comtat de Barcelona que ja podem dir ara en el trencall del segle XII, de Catalunya –nom que ja trobem per primera vegada en aquests moments–; el mateix comte afermà la reconquesta del país i sobretot s'estengué pel mar (pactes i accions amb les potències mediterrànies) i al continent amb el seu enllaç amb Dolça de Provença, totes les quals coses li varen merèixer el qüalificatiu de Gran.

I què us diré del seu fill, el IV d'aquest nom? Les seves conquestes que arrodoniren el que serà després Catalunya, el seu tacte amb la unió amb Aragó i amb la constitució d'una entitat política amb els trets tan característics d'una unió personal que sabé traspassar als seus hereus, ens diu quina era la talla política de Ramon Berenguer IV, el darrer comte de la Casa de Barcelona, abans de la sèrie dels comtes-reis.

Un rei destacat

Tots aquests governants, esmentats fins ara, regnaren relativament pocs anys, llevat de Borrell II, al costat de la durada del govern de Jaume I. Aquest sí que ens ofereix un cas de sobresortir per damunt de les circumstàncies, adverses, com eren, quan nin encara, heretà la corona. No cal estendre's: tothom sap de les seves accions de guerra –la reconquesta de les Illes i de València–, la seva obra com a creador d'institucions –municipalitats, paper a les Corts– i el redreçament general que sabé donar als seus dos regnes –Catalunya i Aragó– i com, adaptant la fórmula d'unió personal heretada ja dels seus avantpassats immediats –Ramon Berenguer IV, Alfons I i Pere I– l'aplicà als dos nous regnes –Mallorca i València–, que els ajuntà a la seva corona i així enfortí la base de la Corona d'Aragó i la constituí amb les quatre sobiranies.

El de Pere del Gran fou un regnat molt curt i, malgrat tot, digne d'un esment especial: tingué un concepte molt alt del seu títol reial i el volgué imposar per damunt de tot (en reeixí en part solament), portà un nou regne al seu tron: Sicília i salvà Catalunya del seu anorreament vencent els francesos invasors.

Si gran part dels mèrits de Pere el Gran els trobem a la Mediterrània, el seu fill, germà de l'hereu, Jaume II, jugà una partida molt difícil entre els güelfs i gibel·lins i aconseguí que,

amb el temps, Sicília no es perdés per a la Corona d'Aragó. Fou un gran diplomàtic i no ignorà els coneixements de governant i organitzador d'institucions per al país.

Pere el Cerimoniós, hereu d'una corona amb trets ben definits

I amb això arribem ja a Pere el Cerimoniós, nét de Jaume II. Aquell sobirà heretà una corona amb uns trets molt definits i amb una organització concreta, corona que senyorejava regnes a la Mediterrània, amb clares polítiques tant vers l'exterior com dins els seus territoris; heretava una corona, diem, també, amb un desenvolupament ben clar en els camps de l'economia i de la cultura; l'heretava, però, després de sobirans, com hem vist, d'una gran envergadura política. Havia de regir uns estats, però, que no havien arribat a assolir una vertebració a l'uníson dels temps en què havia de viure; per això el seu regnat no podia limitar-se a una tasca de pura continuïtat. Malgrat tot, aquesta fou la seva política en els primers anys del seu regnat que se li oferiren favorablement, perquè, cal d'entrada recordar que el seu llarg regnat –de 1336 a 1387– presenta una primera etapa del seu govern en què els fets que van esdevenint-se li són relativament favorables, mentre que, a partir del cèlebre any 1348, les circumstàncies li son totalment adverses. Adversitat que no pogué conèixer el rei, com sens dubte hauria volgut, a través de les seves afeccions astrològiques, mentre esperava, contràriament, el resultat de les pseudo-profecies que ja en el segle anterior es referien a un sobirà que dominaria sobre tots els regnes cristians d'Espanya. Ja veurem aquest aspecte del seu regnat que no és pas massa conegut.

El que ens cal dir, però, és com es descabdellà el sobirà davant d'aquesta monarquia que heretà dels seus avantpassats i per això caldrà referir-se a distints aspectes dins una unitat,

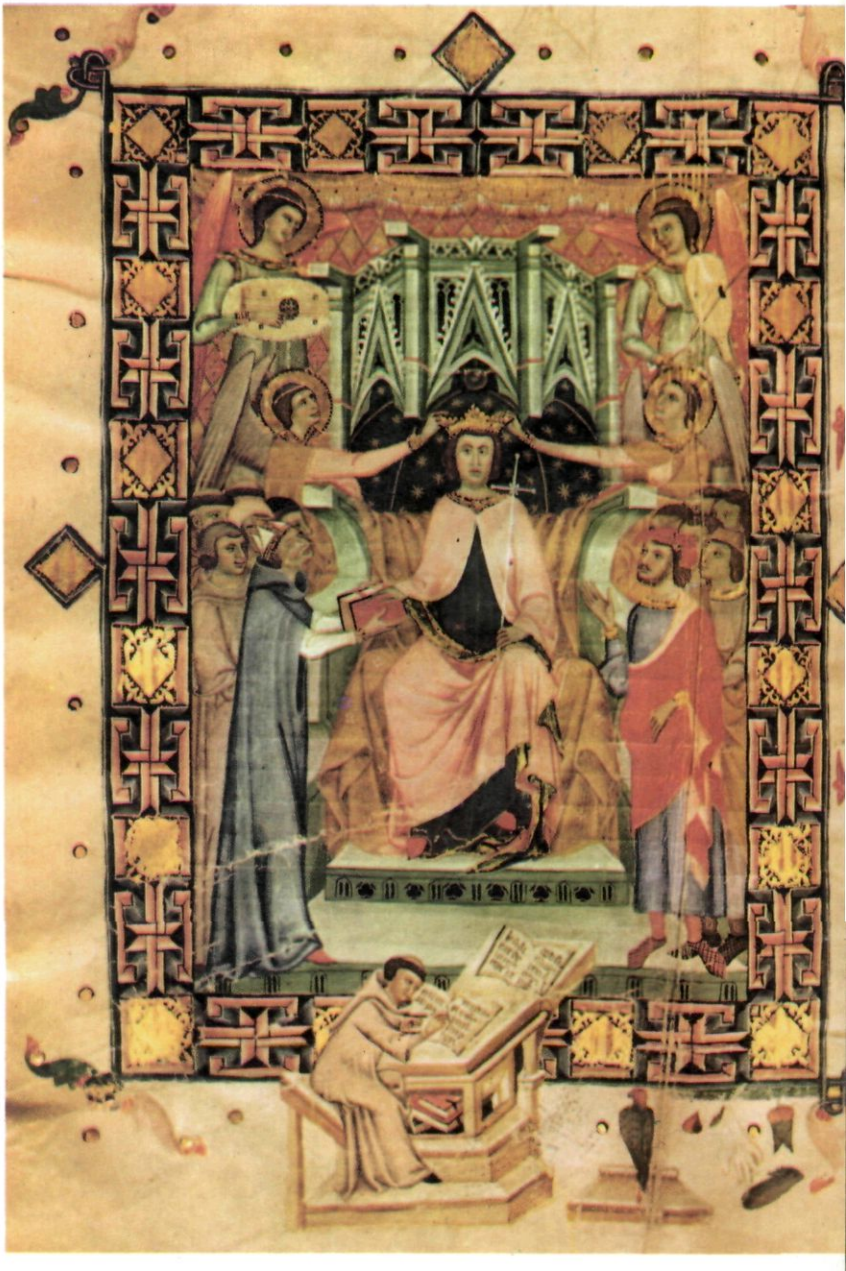

Miniatura del Llibre dels Privilegis de Mallorca (1334). Al peu hi és retratat l'escrivà Romeu des Poal (Foto Arxiu Mas).

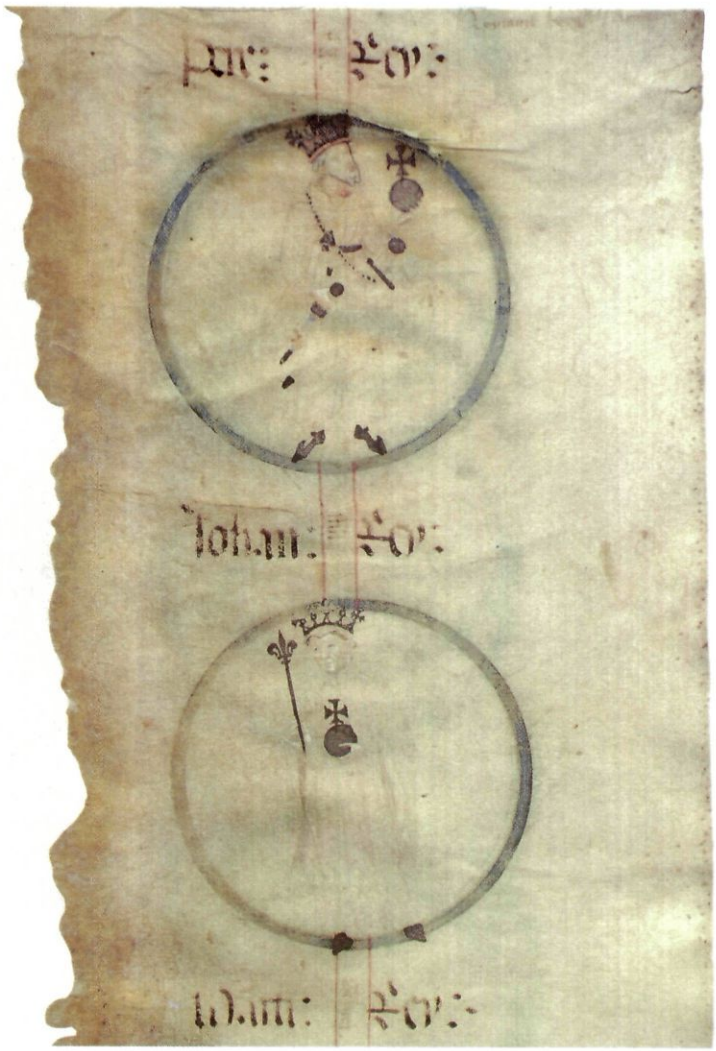

Els dos fills de Pere III que regnaren després d'ell, Joan I i Martí l'Humà. Rotlle de Poblet (Foto Ernest Esteve).

car els fets a la Història no s'han de considerar aïllats, sinó concatenats, de la mateixa manera que es troben a la realitat.

Aquesta herència l'obligà a recollir dos fets de difícil solució, puix que, a diferència del seu pare, Jaume II, que rebé els regnes en pau, Pere es trobà amb un problema intern, el de la seva madrastra –l'Elionor de Castella– i un altre extern: el de la precària pau amb Gènova. Dues qüestions, l'una de tipus privat, familiar, però en certa manera política i aliè a qualsevol causa econòmica; l'altra plenament polític i sobretot econòmica: a la Història hi pesen aquestes causes, però també d'altres. Ja era vella la primera qüestió, es a dir, les relacions de Pere, essent infant, amb la madrastra i així mateix del propi sobirà Alfons el Benigne amb Elionor: recordi's l'escena que ens conta el mateix Pere III a la seva Crònica quan els valencians s'oposaren a les particions que volia fer el rei per acontentar l'infanta castellana, la seva muller, germana d'Alfons IX, i donar-les als fills que hi havia tingut. Mort el Benigne, i tenint en compte l'actitud de Pere, infant encara, amb l'esmentada madrastra, les relacions continuaren aspres amb ella i amb el rei de Castella, que emparava Elionor i els seus fills, si bé aviat es resolgueren com a conseqüència del perill marínida, que amenaçava les fronteres castellanes, la qual cosa inclinà el rei de Castella a millorar la seva posició respecte a Aragó.

Quant a la qüestió mediterrània, Pere no havia actuat voluntàriament, es a dir, que s'hi va trobar enredat, com a conseqüència del domini de Sardenya, per un cantó, i pels interessos comercials, d'un altre, especialment amb els genovesos, que ocasionaren sempre una lluita, unes vegades oberta i d'altres més amagada. De tot això ja en tornarem a parlar.

La designació d'un successor

Si en les dues qüestions anteriors Pere no pogué actuar lliurement, car, com dèiem, s'hi trobava enredat, en un altre afer, sí que el provocà: ens referim a la designació del seu successor en el regne; mancat encara de fills mascles de la seva muller, Maria de Navarra, i davant el problema dels germanastres (fills de la reina vídua Elionor de Castella), que sempre intrigaven per ocupar el lloc, almenys de la successió, el rei es precipità a nomenar la seva filla Constança hereva dels regnes, quan podia haver-ho fet de moment en el seu germà, Jaume d'Urgell, que d'altra banda ja era Governador General, càrrec propi del primogènit. La

«No estava predestinat a la corona. Ni tan sols semblava predestinat a viure: va néixer setmesó i va tenir una infantesa malaltissa. No va ésser mai un home de gran fortalesa, però el seu poc vigor físic –era baix i poc corpulent– va quedar compensat amb escreix pel caràcter fort i autoritari, amb rampells d'ira, i també per l'astúcia, sovint força tortuosa». M.T. Ferrer i Mallol.

qüestió era greu, car aquest nomenament s'apartava dels constums de la successió reial i motivà l'actitud de distintes forces enfront del rei, que s'apropaven al voltant de Jaume d'Urgell, al qual s'hi sumaren partidaris seus a València; a Aragó també començà la disconformitat, amb els nobles de la Unió. I en tal situació és curiosa l'actitud dels catalans que no s'ajuntaren a la rebel·lió, quan al comtat de Barcelona, és a dir, a Catalunya, no hi havia hagut mai cap successió femenina, mentre que a l'Aragó, almenys en el cas de Peronella, una dona havia transmès la corona... Com tantes vegades en els grans conflictes polítics, no hi ha mai un sol motiu: aquí la causa externa era la successió a favor d'una infanta i no d'un infant, però en el fons també s'hi ventilava la lluita, que ja s'havia manifestat en regnats anteriors, entre la noblesa i el sobirà; esclatà, doncs, la rebel·lió a Aragó i a València, però, en aquest cas, Pere triomfà i la reduí. Ja en aquesta ocasió manifestà la seva crueltat tan pròpia del rei Cerimoniós: l'anècdota de fer beure als revoltats valencians el metall fos de la campana que els havia convocat, ho palesa ben clarament. A els de la Unió aragonesa els castigà també cruelment i a més trencà el privilegi de la Unió amb el seu propi punyal: d'aquí li vingué el sobrenom que rebé el rei: Pere, el del Punyalet.

El Castellet de Perpinyà, testimoni de l'expansió del reialme catalano-aragonès en temps de Pere el Cerimoniós (Foto Ramon Manent).

Lluites amb la noblesa

Aquesta lluita entre el sobirà i la noblesa i, en alguns casos, amb d'altres estaments del país, fou una constant del seu regnat, car a través de les Corts es pot trobar i seguir, com ha fet magistralment Abadal, aquesta mena de duel. Aquest alt organisme que, d'altra banda, era una institució que donava lloc a la participació a la política d'una representació dels tres regnes de la Corona –Aragó, Catalunya i València– fou el lloc de ressonància més fort de les relacions entre el sobirà i el seu poble. Abans, però, de parlar de les Corts exigeix de dir quelcom de la monarquia, ja que aleshores s'entendrà millor el paper d'aquelles i la posición d'aquesta.

Mural de ceràmica de l'Hospital de Sacerdots pobres, de València (s. XVI). La figura agenollada sota l'arbre, a l'esquerra, és Pere III, que fundà l'establiment el 1352 (Foto Ramon Manent).

Una corona formada per tres estats

La monarquia que heretà Pere III era la d'un país unitari, com era Castella o França. Cal recordar breument que eren, com hem dit, tres els estats que formaven la corona (Mallorca l'havia separada Jaume I) i que aquesta era precisament el nucli d'unió d'aquests estats. Un avantpassat del nostre Pere, del mateix nom, en tingué molta consciència d'això i sembla que intentà d'actuar amb un cert sentit unificador, i va voler anomenar-se únicament rei d'Aragó (i estengué amb aquest nom a tot el conjunt), però les circumstàncies internacionals i la seva mort prematura no li permeteren de reeixir. El cas era que el sobirà constituïa, per mitjà de la unió personal, l'aglutinant dels tres estats i havia de comptar amb cadascun d'ells per a governar: a això obeïen les Corts generals, reunió de les de cada estat. Però, al costat de tot això, es tractava d'estats feudals, on les relacions entre el rei i els nobles, especialment, es mantenien a través d'unes fórmules de tradició senyorial que venien recollides en els Usatges, on si bé apareixia la figura del Príncep, hi compareixien així mateix altres figures jurídiques que li'n treien força. Avantpassats del nostre sobirà ja hagueren de resoldre greus problemes amb els seus súbdits, i els atorgaren privilegis i franquícies que, si per un cantó, constituïen veritables reconeixements a les peculiaritats de la personalitat sòcio-política de cada regne i de les seves oligarquies, perr l'altre limitaven la força i l'acció de la monarquia.

Una sobirania compartida amb les Corts

I aquesta lluita arribà a punts de no poca fricció a les Corts del temps de Pere el Cerimoniós, perquè aquesta institució comparteix amb el rei la sobirania de l'estat i la comparteix, com diu Abadal, en un estat de lluita constant per tal de sobreposar-se mútuament els tres braços entre ells i contra el cap, que, en darrera instància, és el que ha d'inclinar-se. Com a conseqüència de les guerres –Sardenya, Gènova, Castella– el rei hagué de reunir les Corts, de tal forma que, durant el seu regnat, foren molt sovint convocades i s'arribà a haver-les de reunir més de vint vegades i la raó és ben clara: el sobirà no cercava pas de compartir la sobirania, sinó que el que buscava eren els subsidis, els diners, per portar a terme les accions polítiques, la major part de les quals eren les guerres. A canvi d'això la monarquia es debilitava...

El sobirà convocava les Corts, i hi feia el discurs, com diríem avui, de la Corona, en el decurs del qual –en el cas de Pere III fet per ell

màteix i pronunciat amb eloqüència, atès que era, com diríem també avui, un "parlamentari"– demanava els subsidis necessaris per fer front a les circumstàncies polítiques en què es trobava. Alguns dels discursos de Pere III són veritables oracions històrico-literàries, car al costat d'una certa erudició hi ha frases eloqüents que criden l'atenció dels seus súbdits amb al·lusions a la història del país, a les seves glòries i a les seves grandeses. Les gestions que entre bastidors havia de fer moltes vegades per aconseguir els subsidis i les concessions que, a canvi d'això, havia d'atorgar, expliquen el mecanisme d'aquest organisme, molt complicat perquè els tres braços, a què hem al·ludit, es reunien separadament per a prendre acords, que després havien de tenir vigència davant el rei.

Descabdellament de les Corts

Així les Corts es descabdellaven normalment de la següent manera: primer, la convocatòria per part del rei, proposició (discurs) del rei; a continuació, resposta dels braços i, seguidament, elecció dels habilitadors, jurament

Castell i recinte fortificat de Cotlliure (Foto Ramon Manent).

de secret, préstecs, elecció dels tractadors, peticions repetides del rei, capítols de concessions als súbdits i dissolució de les Corts. Només cal afegir per a comprendre encara més la dificultat del descabdellament de les Corts, que aquestes a vegades duraven un o dos anys i encara més.

Dos exemples

De la vintena de Corts que celebrà el rei Pere, voldríem donar-ne dos exemples: el primer és el de les Corts del 1368. Se celebraren amb motiu de les qüestions sardes: el Jutge d'Arborea s'havia ensenyorit de l'illa i el sobirà convocà reunió a Barcelona i explicà en el discurs o proposició el motiu de la convocatòria: al·legà un principi feudal tot just començà les seves paraules. Demanà *"auxilium et consilium"*, és a dir, l'ajut i el consell davant la situació a Sardenya; demanà així mateix el parer de les Corts per veure si ell personalment havia d'anar a l'illa per defensar-la; en segon lloc, que, en cas d'ésser afirmativa la resposta, si calia anar-hi amb un estol i exèrcit, i en tercer terme, si havia de comptar sols amb els seus súbdits naturals o també amb estrangers (és a dir, tropes pagades). Amb aquest discurs comencen les Corts, com sempre, després de les presentacions dels tres braços; a continuació, aquests es reuneixen i, després de moltes discussions i entrevistes, feina per als tractadors, i concessions de qüestions demanades per aquells, es concedeixen les coses que havia demanat el rei. Aquest, efectivament, anà a l'illa i intentà de dominar la revolta, que, com direm més endavant, era una de tantes i el resultat una de tantes victòries que, a la llarga, van acabar amb el domini total de Sardenya.

L'altre exemple que volíem posar és el de les Corts de 1370-71: després d'acceptar les credencials de cadascun dels diputats, el sobirà pronuncià el discurs o proposició, un d'aquests parlaments que li agradaven tant al rei; en aquesta ocasió al·legà les dues grans virtuts que ha de tenir el sobirà, recolzant-se en textos bíblics: "si el pare de família sabés quan ha de venir el lladre..." Així, doncs, el sobirà ha de tenir cura d'ésser prudent i savi. En segon lloc, ha d'ésser defensor dels seus súbdits, però aquests han d'ésser servidors obedients i disposats a ajudar-lo. Com a conseqüència de les guerres que ha de sostenir, el rei es queixa que no ha pogut dedicar-se tant com hauria volgut al regiment de la pau interior i a la seguretat pública, com diríem ara, ja que el bandidatge és ara la seva preocupació. No cal que afegim que, a continuació d'aquest parlament, els braços es reuniren i acordaren d'ajudar el sobirà en aquestes tasques.

Així, molt per damunt, hem vist com es descabdellaven les Corts en els dos casos que hem presentat i paral·lelament d'aquesta manera ho feien sempre, amb uns tràmits molt més complicats del que es podria deduir d'aquesta exposició, puix que, com ja hem dit, les Corts duraven mesos i mesos i a vegades anys.

La Diputació del General o Generalitat

Les reunions de les Corts tan sovint convocades foren per Pere III que les conseqüències econòmiques i legislatives d'unes Corts s'entroncaven amb unes altres i d'aquí que sorgís un organisme nou: la Diputació del General de Catalunya, de la qual temps a venir en sortiria la Generalitat de Catalunya, vigent fins el 1714. La nova institució prengué origen a les Corts de Cervera de l'any 1359.

Dues etapes d'un mateix regnat

No avancem, però, tan de pressa; si per un cantó hem al·ludit a la monarquia i a les Corts i hem parlat, per tant, de dues institucions, cal que ens fixem també en els aspectes econòmics del regnat del nostre sobirà. Ja vàrem dir a la primeria que el seu llarg govern ens oferia una primera etapa en què els problemes foren més fàcils de resoldre i una segona, en què les dificultats foren molt grans. Ens referim, sobretot, a un gran desastre que tingué lloc a mitjan segle, l'any 1348, la coneguda pesta negra. Aquest flagell que inundà especialment Mallorca, Catalunya i València, com a terres marítimes, arribà portada pels vaixells i s'estengué ràpidament i colpí a tota mena de gent, però, com sempre, molt més als menys dotats econòmicament. L'estrall fou tan gran des del punt de vista demogràfic que s'arribà a delmar la població en un tant per cent superior al cinquanta: és el que se n'ha dit la gran fallida demogràfica. Per tal de fer-se una idea de com moria la gent i de com es reduïa la població, cal només recordar que en alguns pobles de Catalunya, de nou regidors que hi havia a l'Ajuntament en morien sis i si això s'esdevenia en les classes més o menys dirigents, ¿què s'esdevindria a les altres? La despoblació com a conseqüència de la mortalitat tingué greus efectes al camp, on molt aviat hi hagué manca de braços i junt amb la mort comparegué la fam.

La reincidència en la rebel·lió dels algueresos, després d'haver-se rendit a Bernat de Cabrera, havia d'ésser castigada severament. Pere decidí, doncs, d'expulsar els defensors del lloc i àdhuc tots els seus habitants. I va poblar-lo amb catalans i aragonesos, repartint-los les cases, terres i vinyes en possessió perpètua i atorgant-los privilegis pels quals poguessin regir-se en l'esdevenidor.

Vista de l'Alguer (Foto Pere Català Roca).

Per això, s'ha afirmat que a l'època de Pere el Cerimoniós feren acte de presència els quatre genets de l'Apocalipsi: la mort, la fam, la pesta i la guerra (aquesta al marge d'aquesta darrera).

Tot això agreujà la situació dels camperols que es veieren més lligats a la terra pels seus propietaris, els quals en necessitaven la presència per al manteniment dels conreus. Això, a la llarga, emmetzinà més encara la situació dels pagesos dits de remença, que trigarà encara un segle que esclati amb violència.

La pesta negra, un flagell determinant

Però la pesta negra afectà també les persones de més categoria social i àdhuc la reialesa: el rei Pere es trobava a València i tot seguit va fugir davant el gran nombre de defuncions que

Fraga, ciutat de parla catalana dins l'Aragó. Situada a la vora del riu Cinca, oferí aquesta mateixa vista al rei català quan, procedent de Saragossa, on els nobles aragonesos li havien imposat el reconeixement de la Unió, hi arribà a les envistes (Foto Arxiu Cuyàs).

s'hi produïen (tres-centes persones cada dia) i s'emportà amb ell la reina. De seguida escriu a Jusef, jueu d'Osca, per tal que l'assabenti dels llocs on pogués refugiar-se sense el perill de la pesta; després suspèn un viatge que les infantes havien de fer a Terol, perquè la ciutat estava ja infectada. Al cap de poc temps crida urgentment a quatre metges per tal que assistissin la reina, greument malalta de la pesta, de la qual morí al cap de pocs dies. Com es pot comprendre aquests fets –els esdevinguts a València i a la pròpia casa reial– crearen una alarma general a totes les terres.

A les notícies que acabem de donar s'hi afegeixen les procedents de Mallorca, del Rosselló i de distints punts de Catalunya. A Barcelona moriren opulents mercaders: Pere de Mitjavila, oficials reials, com Bernat Torres i Jaume Texeda, l'arxiver en cap de l'Arxiu Reial, Pere de Passeia, el mestre de la Ceca, Pere Vicent, etc. Un recorregut per les comarques catalanes ens donarien dades esgarrifoses, com les procedents de la Plana de Vic, del Berguedà o del Vallès. Paral·lelament podríem donar dades semblants de València i de Mallorca, i també d'Aragó, on trigà més a fer acte de presència, i on tingué greus conseqüències en el camp, sobretot.

Gran fallida econòmica

Fins ara, hem vist dos aspectes molt importants del regnat del Cerimoniós: el d'una monarquia no del tot articulada i que es movia amb moltes de dificultats davant les Corts: així trobem en aquest aspecte polític una primera fallida, la institucional; d'altra banda, la gran fallida econòmica, amb conseqüències demogràfiques molt greus que foren causades per la pesta negra.

Noves dificultats i les guerres

Seguim, però, el regnat, i hi trobarem noves dificultats: les guerres. Ja vàrem dir al començament que Pere es trobà en els primers anys del seu regnat amb la guerra amb Gènova, que, malgrat que semblava acabada s'havia resolt ambiguament. La pau, efectivament, es trencà, perquè les qüestions que es ventilaven eren no res menys que el domini del Mediterrani, ja que a Pere li calia dominar-lo des dels punts de vista polític i econòmic. Això explica la guerra amb Gènova, com s'explicarà també la sostinguda amb Castella pel domini peninsular. Vegem primer, però, la qüestió marítima, més ben dit, tot el problema de la Mediterrània: Pere III deuria tenir en el seu pensament polític una idea molt clara del domini del mar i per l'expansió econòmica calia disposar del regne de Mallorca que ell el tenia sols de forma eminent, puix des que Jaume I l'havia separat de la corona estava a les mans d'una dinastia pròpia. A corregir aquesta situació adreçà la seva política, moltes vegades tortuosa: al·legant la senyoria eminent que tenia, el vassallatge que havia de prestar-li el rei de Mallorca i recordant la traïció que havia fet la casa mallorquina a Pere el Gran quan la invasió de Felip l'Ardit, es decidí a inquietar l'esmentat sobirà mallorquí. Altres detalls ens portarien massa lluny i no podem estendre'ns més en aquests aspectes: el cas és que Pere aconseguí els seus objectius

i després de la batalla de Llucmajor, l'any 1349, annexionà a la seva corona el regne de Mallorca i, per tant, els comtats del Rosselló i la Cerdanya, amb una unió indissoluble. Indiscutiblement, aquesta operació polític-militar constituí uns dels seus pocs, però grans, èxits aconseguits.

La inevitable lluita amb Gènova

Però hi havia unes altres illes que eren del domini catalano-aragonès, des dels temps de Jaume II, a qui foren donades: Còrsega i Sardenya i... a la Mediterrània no hi cabien dos poders: Catalunya-Aragó i Gènova. Per això, la lluita, com hem dit abans, amb aquesta senyoria era inevitable; d'altra banda, el domini de Còrsega i Sardenya interessava pels mateixos fins a ambdós estats, a Gènova i a la Corona d'Aragó. Per tal de tenir un suport important, Pere s'alià amb Venècia, enemiga tradicional de Gènova i les dues potències –Aragó i Venècia– es llançaren contra aquella i es lluità a les aigües del Bòsfor i de l'Alguer, on venceren els estols aliats. Però això no fou suficient perquè els genovesos deixessin de donar suport als sards, per la qual cosa Pere el Cerimoniós hagué d'anar personalment, com ja hem dit en parlar de les Corts, a l'illa de Sardenya per dominar-la. El rei aconseguí assetjar l'Alguer, *aixecat contra d'ell, conquerí la ciutat i la va* repoblar de catalans: d'aquí que encara avui es parli el català en aquesta ciutat. Èxit aconseguit indubtablement per Pere III, però l'illa no fou pas dominada del tot, si bé és veritat que, a base de lluites i rebel·lions, submissions i victòries, a la llarga reeixiren els seus successors.

El domini dels ducats grecs

Un altre èxit que aconseguí el nostre sobirà, del qual ens ocupem, fou el del domini sobre els ducats d'Atenes i de Neopàtria; així estengué el seu poder polític fins a l'extrem de la

Elm del rei de Catalunya. Palau Reial de Madrid (Foto Arxiu Mas).

Mediterrània i per al regiment de la ciutat d'Atenes hi concedí els capítols per al seu municipi, document lliurat el mes de setembre de 1380. Un altre document atorgat pel rei Pere a la mateixa data és el cèlebre elogi de l'Acròpolis d'Atenes; document veritablement excepcional, en el qual Pere explica com fins a ell havien arribat uns missatgers dels ducats d'Atenes en sol·licitud d'una guarnició especial per *a la defensa de l'Acròpolis. Els missatgers*, entre ells el bisbe de Mègara, havien informat al rei del valor del monument i cal suposar, com pensava el gran erudit Rubió i Lluch, especialista en la matèria, que deurien haver mostrat al rei uns dibuixos de l'Acròpolis o almenys li'n devien fer una càlida descripció. Davant el convenciment de Pere que calia atendre el valor estratègic i artístic del monument atorgà una guàrdia especial de ballesters; però això no li fou encara suficient, sinó que en el mateix document expressa que l'esmentat conjunt no solament és *"la pus richa joya que al mont sia"* sinó *"que entre tots los Reys christians envides lo porien fer"*, és a dir: el dit castell és la joia més rica que hi hagi al món i tal

que entre tots els reis cristians a penes podrien fer-lo semblant.

Sicília

Respecte a una altra illa del nostre mar, Sicília, Pere tingué també les seves idees, com dos fets ho demostren: el matrimoni de la seva filla Constança, aquella infanta de què hem parlat abans, amb Frederic IV de Sicília i el seu propi matrimoni, vidu d'Elionor de Portugal, amb Elionor de Sicília, germana de Frederic, l'any 1349. Així, a la mort d'aquest, sense successió masculina, el rei Pere va declarar-se rei de Sicília. Les dificultats per a assumir el regne ens portarien massa lluny, però el fet del seu interès pel domini de l'illa és evident.

La relació amb els altres regnes peninsulars

Acabem de parlar de la seva política mediterrània i dels èxits que sens dubte aconseguí amb la incorporació de Mallorca, la submissió en gran part de Sardenya, el domini a l'extrem orient i la possessió de la corona de Sicília i, com ja hem apuntat abans, el rei Pere tingué també la pretensió de fer el mateix sobre el domini peninsular. Aquest problema ja va ocupar més d'una vegada els nostres sobirans i les relacions de la Corona catalano-aragonesa amb altres regnes peninsulars, especialment amb Castella, s'establien per tal de trobar, unes vegades un equilibri i d'altres, una preeminència. D'altra banda a Pere, que amb un altre sobrenom se l'ha anomenat Buscabregues, li anava molt bé de cercar-les a les terres on s'havia refugiat, feia anys, la seva madrastra, Elionor de Castella, vídua, com hem vist del seu pare, Alfons el Benigne. La qüestió de la madrastra era, d'un cantó, una picabaralla familiar, però cal no oblidar que en els temps de Pere hi havia un corrent històric molt diferent del que havien respirat els seus avantpassats –Jaumes i Alfonsos–: ja havia passat a l'Europa del segle XIV el període desintegrador de tipus feudal i s'anava cap a la formació de les grans monarquies i també anava guanyant terreny una nova etapa integradora vers les monarquies renaixentistes. Entre els regnes hispànics, el problema d'una unitat peninsular, heretada del record de la monarquia visigòtica, existia, i Castella era l'hereva, sens dubte, d'aquesta trajectòria; d'altra banda, des de temps molt reculats hi havia hagut una sèrie de pactes i tractats per repartir-se el domini musulmà, que junt amb el cristià, havia format part de la unitat visigòtica. Els sobirans de la Corona d'Aragó havien signat aquests pactes cercant un espai d'expansió i a la vegada un equlibri peninsular. Però aquest equilibri era possible en els segles anteriors i no en el XIV. Ara bé, aquest equilibri entre estats tenia un caire fictici, perquè la corona castellana era forta, més poblada i més rica, tres elements de molta importància. A més, aquesta corona, per la manca de desintegració que representà el feudalisme a Catalunya, evolucionava clarament vers una unificació i concentració de poder en el sobirà, la qual cosa els reis catalano-aragonesos no varen poder arribar a tenir mai.

Política matrimonial insuficient

Certament és veritat que una política matrimonial entre les cases regnants a la Península es descabdellava des de molts anys enrere, per tal de llimar dificultats i que portaren a terme Jaumes i Alfonsos, però no fou suficient. A Pere se li presentà, doncs, tota aquesta problemàtica que hem exposat a les ratlles de més amunt, però creiem que no les va copsar del tot. Realment es trobava en un dilema: pau o guerra amb Castella. A això obeí el pacte de 1352 –noti's que ja s'havia produït la

gran fallida demogràfica de la pesta negra i, per tant, se cercava la pau–. Però la pau o la guerra no depenia sols d'aquest Pere, sinó també d'un altre que també se'n deia, de Pere, el de Castella, anomenat Cruel. Aquest renyia una batalla molt forta amb la noblesa, precisament per a seguir el corrent històric a què al·ludíem: la concentració del poder estatal en ell i la tendència a la monarquia autoritària passava també a través de l'hegemonia peninsular sobre Aragó i a un concepte que avui en diríem imperialista de Castella.

Una qüestió ideològica

I en aquest moment de la nostra disquisició sembla adient parlar d'una qüestió de tipus ideològic: la creença, en relació amb aquell concepte de la unitat peninsular, que quallà en unes interpretacions de les pseudo-profecies que rodaven entre els intel·lectuals de l'època. Es tracta de les anomenades **Cedrus alta Libani** i **Vae mundum in centum annis.** D'altra banda, el segle XIV és per excel·lència la centúria dels visionaris, de l'astrologia, de les pseudo-profecies. El cèlebre Arnau de Vilanova, donant-s'hi la mà, havia predit la vinguda de l'Anticrist l'any 1368; d'altra banda el sentiment imperialista, que hem trobat a Castella, no mancava a la corona d'Aragó i a ell respongué, en gran part, com digué Rubió i Lluch, l'ocupació del regne de Mallorca; a les mateixes corts reials es vivia aquest esperit, cada sobirà es jutjava el protanista d'un nou imperi sobre la Península o àdhuc un imperi universal.

Visionaris i astròlegs

La visió **Vae mundum in centum annis,** escrita a la fi del segle XIII deia que els sobirans espanyols lluitarien entre si fins que apareixeria una *rata penada* que coronaria l'escut del rei vencedor. Qui havia d'ésser aquest rei?

Segons un visionari franciscà, Rocatallada, això s'esdevindria a un sobirà d'Aragó que lluitaria contra el rei sarraí de Granada. L'altre escrit **Cedrus alta Libani,** de la mateixa època que l'anterior, pronosticava també la guerra entre els reis peninsulars i els comentaristes de l'època parlaven del *drac alat* i de la *rata penada* com a símbol del domini sobre altres reis, que s'identificaven, segons els autors, amb Pere el Cruel, el príncep de Gal·les o Pere el Cerimoniós i àdhuc en el pretendent Enric de Trastàmara. L'argumentació, però, en certa manera definitiva és la que més tard féu Francesc Eiximenis que aplicà aquells emblemes al rei d'Aragó. Bé, el que sí que és cert és que Pere III va adoptar com a timbre del seu escut, a partir de la meitat del seu regnat, el *drac alat,* com es pot veure en els segells majestàtics, adopció que cal relacionar amb les idees apocalíptiques de l'època, com ha comprovat Andreu Ivars i Cardona en el seu estudi sobre la matèria.

Quan va morir, Elionor de Sicília tenia cinquanta anys. Havia anat en pelegrinatge a Montserrat, pel febrer, i d'allà passava a Lleida, on arribava el 17 de febrer, i on l'acompanyà el seu marit fins que va morir-se.
A Lleida està datada la carta en la qual el rei en Pere fa el conegut elogi de l'Acròpolis d'Atenes.

La Suda de Lleida (Foto Pere Català Roca).

Segells de cera vermella que corresponen, respectivament a Maria de Navarra, primera esposa de Pere el Cerimoniós. Arxiu de la Dip. Foral de Navarra (Pamplona); a Elionor de Sicília, tercera esposa del rei Pere. Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona), i al propi rei. Col·lecció Tomà Muñoz Romero (Madrid) (Fotos Arxiu Mas).

Sigui, doncs, com sigui, però tenint en compte aquests pronòstics, l'ambient de visionaris i astròlegs, i també les creences apocalíptiques, tot en relació amb les idees imperialistes assenyalades abans, que es respiraven a les corts reials d'aquella època, aquestes idees astrològiques no deurien ésser alienes a acceptar, sinó de desitjar, les hostilitats.

Qui llançà l'ultimàtum

Encara que el propi Pere a la seva **Crònica** culpa totalment de la guerra Pere el Cruel i diu que les hostilitats eren inevitables, cal considerar que fou ell qui llançà l'ultimàtum l'any 1356 en ocasió d'un incident marítim. Els pormenors de la guerra no correspon pas explicar-los aquí: relacions amb els enemics de dintre de Castella contra Pere el Cruel, les gestions diplomàtiques per a complicar-li la vida tan agitada amb els seus nobles castellans i els pactes amb Enric de Trastàmara, repartint-se el regne de Castella, si ambdós aconseguien destronar Pere. La guerra fou molt dura, cruel, les tropes castellanes envaïren el regne d'Aragó i el nostre rei es veié desbordat per les hostilitats. Quan a Montiel fou mort Pere, el rei de Castella, Enric no es veié capaç davant el seu regne d'esmicolar-lo a favor de Pere III i en el tractat d'Almazán, del 1375, el rei català hagué d'acceptar sols una compensació econòmica: 180.000 florins eren pagats pel rei castellà a Pere III. D'altra banda es convenia el matrimoni de la filla del Cerimoniós, Elionor, amb el primogènit del rei de Castella, el príncep Joan.

Inferioritat bèl·lica de la Corona d'Aragó

La guerra havia acabat i, segons Soldevila, en taules, i es demostrà una trista conclusió: la inferioritat bèl·lica de la Corona d'Aragó amb la qual cosa aquesta restava a la defensiva, i va haver de liquidar totes les pretensions d'engrandiment, totes les il·lusions imperialistes que havia concebut sens dubte Pere III. Però encara hi havia una altra conseqüència que no era fàcil de preveure aleshores: la infanta Elionor, en casar-se amb l'infant Joan, després Joan I de Castella, s'emportaria una possible herència: la de la mateixa corona de Pere III; a l'avenir i en restar sense successió el rei Martí, un dels pretendents a Casp fou Ferran d'Antequera, fill de Joan I. La política imperialista de

Segells de Pere el Cerimoniós. El primer, de cera vermella, és conservat a l'arxiu de la Diputació Foral de Navarra (Pamplona) i el segon, de plom, a l'Arxiu Capitular de la Seu de Lleida.

La inscripció del primer diu, en llatí, «Estimeu la justícia els qui jutgeu en la terra i que els vostres ulls vegin l'equitat» (Fotos Arxiu Mas).

Castella tindria un definitiu complement: l'ascensió al tron catalano-aragonès de la casa de Castella, que, a la llarga, afavoriria la unió dels dos regnes...

Crisi espiritual i religiosa

Hem parlat fins ara de qüestions institucionals –la monarquia i les Corts–; de greus problemes econòmics –la pesta negra i la gran caiguda demogràfica; de les guerres a la Mediterrània i a la Península– el domini del mar i l'equilibri inestable entre els regnes hispànics; el pensament político-fiolosòfic del segle XIV; i amb relació amb aquesta tema del predomini peninsular d'un ideal imperialista... És a dir, de les grans fallides econòmiques, institucionals i bèl·liques del regnat de Pere el Cerimoniós.

Però potser caldria comprendre un xic més les grans dificultats que Pere es trobà en aquell temps tan turbulent amb una crisi filosòfica, espiritual i religiosa tan accentuada: el captiveri d'Avinyó, el cisma d'Occident, el gran nombre d'heretgies, la menys valoració de la vida, una certa depravació moral, la crisi de l'escolasticisme enfront de l'humanisme, que va imperant, la lluita entre la unitat i el pluralisme (lluita entre monarquia i noblesa, entre les Corts i la monarquia, entre el papa i el concili), el xoc entre les velles idees feudals i l'autoritarisme monàrquic, etc.

Una societat inquieta

Tot això portà a l'època del rei Pere a una societat inquieta, que vivia amb sotsobre, amb angoixa, amb desassossec, intranquil·la i tal volta d'aquí venia aquesta presència als palaus reials i a les grans mansions dels nobles de *pseudo-profetes, d'astròlegs, d'endevinaires,* d'alquimistes i nigromants; així en cercar coincidències entre les naixences amb les dades dels astres i la relació dels somnis amb les realitats eren moneda corrent a la Cort reial i en aquella societat.

Els quatre genets de l'Apocalípsi

Si recordem els estralls de la pesta negra, amb un gran nombre de morts i amb grans fams; si esmentem de nou les guerres contra Gènova, Sardenya y Castella; si recordem també que en aquesta època entre els regnes hispànics hi havia quatre reis que tenien sobre-

Segells de personatges relacionats amb el Cerimoniós: el primer, de cera vermella, pertangué a Joan I, el seu successor. És conservat a l'Arxiu Nacional de París. El segon, de cera vermella, correspon a l'altre fill, Martí l'Humà, que succeí el primer i fou el darrer rei del Casal de Barcelona. Es conserva a l'Arxiu Capitular de la Seu de Barcelona. El més petit, de plom, correspon a Jaume III de Mallorca i es conserva a l'Arxiu Municipal de Puigcerdà (Fotos Arxiu Mas).

noms tràgics –Pere el del Punyalet, Pere el Cruel de Castella i també el cruel de Portugal, Carles III el Dolent de Navarra–, podrem repetir allò que ja hem dit abans: els quatre genets de l'Apocalipsi feren acte de presència durant el regnat de Pere III: la fam, la guerra, la pesta i la mort.

Encara que hi hagi entre els escrits que es recullen en aquesta publicació un que es refereix al caràcter de Pere el Cerimoniós, hom no pot escriure una ratlla sobre aquest regnat sense fer referència, com hem comentat, als trets, certament tràgics, de la seva època, però tampoc sense referir-se al seu tarannà que segurament venia marcat ja per la seva naixença primerenca, atès que es tractava d'un setmesó, defecte que no amagava pas i que el conta a la seva pròpia Crònica. Tal volta com a reacció a la seva naturalesa esquifida, tingué un alt concepte de la seva reialesa, com ho demostrà manta vegada (quan parla, per exemple, dels seus habillaments majestàtics), i encara més en les llargues planes de les seves Ordinacions de la Cort. El mausoleu que féu bastir al Monestir de Poblet n'és una altra mostra ben palesa.

Com recull Ferran Soldevila en acabar el descabdellament del regnat de Pere III, aquest *"havia aconseguit veure a la fi reintegrats a la seva corona el regne de Mallorca i els ducats catalans d'Atenes i Neopàtria, i camí d'ésser-hi reintegrat al regne de Sicília; havia conservat bases importants a Sardenya, malgrat l'esforç enorme de Gènova i dels naturals i havia aconseguit doblegar aquesta rival de Catalunya. Així, mentre la política i les guerres peninsulars no havien donat cap resultat positiu, la política i les guerres marítimes havien aconseguit resultats gens menyspreables... Un cop més la mar es mostrava propícia a Catalunya... a la fi el triomf total de la tendència mediterrània".*

Però al costat d'aquesta visió del nostre admirat historiador, no resistim de recollir-ne una altra del no menys admirat Ramon d'Abadal quan diu: *"Així, el mig segle del regnat del Cerimoniós, que hauria d'haver estat un període favorable a la consolidació d'una poderosa monarquia catalana, per les adverses circumstàncies demogràfiques, per la força activa i incommovible del sector feudal, per la desproporcionada política exterior del rei, dóna lloc, contràriament, a la formació d'una estructura estatal antimonàrquica que anul·larà la possibilitat que Catalunya reïxi a ascendir amb personalitat pròpia i independent al nivell dels estats renaixentistes de l'època. En aquest sentit, doncs, podem afirmar que el regnat de Pere el Cerimoniós inicia la decadència política de Catalunya."*

L'HOME DE LLETRES

Miniatura del Llibre Verd *que conté els* Usatges i Contitucions de Pau i Treva, *expressió del pacte entre el sobirà i els diversos estaments socials. Institut Municipal d'Història de Barcelona (Foto Arxiu Mas).*

L'HOME DE LLETRES

Ramon Gubern i Domènech

Primera pàgina de la Crònica dels reys d'Aragó e comtes de Barcelona, *dita* Crònica de Sant Joan de la Penya, *segons el manuscrit 2664 de la Biblioteca Universitària de Salamanca, copiat a mitjan segle XIV (Foto Arxiu Mas).*

Ben pocs moments de la nostra història ens podrien oferir un terreny tan generós per a l'estudi com el regnat de Pere III, el Cerimoniós. En un món que es renovava pas a pas, els seus cinquanta-un anys en fan un període prou ample per a observar-hi, amb una incomparable riquesa d'elements, qualsevol de les manifestacions de la vida humana, des del curs extern dels afers, polítics fins a les formes més profundes de la societat i de l'esperit. Tampoc no trobaríem potser cap altra època tan plena d'una tensió patètica com aquesta, perquè el reialme hi afrontà sovint situacions decisives, i tots els grans plets de la seva existència s'hi troben plantejats amb una intensitat crítica.

D'ençà de l'aparició, el 1914, de l'estudi d'Antoni Rubió i Lluch sobre "La cultura catalana en el regnat de Pere III", que tenia per suport l'abundosa documentació recollida per ell mateix a l'Arxiu Reial de Barcelona, tothom ha admirat la profusa activitat del nostre rei també en aquest camp. No voldria aclaparar el lector d'aquestes pàgines amb un inventari interminable d'obres originals, traduïdes, compilades, adaptades, i de moltes d'altres llegides, comentades, demanades amb insistència i intercanviades per quasi tota Europa. Voldria més aviat fer atenció a les raons més personals que el portaren a desplegar tants esforços en aquesta comesa, en una vida prou llarga però sotraguejada, d'altra banda, per guerres i calamitats, i gravíssims problemes polítics i econòmics.

Volia ser un bon rei

La seva activitat immensa respon sempre a l'afany d'esdevenir un bon rei, digne dels seus admirats avantpassats, i un exemple, si era possible, per als seus successors. Per això s'interessava sobretot per la història, que fornia les lliçons de l'experiència; la de les seves

Caplletra de les Decretals *de Gracià. British Museum. Londres (Foto Arxiu Mas).*

terres, i especialment, la del seu regnat, però també la dels països veïns o llunyans, fins a Hongria, Dàcia o Noruega; i també la universal, per donar un marc prou ample als fets del seu temps, i igualment la clàssica quan la tenia al seu abast, sempre amb un caire moralitzador, típicament medieval.

Però va cultivar i estimular també la poesia, gairebé sempre amb una intenció pràctica, i utilitzà per al mateix fi fins i tot la litúrgia, i evidentment, tal com llegireu en un altre lloc d'aquest opuscle, l'art, que havia de donar una imagte plàstica del seu poder. Les obres jurídiques li havien de permetre de millorar l'administració i l'estructura política dels seus regnes, encara que en això les dificultats amb què va topar l'obliguessin a conformar-se amb resultats més modestos, i fins i tot a donar vida, empíricament, a una nova institució, la Diputació, que limitaria ben notablement el seu poder.

Intervingué indirectament en la confecció de cartes geogràfiques, i s'ocupà també de medicina i d'astronomia, amb les seves derivacions astrològiques, per guiar d'alguna manera la seva conducta, i s'interessava igualment per la naturalesa –jardins, parcs, animals diversos–, perquè eren "*en abelliment de grans cases e plaers de senyors*".

Branca d'un arbre esponerós

En una època, en una vida tan agitada com la seva, ¿què li donava forces, què li donava temps, per a una activitat tan dispersa, quasi enciclopèdica? Ell mateix ho va voler explicar, en un discurs quasi improvisat a les corts de Montsó de 1363, i va repetir-ho, com un argument definitiu, en el pròleg de la seva Crònica: era el mateix Déu qui l'havia fet rei, perquè si el germà del seu pare no hagués renunciat als seus drets per fer-se religiós, si el seu germà més gran no hagués mort infant, si ell mateix, nascut setmesó, no hagués superat la seva debilitat de cos, mai no hauria esdevingut sobirà de tants regnes i terres, branca d'un arbre esponerós que tenia les seves arrels en els primers comtes de Barcelona i reis d'Aragó. Tenia, a més, l'exemple del seu admiradíssim tresavi, el Conqueridor, i del seu besavi Pere el Gran, i fins i tot del seu pare, que de jove afegí Sardenya a la seva corona.

Calia, doncs, treballar de ferm perquè la casa dels reis d'Aragó pogués ser anomenada "semper augusta", sempre acrescuda, sempre enaltida, tot eixamplant els seus territoris o almenys –quan les dificultats foren a punt de fer-la sotsobrar– conservar el llegat dels predecessors. I fer que el poder del rei fos cada cop més respectat, objectiu no massa fàcil en el món en què li va tocar de viure, en plena transformació potser no prou ben observada i compresa, torbat per guerres i calamitats de tota mena, i en un reialme compost de terres diverses, sempre en un difícil equilibri de forces socials i polítiques, que no sempre podia conduir com probablement hauria volgut.

Totes les col·laboracions possibles

I s'adonava, de segur, que les seves forces personals no eren suficients, i per això havia de suscitar al seu entorn totes les col·laboracions possibles. Hi ha un fet que em sembla revelador, i que voldria fer destacar: poc després de

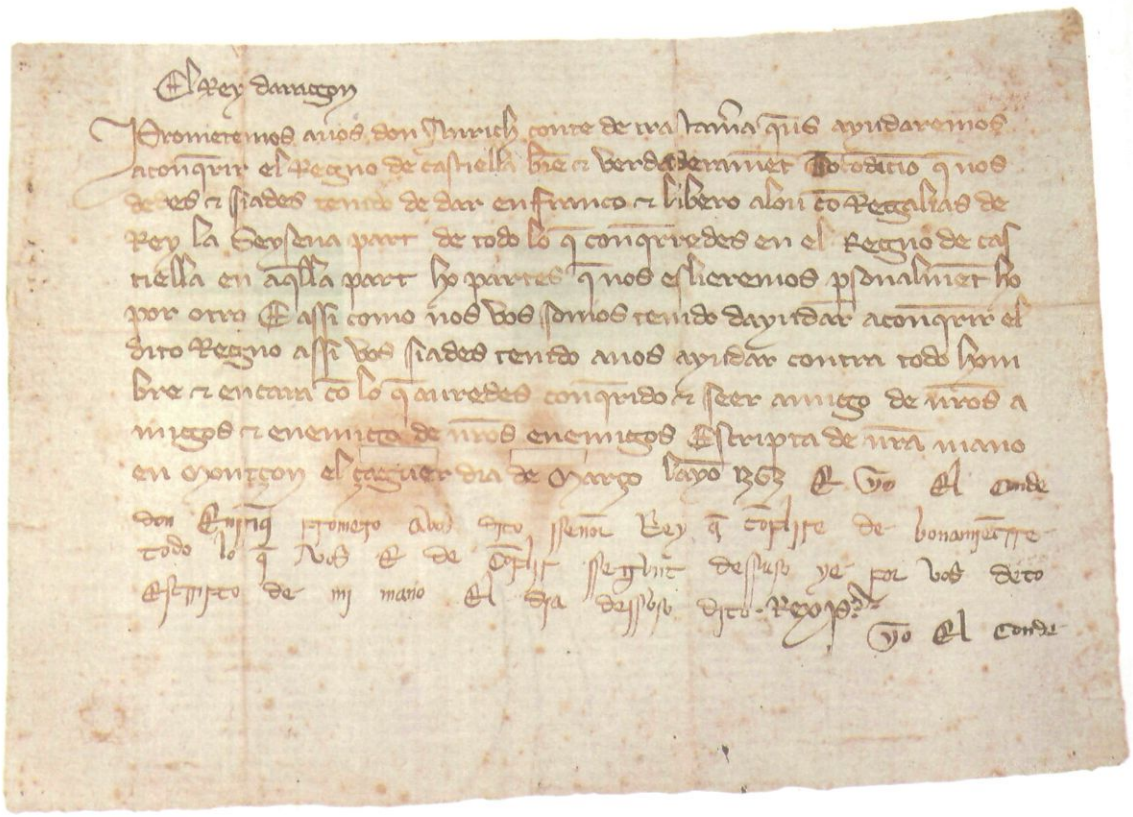

prendre Mallorca al seu cunyat i cosí Jaume III, s'apodera d'uns quants llibres de dret romà que havien pertangut a aquest, i els reparteix entre alguns dels seus consellers i juristes més acostats, i el mateix farà, pocs anys després, a Saragossa, després d'aixafar la Unió, també amb els llibres de dret dels castigats per la rebel·lió. En aquells moments, potser els més brillants del seu regnat, encara ple de possibilitats, volia refermar les bases polítiques del seu poder, i no ho podia fer tot sol, sinó que li calia l'ajuda dels juristes al seu servei.

Un "condottiero"

Discutint en vers amb Jaume March sobre els avantatges de l'estiu i l'hivern, tenim la sorpresa de trobar un altre poeta, almenys ocasional, el vescomte de Rocabertí, que figurà a la cort del rei Pere com a militar de primer ordre, quasi un "condottiero", que serví Enric de Trastàmara i tingué un paper cabdal, segons Zurita, en el fratricidi de Montiel. Fou després vicari general dels ducats d'Atenes i Neopàtria, quan eren sota la sobirania catalana, i alliberador novel·lesc de la reina Maria de Sicília. I al marge de tot això, trobava temps per a un debat poètic de tema més aviat superficial que fou sotmès a la sentència del rei Pere, que va donar-la a favor de l'estiu amb uns quants versos d'un humorisme força banal.

Tres grans figures al seu costat

Fa molts anys vaig escriure que no era possible comprendre l'acció de govern del rei Pere sense fixar-se en tres grans figures que va tenir successivament al seu costat: el seu oncle, l'infant Pere, el seu malaventurat conseller, Bernat de Cabrera, i la seva tercera muller, Elionor de Sicília. Doncs el mateix passa en el camp de la cultura: des de molt jove va poder comptar amb l'estímul de notables personalitats literàries, i en va promoure d'altres, en especial lligades a la seva cancelleria, l'extraordinari paper cultural de la qual ha estat posat ben justament en relleu. Procuraré acostar-me a unes i altres.

Un bon poeta

Des de la primera joventut del rei trobem al seu costat un personatge, ja esmentat com a figura política però que té una clara projecció literària. Em refereixo al seu oncle, l'infant Pere, comte de Ribagorça i d'Empúries i després de Prades, poeta ell mateix encara que cap de les seves poesies no hagi estat conservada, i molt ben relacionat amb els cercles literaris de Tolosa de Llenguadoc, como ho demostra el fet que li fossin dedicats dos tractats de preceptiva, el Doctrinal, de Ramon de Cornet, i el Glossari, de Joan de Castellnou.

Suposo que va ser ell qui, el 1338, va impulsar el rei a celebrar una mena de Jocs Florals a la cort, que es trobava llavors, circumstancialment, a Lleida. Més tard fou autor d'una obra sobre el Regiment de Prínceps, sembla que poc original, però útil d'alguna manera per a les tasques del nostre rei; i no cal oblidar la seva activitat visionària, "profètica", quan a la seva vellesa, ja esdevingut franciscà, el món sencer semblava enfonsar-se amb el Cisma.

Hi ha una altra figura literària que, des de segon terme, acompanya el rei Pere al llarg de quasi tot el seu regnat. Em refereixo a Bernat de So, també conegut als cercles poètics tolosans a la seva joventut, quan era encara al costat del rei de Mallorca, a qui després va abandonar per unir-se al Cerimoniós i servir-lo llargament, ja esdevingut vescomte d'Évol, com a diplomàtic i conseller, i fins i tot com a majordom, un càrrec de molta confiança.

En el debat poètic, probablement de tema polític, que va sorgir a la cort el 1374, i en el qual intervingueren, a més de diversos cortisans, el mateix rei i el primogènit Joan, aquest darrer li demanava la seva participació. Però en parlo aquí, sobretot, perquè, d'una edat semblant a la del rei Pere, reflectia en la seva *Vesió,* escrita cap a 1382, la mateixa fatiga i desil·lusió per tantes lluites que aclaparaven el rei en aquella època, quan reproduïa amb certa recança la dita popular que és quasi un resum exacte de la història dels reis d'Aragó: "despecec n'Amfós, Pere bregós, Jacme profitós".

Tot un símbol

També cal parlar del poeta Jaume March, oncle del gran Ausiàs, perquè és tot un símbol en el món del rei Pere. D'origen ciutadà, enriquit, el rei va cridar-lo, junt amb el seu pare i el seu germà Pere, als honors de la cavalleria, i fins i tot va nomenar-lo uixer d'armes, en un temps en què el rei cercava el suport d'una classe en dificultats per contrapesar el poder

El seu epistolari, tant l'escrit de pròpia mà –en l'escriptura clara i ben dibuixada que hom li coneix– i que en gran part s'ha perdut, per no tenir un caràcter oficial i no figurar en els registres, com el dictat directament als secretaris i escrivents que sempre el seguien i que mai no estaven en vaga, té sempre, per damunt el formulisme cancelleresc, un to viu i personal, amb una munió de detalls gràfics i d'afirmacions polítiques d'una intenció precisa.

Manuscrits de la Cancelleria (Foto Ernest Esteve).

de la gran noblesa. A ell va encarregar, el Cerimoniós, el 1371, un Llibre de concordances, o diccionari de rims, que havia de representar una ajuda considerable per als poetes, bons o mitjans; aquesta situació quasi oficial el devia portar, junt amb Lluís d'Averçó, a ser nomenat jutge dels primers Jocs Florals, instituïts a Barcelona per Joan I, el 1393.

Però vull remarcar sobretot que era al costat del Cerimoniós en els moments angoixosos del setge de Murvedre, el 1365, quan part de l'exèrcit l'abandonava per manca de sou; llegint el seu Debat entre Honor i Delit, en els versos en què parla l'Honor hom diria sentir la veu del mateix rei Pere. No sabria pas dir en quin sentit anava la influència psicològica, si del rei al vassall o al revés, però el cert és que en el Debat s'enalteix el valor de la glòria terrenal, i el rei, en una carta escrita aquells mateixos dies, deia que un dels seus servidors, mort en circumstàncies dramàtiques perquè no havia pogut ajudar-lo a temps, *"certs som que és viu per glòria e per fama".*

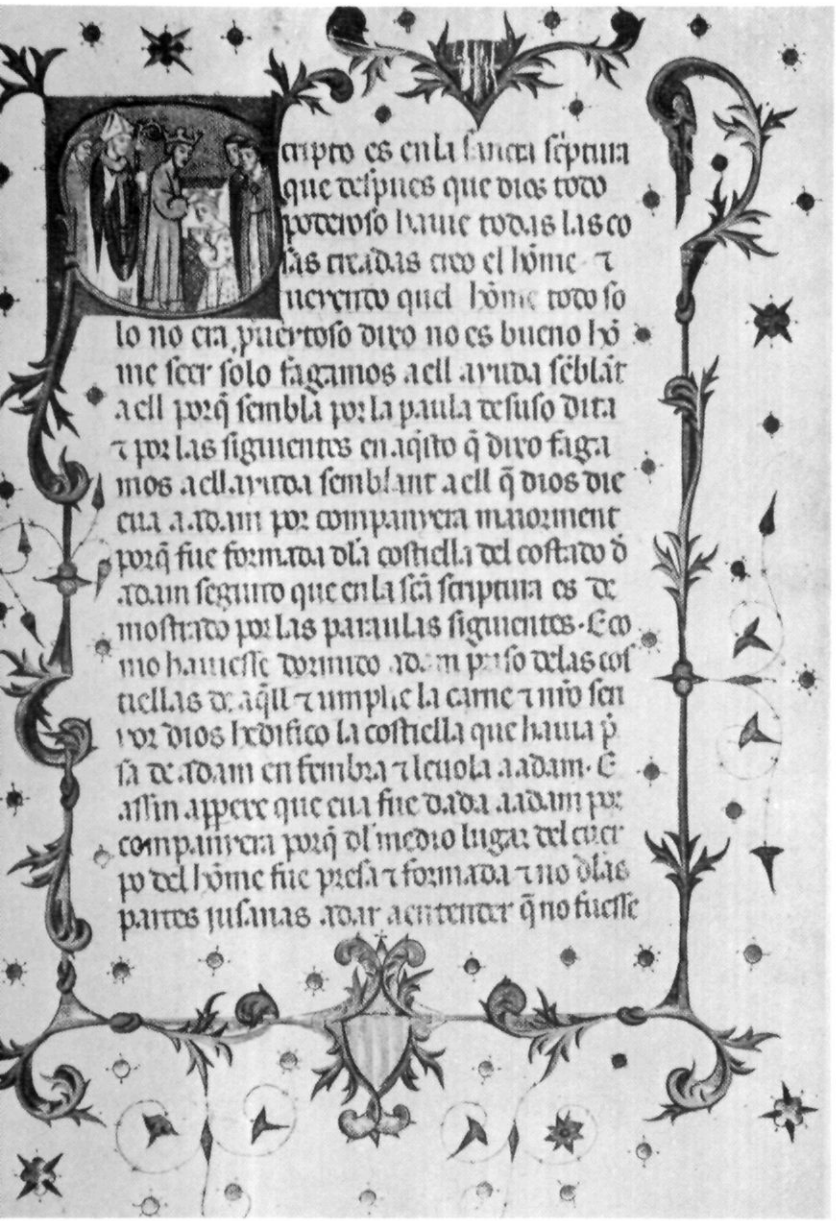

El rei de Catalunya corona la seva esposa. Ordinacions *de Pere III sobre el regiment dels oficials de la seva cort (1375) Col·lecció H.P. Kraus (New York) (Foto Arxiu Mas).*

Debats en vers

A part d'aquest divertiment poètic, sabem que el Cerimoniós va escriure algunes altres poesies, la majoria perdudes. El 1355, durant la difícil expedició a Sardenya, escrivia un sirventès per defensar *"lo bon aire e noblea"* de l'illa, que molts del seus vassalls posaven en dubte –el mateix rei va estar a punt de morir-hi!–, i també en vers rebatia els arguments del seu secretari, Pere de Gostemps, que demanava amb ansietat el seu retorn. El 1371 va compondre també unes altres poesies, sens dubte dedicades als afers d'estat, perquè el rei es trobava immers en un galimaties diplomàtic en el qual no mancava la reaparició aguda del problema sard, i va enviar-les al seu fill Joan i a alguns consellers, entre els quals trobem l'abans esmentat Bernat de So. Molta més transcendència va tenir una mena de debat que va tenir lloc el 1374: va iniciar-lo el noble Guerau de Queralt, de la cort de l'infant Joan, amb unes cobles, a les quals respongué el rei, i el primogènit va afegir-hi una traversa, i una altra el secretari Bernat de Bonastre; mentrestant, Pere March havia escrit un sirventès sobre els mateixos temes, i el príncep Joan va respondre-hi, i va demanar a Bernat de So que fes el mateix.

I em costa molt de creure que s'hi tractés d'altra cosa que d'afers polítics: aquell any va ser especialment difícil per al reialme, assetjat per perills de tota mena. De les expansions poètiques del Cerimoniós només se'ns han conservat les conegudíssimes poesies dedicades als seus fills Martí i Joan, l'una exposant, en un llenguatge aprovençalat, les condicions en què havien de ser armats els cavallers, i l'altra blasmant el seu primogènit, amb un to barroer i en un clar català, per no haver acceptat de casar-se amb l'hereva de Sicília.

Conseller i diplomàtic

En parlar de l'ambient cultural que voltava el rei Pere no es pot oblidar l'estreta relació que va tenir durant molts anys amb una personalitat literària de primer ordre: em refereixo a Juan Fernández de Heredia, castellà d'Amposta i després Mestre de l'Ordre de l'Hospital. Aquest va servir-lo molt de temps com a conseller, com a combatent i, sobretot, com a diplomàtic; la Crònica ens explica que es trobava al costat del rei en els moments més crus

de la rebel·lió de València, en temps de la Unió. Després, viatger a Grècia diverses vegades i molt sovint a Avinyó, fins a assolir a la Cort papal –la capital cultural de l'Europa d'aleshores– un lloc privilegiat, podia satisfer les inquietuds del rei Pere i enviar-li els llibres que aquest li demanava. Però des de molt abans, en els anys difícils de la guerra amb Castella i en les seves intrincades seqüeles, trobem sovint en la seva correspondència, quasi sempre escrita en aragonès, el reflex de la comuna curiositat literària i de les lectures compartides.

I em sembla que no es pot dubtar que quan el mestre Heredia, des d'Avinyó, organitzava un veritable "taller" de compilacions històriques i de traduccions del grec i del llatí que comprenien Tucídides i Plutarc, no feia més que seguir, amb una més gran volada i una amplitud de mitjans que no va tenir mai el rei Pere, l'exemple del que aquest havia fet a Barcelona. Tinguem present, a més, que si l'edat del mestre Heredia corresponia més aviat a la del Cerimoniós, les comunes inclinacions literàries van dur-lo a lligar una estreta amistat amb el primogènit Joan: sovint ha estat observat que per aquesta porta van entrar probablement a Catalunya les primeres alenades de l'humanisme.

Relació amb figures cabdals de la literatura catalana

Voldria posar també en relleu la relació del rei Pere amb una de les figures cabdals de la literatura catalana, el franciscà gironí Francesc Eiximenis. Aquest pertanyia a una generació més jove, i per tant una bona part de la seva obra cau ja fora del regnat del Cerimoniós, però no cal oblidar que va gaudir en els seus estudis a l'estranger de la protecció del rei Pere, i que quan va començar, el 1379, la seva obra immensa i inacabada, *Lo Chrestià*, va ferho per ordre del rei, i a precs dels consellers de Barcelona. El rei, desitjós de veure-la avançar, va provar de retenir-lo a Barcelona, però de fet va ser a València on en va escriure una bona part, molt influït per la floreixent vida ciutadana que allí podia copsar. No obstant això, va seguir en relació amb el rei Pere, i sabem que es van veure, a València, el 1382, i que van parlar, confidencialment, entre d'altres coses, d'afers llavors actualíssims: la situació financera del reialme, aleshores a punt de fer fallida.

Ordinacions de Pere III sobre el regiment dels oficials de cort (1375). En el seu llarg regnat, el Cerimoniós va dedicar una atenció molt especial a l'organització de la Cancelleria reial. Paris. Bib. Nacional. (Foto Arxiu Mas).

El regnat del Cerimoniós ens ha deixat un munt considerable de papers oficials, conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i que, en una gran part, encara no han estat explorats. Vista parcial d'un dels Armaris que custodien els sis mil registres de la Cancelleria del rei Pere III el Cerimoniós (Foto Ernest Esteve).

En certa manera, les concepcions polítiques d'Eiximenis reflecteixen l'oposició monarquia-ciutats que covava en els darrers anys del Cerimoniós, tal com es va fer palesa a les corts de Montsó de 1383-84, i que va esclatar amb tota virulència en el regnat de Joan I; i això s'adiu amb una mena de premonició del rei Pere, quan considerava, uns anys abans, la possibilitat *"que en Catalunya no hagués rei"*, és a dir, no fos més que un conjunt de ciutats i viles i nobles i eclesiàstics amb llur pròpia organització i responsabilitat autònomes.

La tasca ingent de la Cancelleria reial

He parlat abans, de passada, del "taller" literari, historiogràfic i jurídic del rei Pere, pensant sobretot en la tasca ingent que va dur a terme, en tots aquests camps, la seva Cancelleria, per impuls personal del sobirà. A ell li devem, en primer lloc, la seva mateixa organització, concretada en diverses i minucioses "ordinacions", i la de l'arxiu reial que n'era el complement necessari –i amplià considerablement l'envergadura que ja tenia en temps de Jaume II–, fins a constituir un conjunt d'una riquesa que no té parió en tota l'Europa del seu temps, tal com reconegué l'eminent historiador britànic Geoffrey Barraclough.

A l'escrivania trobem, en successius esglaons ascendents que es recorrien en una mena de *cursus honorum*, ajudants de registre, escrivans de manament, secretaris segon i primer i, al capdamunt de tot, el protonotari, ajudat sovint per un lloctinent; alguns d'ells eren destacats per a servir a l'escrivania de la reina, o a la del duc primogènit. Quasi tots els col·laboradors literaris del Cerimoniós, sobretot en el camp de les traduccions, pertanyien a aquests cercles, perquè havien de ser igualment destres en llatí i en català i aragonès, les llengües oficials del reialme.

Sota la direcció del mateix rei

A la labor col·lectiva i anònima d'alguns d'aquests "experts", encara que sota la inspiració i direcció del mateix rei, que coneixia a bastament els textos que havien de servir de base, hem d'atribuir una bona part dels mèrits dels discursos o "proposicions" del rei a les Corts de cadascun dels tres regnes, o comunes a tots ells, excepcionalment. Amarats d'erudició històrica i bíblica, el rei volia que fossin com un cos de doctrina política i moral, una mena d'història paral·lela, i per això va manar que fossin recollits curosament en un llibre per desgràcia perdut, de manera que només en tenim algunes mostres incloses en les actes de les Corts o parlaments.

Es tracta, en general, d'al·locucions de to oficial, plenes de retòrica i de citacions, i parteixen gairebé sempre d'un argument inicial versificat –procediment molt característic de l'oratòria sagrada– que després és desenrotllat punt per punt. Constituïen una mena de

façana solemne de la reunió; tot seguit començava la labor lenta, el regateig entre el sobirà i la representació del país: no em puc estar d'indicar, de passada, que la freqüència de Corts i Parlaments no es devia pas a l'afecció "parlamentària" del rei Pere, sinó a la necessitat d'obtenir recursos extraordinaris per a les gravíssimes situacions que va passar el reialme.

Les corts comunes de 1383-84, ajornades sense conclusió, van ser clarament imposades a la voluntat del rei per la pressió de les ciutats de Barcelona i València, entre d'altres, i d'aquí el tema de la proposició: *"Ecce assum quia vocastis me"*, és a dir, sóc aquí perquè m'heu cridat.

Algunes figures d'escrivans

Algunes de les figures de l'equip que formava l'escrivania ens són conegudes gràcies a la mateixa riquesa de la documentació que ens deixaren. La primera que cal esmentar és la de Mateu Adrià, secretari i després protonotari de 1354 fins a la seva mort, el 1364; el rei li encarregà, el 1344, la traducció de les *Leges Palatinae* del regne de Mallorca per convertir-les en les *Ordinacions sobre el regiment de tots els oficials de la cort,* que no són tant un tractat de cerimonial com un assaig de racionalitzar l'organització i les despeses del seguici reial, i probablement li fou també encomanada la versió catalana de la Segona Partida d'Alfons el Savi: tots dos textos havien de constituir uns dels fonaments de les reformes que el rei planejava cap al 1345.

Si la traducció llatina de Mateu Adrià ens el mostra ben poc hàbil, o bé espantat per la responsabilitat de la tasca, i calcant gairebé les paraules i la sintaxi llatines, el seu successor com a protonotari, Jaume Conesa, que ho fou fins el 1375, tingué molt més encert i elegància en la versió de les *Històries Troianes* de

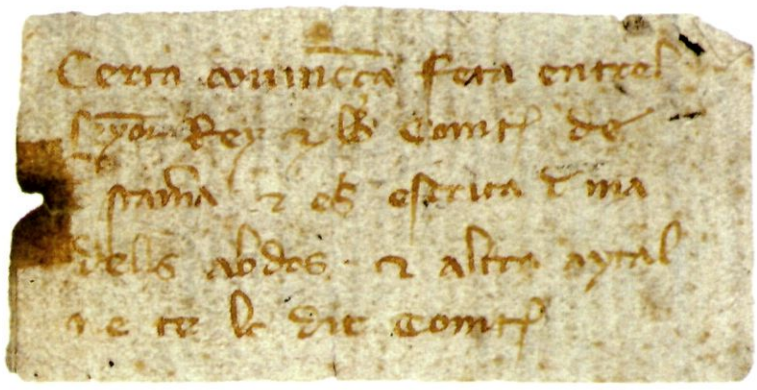

Manuscrit de Pere III. Arxiu de la Corona d'Aragó (Foto Ernest Esteve).

Guido delle Colonne, un text llatí del segle XIII que havia de servir per a satisfer la curiositat classicista del món medieval.

I, en una altra generació, Ferrer Sayol, que fou protonotari de la tercera muller del rei Pere, Elionor de Sicília, emprengué anys després la traducció del tractat d'agricultura de Pal·ladi Rutili, escriptor llatí del segle IV d. J.C.; en relació amb ell va entrar a l'escrivania el seu fillastre Bernat Metge, que havia de ser el primer gran escriptor humanista català, per bé que la seva florida correspon ja al regnat dels fills del Cerimoniós.

Altres traductors

Prop de la cort, però fora del cercle de la cancelleria, trobem també alguns traductors que cal esmentar: en primer lloc, els dominics Pere Saplana i Antoni Ginebreda que s'esmerçaren en la versió del *De consolatione philosophie* de Boeci, ben oportunament dedicada a l'infant de Mallorca, llavors presoner del seu oncle, el rei Pere; i també Guillem Nicolau, de la capella reial, i després rector de Maella, probable autor d'una versió llatina de la *Crònica* dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona que devem a la iniciativa del Cerimoniós, que va traduir, ja mort el rei, les Heroides d'Ovidi.

Miniatura del manuscrit aragonès Orden de la Coronación de los Reyes de Aragón, *avui perdut, que formà part de la Col·lecció Lázaro, de Madrid. El rei corona la reina, agenollada, en presència d'un bisbe vestit de pontifical (Foto Arxiu Mas).*

El més important de tots ells, però, és el dominic Jaume Domènec, que ocupà a la cort càrrecs importants de caràcter religiós, i a qui el rei encarregà, sota el nom de *Compendi Historial,* la traducció i adaptació de la divulgadíssima història general de Vincent de Beauvais, que després de la seva mort va continuar, sense acabar-la tampoc, l'esmentat Ginebreda; el rei Pere l'apreciava tant, que pocs mesos abans de morir se'n feia llegir un tros cada vespre, i en manava fer una còpia per al seu fill Martí. Afegirem que el mateix Domènec traduí també els *Stratagemata* de Juli Frontí, i rebé encara altres encàrrecs de petites obres d'història genealògica.

Interés per dues obres

Acabo de referir-me al resultat d'una de les iniciatives històriques del rei Pere, el Compendi de Jaume Domènec. Però hi ha dues altres obres en les quals el sobirà va mostrar un interès molt més directe: en primer lloc, les *Cròniques* dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona, que prenien la història en l'origen d'aquests dominis i la duien fins a l'accessió al tron del Cerimoniós; no en podré parlar gaire perquè la relació entre els seus diversos textos, català, llatí i aragonès, no ha estat totalment establerta, i manquen encara edicions definitives que potser aclaririen algunes qüestions.

Un retrat del rei Pere

En canvi, la *Crònica* del seu regnat ha desvetllat sempre un gran interès, i amb raó, perquè, sense assolir la qualitat literària de les altres tres grans cròniques catalanes, ens ofereix, entre algunes prolixitats fatigoses i estranyes repeticions, un retrat del rei Pere sovint apassionant per la seva mateixa naturalitat a vegades involuntària. I és que, ara que coneixem força bé les diverses etapes de la seva gestació, queda clar que el Cerimoniós les va seguir de ben a prop, tot dirigint un equip de col·laboradors i revisant minuciosament el text per afegir-hi trets ben personals, gairebé íntims.

Orígens de la Crónica

El projecte devia sorgir durant les campanyes de Mallorca i el Rosselló, els anys 1343-44, quan sabem pel mateix rei que llegia, enlluernat, el *Llibre dels Fets* de Jaume I, el qual sempre admirà i de vegades imità –per exemple, amb el seu jurament de no passar l'Ebre, durant la guerra amb Castella, abans d'alliberar el regne de València–.

Probablement va ser començada abans de 1349, però la redacció no va avançar massa: potser només es van recollir materials preexistents en forma de "memorials" de fets concrets, que havien d'integrar-se després en el

primer capítol; alguns d'ells presenten notables diferències d'estil, i llur connexió, en el text que ens ha arribat, és a vegades molt deficient.

Una part substancial de la Crònica, gairebé la meitat de la seva extensió, va ser escrita en els anys 1371-1374, que per al Cerimoniós fou un temps de reflexió crítica sobre el que havia emprès i el que havia aconseguit, que no era pas prou per al que havia somniat vint-i-cinc o trenta anys abans. Voltat de perills reals o latents –la sempiterna rebel·lió de Sardenya, la rebrotada de les aspiracions de l'infant de Mallorca, la tensió amb el novell rei de Castella, que no volia complir les seves promeses anteriors–, el rei sentia com mai la necessitat de defensar els seus drets i els seus actes, i d'això n'és una bona mostra el pròleg sencer, una veritable peça d'oratòria política redactat sens dubte en aquests anys per emmarcar la petita part abans escrita.

D'aquesta etapa tenim un document que ens explica amb meravellosa claredat el mètode d'elaboració: el rei ho ha encomanat a certes persones *"qui ab nós ensemps contínuament en certes hores hi entenem"*; d'entre elles se n'esmenta, casualment, una, el cambrer Arnau Torrelles, però devien ser moltes, i podem imaginar que Bernat Descoll, que després va tenir-hi una part preponderant, hi era ja present. Amb tota la documentació de l'arxiu al seu abast, aquesta part de la Crònica –el recobrament del regne de Mallorca, sobretot– té un detall extraordinari, quasi com un dietari de campanya, tot i que s'hi afegeixen fragments de més volada, on el rei precisa els seus records més personals.

Això no obstant, el 1375, el rei Pere semblava desesperar de poder-la continuar amb els mateixos procediments, i d'altra banda, dos dels afers que l'angoixaven havien trobat alguna solució: l'infant de Mallorca era mort, i s'havia signat forçadament la pau amb Castella.

Un canvi de responsabilitat en la redacció

Per tots aquests motius, suposo, el Cerimoniós va traspassar la responsabilitat principal de la Crònica a Bernat Descoll, un alt funcionari de l'administració econòmica que ja hi devia haver intervingut i era, a més, molt bon coneixedor de l'arxiu; aquest li havia presentat un pla de treball, o potser fins i tot un esborrany, per acabar el capítol quart i continuar amb els següents. I el rei Pere, en un document importantíssim, l'acceptava com a bo tot afegint instruccions molt precises sobre el que calia incloure, i també sobre el que podia ser omès *"car fet algú bo no se n'ha seguit ne encara no se'n pot seguir alcuna conclusió bona"* –un bon exemple del seu afany pragmàtic!–, i recomanava que se seguís fent *"per jornades e per menut"*.

Descoll es devia posar a la feina endreçant de nou totes les parts ja elaborades, i continuant el text no pas massa de pressa: el projectat capítol setè no va ser ni tan sols començat, perquè el tema –la revolta de Sardenya– era molt espinós, i a més a més recurrent, i Descoll no devia saber ni com enfocar-lo, a mesura que el temps l'anava complicant més i més.

El Cerimoniós, però, s'havia reservat la possibilitat de revisar el text establert sense la seva intervenció, i així ho va fer poc després de 1382, ajudat pel seu conseller, amic i camarlenc, Ramon de Vilanova: les correccions fetes a la part redactada per Descoll i el seu equip, molt ben destacades tipogràficament en l'edició que de la Crònica va fer Amédée Pagès el 1941, són gairebé totes de caràcter molt personal, i en algun cas fan contrastar clarament l'estil del rei amb el del seu col·laborador, més agrisat i retòric.

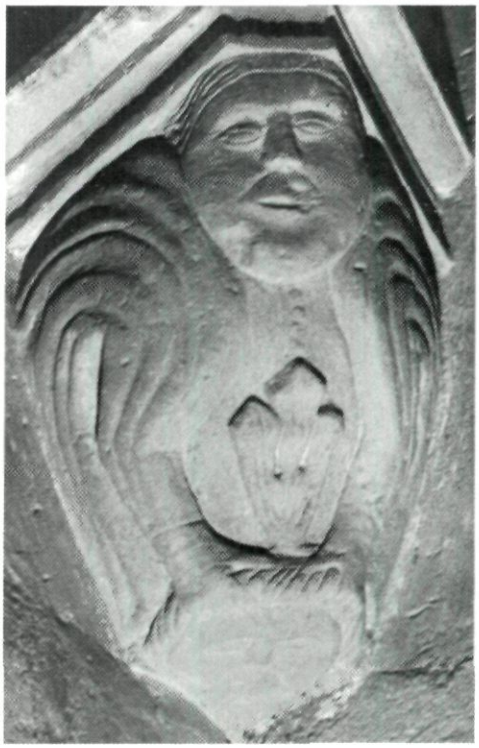

Capitell de la catedral de Càller (Sardenya). S'hi representa Brancaleone Doria escanyant Pere III (Foto cedida per Pere Català Roca).

Massa problemes

Després d'aquest darrer esforç, el rei es va desentendre pràcticament de la seva Crònica: massa anys –ja havia entrat a la seixantena–, massa problemes familiars, i un desori general a la cort, sotmesa a mil pressions diverses, sobretot per part de les Corts comunes de Montsó, el 1383. Descoll es va tornar a oferir a continuar la redacció el 1385, amb el rei greument malalt, i de nou el 1387, quan el Cerimoniós acabava de morir, segons que diu un document que suposo encara inèdit; però, de fet, no devia pas treballar-hi gens: l'anomenat Apèndix (que no correspon en absolut al capítol setè projectat el 1375) no és més que un seguit de notes desordenades, escrites com de memòria, que es refereixen sobretot als afers del regne de Sicília i a alguns detalls genealògics plens d'errors de datació i d'altra mena.

Si calia atribuir a Descoll alguna participació en aquest apèndix hauríem de reconèixer que, en plena vellesa (va morir cap al 1390), tant el seu estil com la seva informació havien decaigut molt respecte a les parts que li són atribuïbles a la segona meitat de la Crònica, per molt que llavors s'ajudés d'altres col·laboradors i de les dades de l'arxiu. Jo més aviat penso que els seus oferiments de 1385 i 1387 responien al seu desig d'afermar la seva situació personal a la cort tot fent valer els seus serveis passats, en un temps en què l'administració estava totalment trasbalsada pels atacs de les Corts i pel capgirament de persones que va comportar la successió d'un nou rei.

Cap dels seus predecessors no pogué nomenar-se, com ell, rei d'Aragó, de València, de Mallorca, de Sardenya, de Còrsega i de Sicília, comte de Barcelona, del Rosselló i de Cerdanya, duc d'Atenes i de Neopàtria, i exercir efectivament la sobirania d'aquests estats.

Pàgina miniada del Llibre dels Privilegis de la Cartoixa de la Vall de Crist, amb l'efígie de Pere III a la capllletra inferior. Manuscrit 947 de la Biblioteca de Catalunya (Foto Ernest Esteve).

La Crònica *de Pere III de Catalunya, IV d'Aragó i II de València, que serà conegut principalment com a Pere el Cerimoniós o Pere del Punyalet, li haurà servit per a presentar davant la posterioritat un retrat fet per ell mateix amb els colors que més li abellien i que li semblaven més escaients per a traçar la imatge ideal del sobirà model, guiat i protegit per la Providència i afavorit per l'amor dels seus subdits.*
Amb la crònica de Pere el Cerimoniós es tanca el bell i magnífic cicle de les grans cròniques catalanes, la matèria narrada a les quals, des del Llibre dels feyts, es va enllaçant en aquests quatre textos tan diferents, d'estil tan divers i d'autors que, de fet, tan poc tenen en comú.

Lliurament de la biblioteca reial a Poblet

El coronament de l'activitat cultural del Cerimoniós fou el lliurament de la seva biblioteca al monestir de Poblet, el 1380.

Molt abans ja havia tingut cura d'enviar a Ripoll o al mateix Poblet alguna de les obres històriques que feia elaborar, i la donació havia ja estat promesa uns anys abans, però el document solemne de 1380 –conservat només en part i per atzar, i en el qual Rubió i Balaguer va descobrir influències de Sal·lusti– ens explica el sentit que tenia la història per al rei Pere i els criteris bàsics de l'actuació reial en aquest camp, i sobretot es consagrava el monestir tarragoní com a símbol material de la dinastia catalana, i hi completava l'homenatge plàstic que hi havia fet bastir amb les tombes reials i la muralla monumental que protegia el conjunt.

L'elogi de l'Acròpolis d'Atenes

I d'aquest document és quasi obligat passar a un altre, molt més conegut, també de l'any 1380, *i que devem a la mateixa ploma*, la del secretari Bernat Miquel, el qual, en nom del rei Pere, es referia a l'Acròpolis d'Atenes, llavors sota domini català, com *"la pus rica joia qui al món sia"*. El rei, aferrat encara a un cert optimisme aparent, no podia endevinar que aquest domini seria tan efímer, ni tampoc que la seva venerada dinastia hauria de seguir a través d'un príncep castellà, per bé que fos nét seu.

I, no obstant això, els daltabaixos de tota mena que van agrejar els seus darrers anys ja anunciaven crisis cada cop més profundes que faria que s'esvanissin molts dels seus somnis més cars. Bernat Metge en el seu *Somni* el va posar, cautament, al Purgatori.

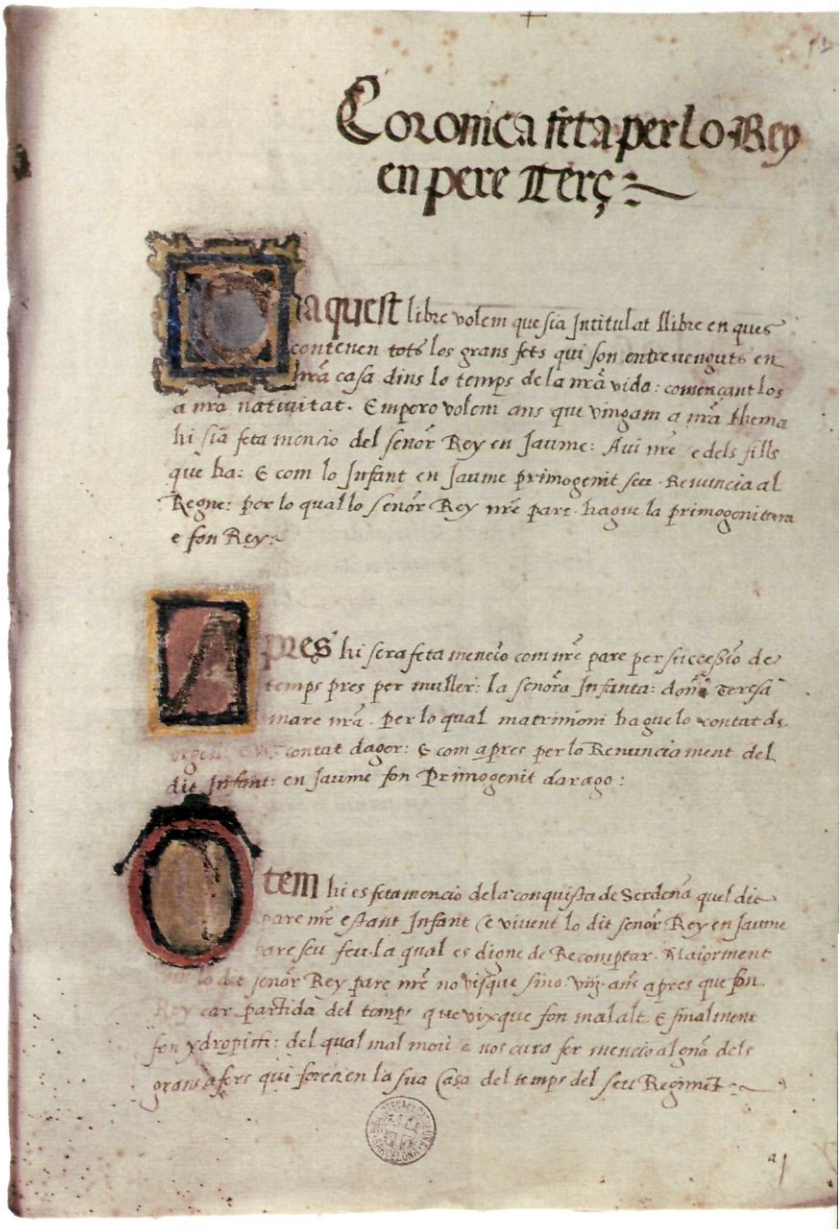
Coronica feta per lo Rey en pere terç

Primera pàgina de la Crònica. *Manuscrit conservat a la Biblioteca de Catalunya (Foto Ernest Esteve).*

L'ESTIL EPISTOLAR DE PERE III

Ramon Gubern

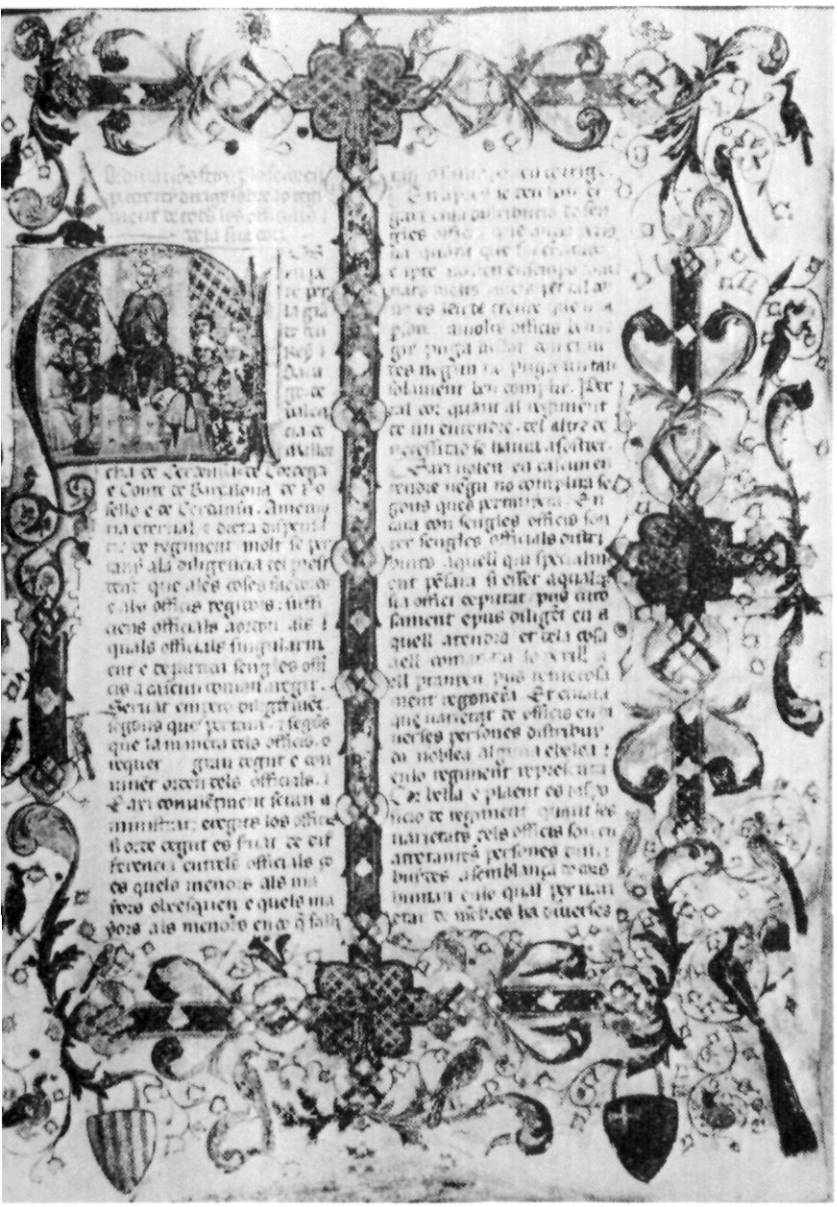

Ordinacions *de Pere III sobre regiment dels oficials de la seva cort (1375) Biblioteca Nacional (París) (Foto Arxiu Mas).*

Pere el Cerimoniós produí un elevat nombre de documents epistolars. N'he triat quatre per tal de poder donar un tast del seu estil.

El criteri de selecció ha estat, en primer lloc, que les cartes no fossin massa llargues, ni massa necessitades de comentaris; i, a més a més, que responguessin a tres "estils" diferents. Les dues primeres, de 1365, reflexen el que jo anomenaria *"ira i sarcasme pragmàtics"*, amb probables exageracions provocades per la necessitat de sortir d'un mal pas. La tercera, més humanitzada, gairebé casolana, també respon a les circumstàncies, ara més tranquil·les (1376). I finalment, la quarta, de 1383, és un bon testimoni de les preocupacions històrico-constitucionals del rei Pere quan s'acostava l'enfrontament amb les Corts i amb les grans ciutats; per la forma és la menys personal, i hi trobo algun rastre ben clar de la participació dels escrivans, en aquest cas probablement Bartomeu Sirvent, quasi un humanista –però el tema, una veritable síntesi d'història del reialme d'Aragó, no pot ser sinó del mateix rei.

Als jurats i prohoms de València
(Almenara, 17 abril 1365)

Lo rey.

Vostra letra havem reebuda, a la qual vos responem que.ns donam gran maravella del vostre delicament, no com vos pensats que en lo fet de Murvedre, on va tota nostra restauració e bé, no hajats a fer més que altres. E vigares nos és que mellor cavar a treballar faça per fer coses ab què, ab la ajuda de Déu, Murvedre se puxa haver, que no si lo dit loch roman en poder dels enamichs, car lavores vos calria poch cavar e conrear la orta de València. E si Déus ho volia, deurïets-vos pensar que més hi havets a fer que.l hom de Salses ne d'Empurdà, los quals veets que fan .VI. tants més que no solien fer en temps passat per defensió de vosaltres. Per què volem que ima-

ginets una cosa: que en aquest fet havets a fer molt més que altres; e en açò.us vaja lo cor, car pensat-vos que tots temps no.us poria durar, naus carregades de gra qui.us venguessen per canal, e.III.M hòmens a cavall qui.us guardassen la orta.

On vos manam que exseguiscats e compliscats tot ço que per nostre car cosí lo comte de Denía vos serà manat. En altra manera certificam-vos que nós personalment irem aquí, e dar-vos èm a conèxer que fort nos sab greu ço que.n fèts.

Dada en Almenara, sots nostre segell secret, a .XVII. dies d'abril del any .M.CCC.LXV. **Rex Petrus.**

Llibre d'hores de Maria de Navarra. Miniatura catalana (1338/1342). Biblioteca Nazionale Marciana (Venècia) (Foto Arxiu Mas).

A l'infant Joan i la seva muller Mata d'Armanyac
(Montsó, 17 març 1376)

Lo rey.

Molt cars primogènit e filla: Entès havem que vosaltres vos en volets fer anar a Barcelona vostra filla. E jatsia que siam en la primavera, qui és temps prou suficient a caminar, emperò, perquè l'estiu li'n ve aprés, qui és temps pus perillós als infants que altre temps, no.ns par ne consellam per res que al present la dejats fer moure, car fer moure a tan xicha creatura no pot ésser sens gran perill; o bé membra a nós que nós perdem nostre fill l'infant N'Amfós per fer-lo moure com lo devíem fer metre en rehenes al comte de Trestàmera. E així, pus Déu vos dóna fills, no.ls quirats perdre, que depuys no.n troba hom a comprar a la plaça; e jatsia que hagué-ssets plaer de lur vista, més vos val que.us viuen en absència que si.s morien presents.

Vosaltres emperò, si a Déu plau, com l'estiu serà passat, e la dita filla vostra serà queucom crescuda e haurà menys d'afany del caminar, porets-la-us-en fer anar, si a Déu plau; en l'endemig porets-vos deportar ab aquell qui are.us nexerà. Nós, per tal com sabem que havíets escrit a mossén Lop de Gurrea que.us trametés la dita filla vostra, li havem tramesa nostra letra, que hi sobresega.

Dada en Montsó, sots nostre segell secret, a .XVII, dies de març del any .M.CCC.LXX.VI. **Rex Petrus.**

A un dels seus cosins
(Horta de Morvedre, 24 maig 1365)

Lo rey.

Car cosí: Si.us recorda, vos donam licència que per pendre porga anàssets a València. E depuys que.us n'anàs poguérets haver presa porga e sagnia, e encara preses cristilis; mas vós amats més deportar-vos per València que estar ací en los camps. E si pensàvets qui sóts, ni d'on venits, e el deute que ab nós havets, e com nós estam ací en los camps e vós en ciutat, vós no esperàrets açò que.us fem saber, ans fórets tantost tornat. E així, pus millor estar fa aquí que ací, aturats-hi prou, que gran vostra honor hi fèts.

Dada en la orta de Murvedre, sots nostre segell secret, a .XXIIII. dies de maig del any .M.CCC.LXV. **Rex Petrus.**

Als consellers de Barcelona
(Tortosa, 4 abril 1383)

Lo rey.

Pròmens: Vostra letra havem reebuda, responsiva a una que nós vos havíem tramesa sobre la vostra venguda per lo fet de Cerdenya. E no.ns responets sufficientment ne raonabla, ans vós sots meses a al.legar vanes escusacions e no veres. Car començan primerament al rey n'Amfós, qui fo primer rey d'Aragó e comte de Barcelona ensemps, aquest féu molts nobles fets; e aprés ell, en Pere son fill fo ab lo rey de Castella en la batalla d'Úbeda, en la qual fo vençador; des-puys son fill lo rey en Jacme conquerí los regnes de Mallorques e de València; e aprés ell lo rey en Pere, son fill, conquerí lo regne de Sicília, gitant-ne lo rey Carles, e cobrà la terra que havia perduda deçà mar, e.n gità lo rey de França e los altres seus enamics; consegüentment lo rey n'Amfós, son fill, tolch lo regne de Mallorques a son oncle, e la illa de Manorcha als moros, e aquest fo lo primer qui tench a sos sotsmesos Corts generals, e puys donà fi a les guerres de França e de Castella que li concorrien ensemps; aprés nostre avi féu de bons fets, e ell vivent, son fill, nostre pare, conquerí lo regne de Cerdenya; e tots los fets dessús dits e altres faeren los dessús nomenats sens que no hagren consell de tots lurs sotsmeses. E nós aprés havem conquests e applicats a nostra corona lo regne de Mallorques e los comtats de Rosselló e de Cerdanya, ab consell, enagament e esforç d'aqueixa ciutat sola, e ab ajuda de les altres ciutats e terres nostres; e més havem cobrada Cerdenya, la qual era perduda, e per nós mossèn Bernat de Cabrera vencé los janoveses, ab ajuda vostra singularment. E que ara vosaltres, veents que.l jutjat d'Arborea no ha senyor ne dona, e que entre ells han gran divís, e per consegüent és apparallat de haver-lo prestament a mà nostra, vos mettats en aytal raonament e destric, mesclans en açò consell e ajuda de totes nostres gents, vosaltres entenets què vol dir, que nós no.u entenem; mas certificam-vos que ab aquells qui vendran haurem nostre acord, e aquell farem per aquells qui no.ych seran exseguir.

Dada en Tortosa, sots nostre segell secret, a .IIII. dies d'abril del any. MCCCLXXXIII. **Rex petrus.**

Dominus Rex, qui eam ordinavit et signavit, mandavit michi Bartholomeu Sirvent.

Publicada per A. Rubió i Lluch, Documents per l'Historia de la cultura catalana mig-eval, vol. I.

ELOGI DE L'ACRÒPOLIS D'ATENES

Frederic Udina i Martorell

Si exceptuem l'empresa de la Reconquesta, en la qual, durant segles, participaren, units o separats, tots els regnes hispànics de l'Edat Mitjana, creiem de poder afirmar que a l'Espanya medieval no fou portada a terme cap altra tasca tan prolongada i gloriosa com l'expansió de la Corona d'Aragó a la Mediterrània, empresa sorprenent des d'uns punts de vista tan diversos, ja que ofereix uns molt rics aspectes polítics, militars, religiosos, econòmics i culturals.

Suport a la conquesta de Terra Santa

L'expansió fou un fenomen mediterrani, però també peninsular, hispànic, per tal com enfonsà les seves arrels en la Reconquesta: Jaume I hi fou estimulat, tot cercant la conversió dels infidels de Mallorca, per bé que hi hagués raons de tipus econòmic i comercial. I Jaume II, en adreçar-se al Papa, li manifesta que la croada que aquest sol·licitava ja s'està realitzant amb la resistència enfront dels musulmans i que els punts on s'assenta la seva política a la Mediterrània poden ser els punts de suport per a la conquesta de Terra Santa.

Pirates, mercaders i creients

Pel que fa als mòbils que pogué tenir el gran moviment de ponent a llevant que denominem expansió de catalans i aragonesos a la Mediterrània, fa més de cinquanta anys que un historiador català afirmava que hom podia distingir tres causes en aquesta gran empresa: la política, la religiosa i l'econòmica. No és del cas, en aquestes línies, d'aprofundir en aquesta problemàtica i d'al·ludir als més recents investigadors (Vicens i Vives, Del Treppo, Ruiz

Doménec) per tal d'aclarir les causes de la formació del capital comercial que fou necessari per a portar a terme l'expansió. Però sí que podem dir, amb Nicolau d'Olwer, que de pirata, de mercader i de creient, tothom, a l'Edat Mitjana, en tenia una mica.

De ponent a llevant

És un dels pocs moviments que, a la Mediterrània, es desenrotlla de ponent a llevant, a diferència de tants d'altres que procedeixen de sol ixent. Si bé constitueix una empresa amb unitat, hom hi pot considerar dues etapes distintes, per més que els mòbils i objectius fossin, si no els mateixos, anàlegs. No obstant, això, des del punt de vista cronològic, i també, com per les característiques de cadascuna d'aquestes etapes d'expansió, s'hi fan evidents unes certes diferències.

L'expansió occidental, sobre les Balears, Sardenya, Còrsega, Itàlia, Sicília, Malta, Gerba, Berberia, ho era de domini polític, de mercats de venda, i podem dir que cronològicament s'estengué des del segle XIII fins al segle XVIII. L'oriental, sobre Egipte, Síria, Xipre, Armènia, Anatòlia, Constantinoble, Grècia, Albània, era de mercats de compra, d'esferes d'influència, i arriba solament fins al segle XVI.

Dues etapes

Dins l'expansió oriental hi podem considerar altres dues etapes, molt clares: la que des dels precedents i orígens (intercanvis i tractats comercials, protecció a les minories cristianes d'Egipte i Síria) s'estén fins a la intervenció de la Companyia catalana dels almogàvers (any 1302); i la gran empresa d'aquests a Grècia i Àsia Menor (dita "la Orientada"), des de l'any esmentat fins al 1390, amb la fi dels ducats catalans. Si bé fins al segle XVI, en els aspectes abans assenyalats, es prolongaria l'expansió.

L'origen del domini català

Un fet totalment insospitat, com fou la pau de Caltabellotta, el 1302, deixà lliures les companyies que, a Sicília, servien els seus reis contra els angevins; i en conseqüència, llur capitost, Roger de Flor, es posà al servei del vell emperador Andrònic II. Aquest és l'origen del domini sobre ambdós ducats: de primer antuvi, dominats per Roger i les seves hosts, però sota la superior jerarquia dels reis de Sicília; després, des del 1379, sota la reina siciliana Elionor, muller de Pere el Cerimoniós, rei d'Aragó i Comte de Barcelona. Aquest sobirà, ja molts anys abans, havia traçat una clara política d'influència sobre els ducats d'Atenes i Neopàtria, quan estaven en mans del rei de Sicília, per tal de mantenir tots aquests territoris sota un cert control; i els prestava ajut militar quan això era convenient. Així ho han recalcat els més recents historiadors (els professors Tramontana i Giunta) que han tractat de l'Orient català, seguint les petjades de Nicolau d'Olwer.

Gran nombre de documents

En un període cronològic molt curt, des del 1379 fins al 1381, el sobirà catalano-aragonès desplega una activitat diplomàtica i política de no poca importància.

Es notori el nombre de documents que expedeix la Cancelleria del Rei a favor dels ducats. De tots ells, guardats encara avui amb gran zel a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, en destaquen tres per raó de llur contingut.

Les escriptures esmentades són les següents: en primer lloc, la del 1370, en la qual la reina Elionor, muller de Pere el Cerimoniós, autoritza dos delegats seus per rebre la possessió dels ducats d'Atenes i Neopàtria que el seu germà Frederic de Sicília li cedeix.

Escut reial de Catalunya-Aragó a la façana de Pere el Cerimoniós de les Drassanes de Barcelona (Foto Arxiu Mas).

Un document excepcional

Els altres dos documents, atorgats el mes de setembre de 1380, es refereixen: l'un, als capítols per al Municipi d'Atenes, en virtut dels quals els catalans dels Ducats reben i reconeixen com a llur sobirà Pere el Cerimoniós; l'altre és el singular i importantíssim document on el dit monarca avalua l'Acròpolis d'Atenes en anomenar-la el joiell més ric que en el món existeixi. Document veritablement excepcional, en el qual Pere el Cerimoniós explica com fins a ell havien arribat uns missatgers dels ducats d'Atenes i Neopàtria en sol·licitud d'una guarnició per a la defensa de l'Acròpolis. Els missatgers, entre ells el Bisbe de Megara, devien informar el rei sobre el valor del monument i, seguint el gran especialista en la matèria, Rubió i Lluch, cal suposar que devien mostrar al rei uns dibuixos de l'Acròpolis o almenys li'n devien fer una càlida descripció.

Davant el convenciment, per part del rei, que era necessari d'atendre el valor estratègic i artístic del monument, atorga una guàrdia especial de ballesters; però això no li és suficient, sinó que en el mateix document expressa que l'esmentat conjunt, **no solament és la joia més preada que pugui existir al món, sinó que amb prou feines tots els reis cristians junts, l'haurien pogut alçar.**

Realment, com diu Rubió i Lluch, aquest elogi constitueix el llegat més gloriós de la nostra dominació a la Grècia continental, el qual, si bé fou totalment estèril des del punt de vista dels seus resultats polítics, és, sens dubte, un interessant memorial de cultura que romania ocult en els registres de la Cancelleria reial custodiats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Aquest elogi, escrit en català, ha estat divulgat en totes les llengües cultes, en al·ludir al castell de *"Cetines"* (d'Atenes), ja que havia estat perdut a l'Occident medieval el concepte de l'Acròpolis, viu naturalment entre els atenesos. Europa havia oblidat del tot, fins el record dels bells monuments que guardava l'antiga fortalesa i per això el repetit elogi constitueix una excepcional al·lusió. Per aquestes raons el gran historiador alemany Gregorovius, acaba dient Rubió i Lluch, pogué fer aquesta transcendental afirmació: *"L'extraordinari elogi de l'Acròpolis, en boca d'un rei aragonès, és el primer testimoni, després de llargs segles, de què l'Occident tornava a tenir consciència de les seves incomparables meravelles. Perquè el judici del rei Pere IV és completament estètic; són els antics monuments de la sagrada roca atenesa el que en primer lloc el captiva i li interessa."*

L'Arxiu de la Corona d'Aragó està instal·lat al Palau del Lloctinent, obra, d'un gòtic tardà, dirigida per Antoni Carbonell i acabada l'any 1557. L'Arxiu és un dels més rics del món en documents medievals; els fons procedeixen principalment de la Cancelleria reial, de la Batllia de Catalunya i de la Reial Audiència (Foto Ramon Manent).

Anticip del Renaixement

Aquest elogi escrit com de passada en el document cancelleresc, conté un entusiasme estètic tan intens i al mateix temps tan candorós, que sembla arrencat d'un fragment de la crònica del gran Muntaner, historiador de les gestes de la Companyia catalana, i és com un raig de llum que aclareix l'horitzó medieval com una veritable anticipació del Renaixement. I fins i tot les paraules que Pere el Cerimoniós tributa a l'Acròpolis són superiors a les que posteriorment li dediquen viatgers i humanistes italians, on falta l'emoció estètica. En rigor, ni els més il·lustres hel·lenistes de l'Edat Mitjana que ens han parlat d'Atenes no ens han deixat cap impressió de la grandesa monumental de l'Acròpolis que es pugui comparar amb la que en tenia el monarca d'Aragó.

Altres testimonis

Després d'haver comentat aquest extraordinari document sobre l'Acròpolis d'Atenes, amb una certa brevetat si hom té present la seva singular importància, cal ara parlar molt succintament de l'altre document relatiu al Municipi d'Atenes, del mateix any que l'anteriorment considerat. Es tracta d'un text que respon al desig vehement dels catalans de Grècia; aquells capítols demostren l'agregació a perpetuïtat dels ducats a la Corona d'Aragó.

Seixanta anys després de la conquesta d'aquelles terres, quan per a aquells catalano-aragonesos la terra grega era llur pàtria i la llengua grega era l'única que sonava contínuament a llur oïdes, i quan es veieren units a la *"sacrosanta corona d'Aragó"*, com ells mateixos manifestaven, foren redactats aquests capítols, elevats al rei Pere el Cerimoniós per a ser confirmats, els quals constitueixen quelcom més que unes interessades i mesquines peticions de gràcies i privilegis i cal que siguin considerats com una prova de vitalitat d'aquella Grècia catalana dels rudes almogàvers. Aquests capítols, com ha escrit l'esmentat savi Rubió i Lluch, per la riquesa de detalls que contenen són d'un valor històric, filològic i polític que justifica l'atenció que els historiadors de l'Orient llatí els han dedicat.

Així mateix, al·ludim solament de passada al primer document que oferim –el del 1370– en el qual la reina Elionor, per tal com era siciliana, hereta del seu germà Frederic els drets als ducats, que pocs anys més tard passarien al seu marit, Pere el Cerimoniós; el text del document no exigeix d'altres més grans aclariments.

Oferim, doncs, la transcripció del singular document en el qual Pere el Cerimoniós tributa l'extraordinari elogi a l'Acròpolis d'Atenes (del 1380) i del document relatiu a la possessió dels Ducats (del 1370), mentre que del que fa referència al municipi d'Atenes (també del 1380) en donem solament un extens resum, tenint en compte la seva extensió.

La cartografia mallorquina assoleix la seva brillantor màxima sota Pere el Cerimoniós (1337-1387) i Joan I (1387-1395). El més conegut dels cartògrafs d'aquell temps fou el jueu mallorquí Cresques Abraham, «mestre de mapamundis» documentat a la Corona d'Aragó entre 1368 i 1387. Aquest Atlas de la Mediterrània Oriental està datat el 1375 (Foto Jordi Gumí).

Barcelona, 5 de juny de 1370

La reina Elionor de Sicília, muller de Pere el Cerimoniós, rei d'Aragó, autoritza els seus fidels Bernat Conill i Bernat del Rei, per rebre la possessió dels Ducats d'Atenes i Neopàtria, dels quals li ha fet donació el seu germà Frederic de Sicília.

Sigui a tots conegut que nós Elionor, etc., pel tenor d'aquest document públic, fem, ordenem i constituïm vosaltres, els fidels Bernat Cunill, domèstic del senyor rei, i Bernat del Rey, domèstic nostre per bé que absent, i cadascun de vosaltres per ell sol, de manera que la condició del que exerceixi no sigui més important, sinó que el que per un de vosaltres fóra començat per l'altre pugui ser continuat i

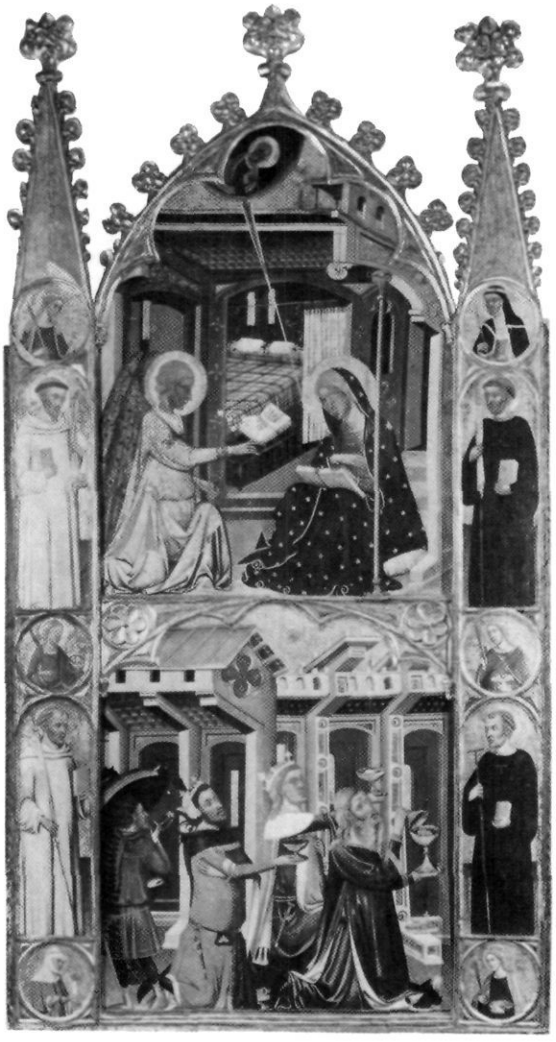

Retaule de R. des Torrents procedent de Cardona. Museu d'Art de Catalunya (Barcelona) (Foto Arxiu Mas).

finit, procuradors nostres certs, especials i generals per a obtenir o rebre per nós i en nom nostre la possessió corporal dels ducats d'Atenes i Neopàtria que són de l'il·lustre Frederic rei de Sicília, caríssim germà nostre, i dels quals el mateix germà nostre ens farà donació i cessió per raó de l'amor fratern que hi ha entre ell i nós i en paga i satisfacció d'algunes quantitats en les quals el dit germà nostre és tingut i està obligat tant al dit senyor rei com a nós per diversos títols o causes; per a rebre dels vicaris, presidents, oficials, castlans o alcaids de castells i fortaleses dels dits ducats, cavallers i dames, homes i dones de qualsevol estat, llei, secta o condició que siguin, els homenatges i juraments de fidelitat d'haver-nos i tenir-nos per llur senyora legítima i natural i d'atendre, respondre i obeir nós i els nostres en totes i cadascuna de les coses en les quals solen, deuen i són tinguts d'atendre, respondre i obeir llur senyor natural; per a treure, per això, els oficials i castellans que hi hagi en els dits castells i fortaleses i després, si us sembla convenient, restituir-los a llurs càrrecs o bé posar-ne de nou o constituir-ne d'altres en lloc d'aquells, amb els salaris i pensions que us semblin bé i amb ells pugueu acordar; per a confirmar furs, constitucions, usos, consuetuds i privilegis segons que ells tinguin més de costum, i també lloar-los i aprovar-los i prestar jurament per la nostra ànima, i fer fer i rebre documents públics tant de la dita presa de possessió com de la constitució d'oficials i castellans, com de les altres coses abans esmentades. I per a rebre tots els rèdits, drets i béns en general pertot on ens correspongui i que ens siguin deguts per qualssevol persones que tinguin aquests drets i béns, i fer, per això, àpoques de les pagues; i per a posar en substitució sobre totes i cadascuna de les dites coses un altre o d'altres procuradors i destituir-los si us sembla convenient. Confiant-vos amb la present a vosaltres i a cadascun de vosaltres per ell sol, plenament, sobre la dita presa de possessió i les altres coses que més amunt són escrites, i llurs dependents i annexes, la nostra suplència i la general i lliure administració amb la més plena facultat; prometent a vosaltres i al notari infrascrit, com a persona pública per nós estipulant legítimament aquestes coses i rebent-les per vosaltres i els que vosaltres posareu com a substituts i altres als qui interessi, que nós tindrem sempre ferm i segur tot el que per vosaltres, en i sobre les coses dites y cadascuna d'elles, sigui fet o procurat i que mai no ho revocarem, sota hipoteca de tots els nostres béns. El que ha estat fet a Barcelona el dia cinc de juny de l'any de la Nativitat del Senyor M.CCC. setanta. Signe d'Elionor, etc., que això lloem, atorguem i firmem i manem posar ací el nostre segell pendent.

Són testimonis que hi foren presents, el noble Artal de Foces, camarlenc, Ramon de Peguera, majordom, cavallers, i Berenguer de Relat, tresorer, consellers de la senyora reina.

Signe de mi, Ferrer Sayol, protonotari de la dita senyora reina i, per autoritat del senyor rei, notari públic per tota la seva terra i domini, que he intervingut en les dites coses, les he fet escriure i he clos.

La senyora reina ha manat a mi, Ferrer Sayol, en poder del qual ha firmat.

Lleida, 1 setembre 1380

Confirmació, per Pere III el Cerimoniós, dels capítols acordats el 20 de maig anterior pel castellà i capità d'Atenes i pels síndics i consell de la Universitat d'Atenes i presentats al rei pels procuradors Guerau de Rodonella, habitant d'Atenes, i Joan Boïl, bisbe de la Megara. En virtut d'aquesta aprovació per part del rei, els procuradors esmentats el reben i reconeixen com llur sobirà en nom dels Catalans dels Ducats.

Pere, rei d'Aragó, de València, de Mallorca, de Sardenya i Còrsega, comte de Barcelona, duc d'Atenes i Neopàtria i comte del Rosselló i la Cerdanya: atès que, per part de fra Joan de Boïl, bisbe de Megara, i de Guerau de Rodonella, veí d'Atenes, com a procuradors de Romeu de Bellarbre, capità i castellà d'Atenes, i dels síndics i consellers de la ciutat, li foren presentats els següents capítols de súplica i peticions per a llur aprovació, procedeix a confirmar-los, donant al peu de cadascun d'ells la corresponent resposta.

(Capítol I.) *Que es digni a enviar un oficial reial amb poders amplis per a restablir la seguretat i el bon ordre dels ducats enfront dels enemics.*

(Respota.) *Ha nomenat veguer general dels ducats d'Atenes i Neopàtria el vescomte de Rocabertí, al qual ha donat facultats i una escorta suficient per a dur a terme la seva comesa.*

(Capítol II.) *Que si no els pot enviar un oficial designi per aquella finalitat Romeu de Bellarbre, de forma vitalícia o pel temps que cregui necessari.*

(Resposta.) *Ja ha atorgat totes les capitanies i castellanies reials a l'esmentat vescomte, tret de la castellania d'Atenes que assignà per tota la seva vida a Romeu de Bellarbre.*

(Capítol III.) *Que, amb motiu de les convinences i pactes firmats entre Lluís d'Aragó i els municipis d'Estives i Levàdia, d'una part, i de l'altra, el noble Galceran de Peralta i la universitat d'Atenes, sigui respectada la dignitat de capità i castellà d'Atenes conferida a Romeu de Bellarbre.*

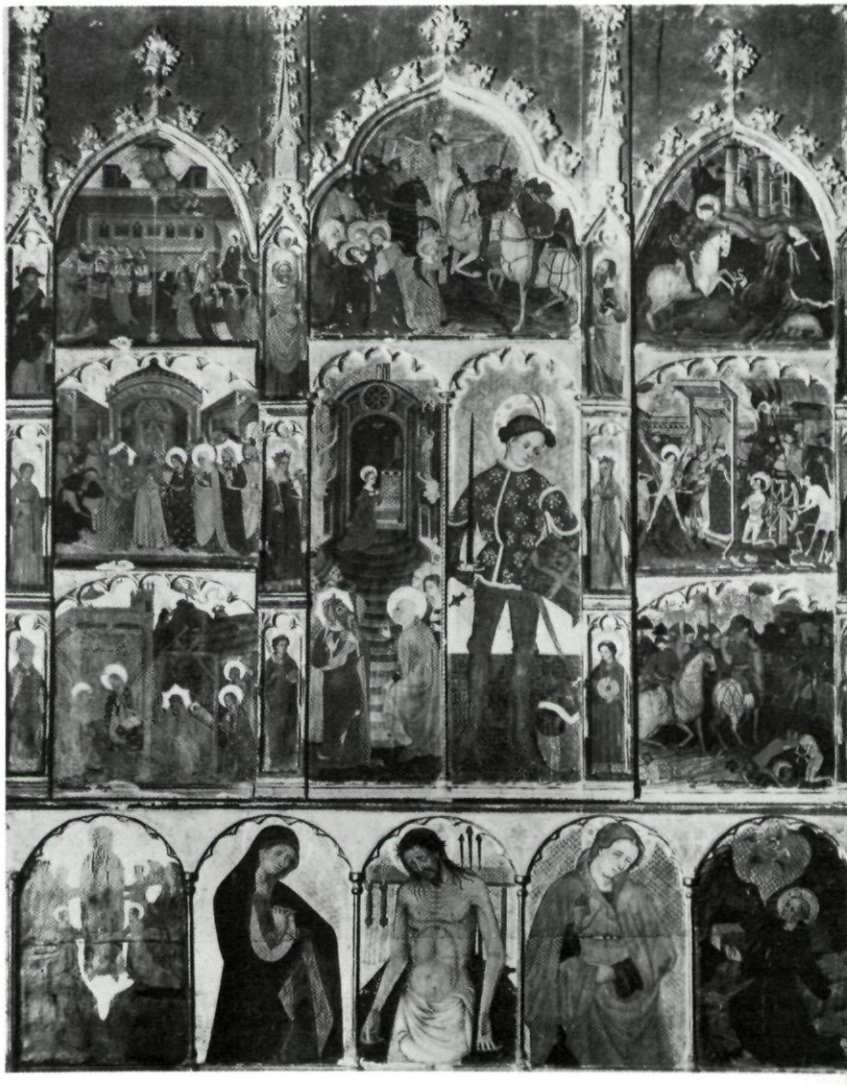

Retaule de Sant Francesc, de Lluís Borrassà. Església de Sant Francesc (Vilafranca del Penedès) (Foto Arxiu Mas).

(Resposta.) *Tant les viles com els nobles que integren els ducats són una sola cosa i seran regits i governats pel veguer general, posposant totes les dissensions passades.*

(Capítol IV.) *Que, ja que l'esmentat Romeu de Bellarbre no posseeix béns suficients per al*

seu manteniment, semblaria just que li fossin adjudicats els béns i drets pertanyents a Jaume i Jaumet Conomines i a Albert de Màntua, a ells confiscats per tal com s'havien rebel·lat contra la reial majestat.

(Resposta.) *Així li plau pels serveis prestats pel dit Romeu de Bellarbre i pels que, sens dubte, ha de prestar en l'esdevenidor.*

(Capítol V.) *Que, tenint en compte els serveis i les penalitats sofertes per Dimitri Rendi a causa de la seva fidelitat al rei d'Aragó, li siguin atorgats a perpetuïtat els privilegis i gràcies que especifiquen: Que Dimitri Rendi, el seu cunyat Joan Rendi i els seus gaudeixin de totes les franquícies i llibertats i puguin exercir els oficis i dignitats propis dels fidels vasalls del rei, i també els que foren atorgats als conqueridors dels ducats d'Atenes i Neopàtria; i que els béns del notari Dimitri siguin francs i exempts a perpetuïtat de l'obligació de contribuir a les guàrdies i cavalcades, tot això no obstant els capítols de la companyia que s'hi oposin.*

(Resposta.) *Plau al senyor rei pels bons serveis prestats i pels que espera que prestarà a la corona.*

(Va insert, a continuació, el model del privilegi que ha de ser atorgat al referit Dimitri.)

(Capítol VI.) *Que siguin donats i confirmats a Guerau Rodonella, missatger i procurador dels peticionaris, tots els béns, drets i possessions pertanyents a Joan Conomines, situats a la ciutat d'Atenes.*

(Resposta.) *Plau al senyor rei.*

(Capítol VII.) *Que siguin transferits i donats a Francesc Pons i als seus els béns i drets que Pere Colomer posseïa a la ciutat d'Atenes, ja que s'ha empassat als enemics del senyor rei.*

(Resposta.) *Plau al senyor rei.*

(Capítol VIII.) *Que es digni a atorgar a favor de Zoy de la Megara, companya de Romeu de Bellarbre, de la qual ha tingut alguns fills naturals, un privilegi de franquícia, amb plenes facultats per a firmar tota mena de contractes jurídics.*

(Resposta.) *D'acord amb el capítol.*

(Capítol IX.) *Que siguin conferides totes les escrivanies dels ducats d'Atenes i de la Pàtria a Pere Balter, el qual fou fet presoner i perdé tots els seus béns en defensa del rei, en la contesa on fou també pres el noble Galceran de Peralta.*

(Resposta.) *Ja ha atorgat totes les escrivanies i oficis reials al seu veguer, el vescomte de Rocabertí, salvada la reserva d'una de les escrivanies per a l'esmentat Pere Balter.*

(Capítol X.) *Que siguin anul·lats uns capítols atorgats per a l'ordenació dels ducats d'Atenes, pels quals era prohibit a tot ciutadà o patró del poder transmetre cap dels seus súbdits, ni viles, ni terres, ni possessions o altres qualssevol béns, a les esglésies o monestirs, per tal com això és considerat contrari a la fe catòlica; i que els notaris siguin autoritzats per a poder estendre escriptures sobre el particular.*

(Resposta.) *Considera el senyor rei que aquesta solució seria en perjudici del bon govern dels dits ducats ja que el nombre de súbdits seus és molt escàs ("per ço com hi ha poca gent nostrada"); i que si ells deixaven llurs béns a l'Església no hi hauria qui defensés* els ducats, *ja que l'estament eclesiàstic no és de gent d'armes, ni és de jurisdicció reial. Per altra banda, un estatut similar fou establert per als regnes de València i Mallorca. No obstant això, proveirà el que li sembli més convenient per al bé de la cosa pública i de l'Església.*

(Capítol XI.) *Que siguin atorgats a Berenguer Oroniola i els seus, a perpetuïtat, els béns, drets i propietats que posseïa a Atenes un*

home anomenat Argumí, condemnat per homicidi, segons que consta en els llibres de la cort de justícia de la ciutat.

(Resposta.) *Plau al senyor rei.*

(Capítol XII.) *Que el rei intercedeixi a favor de Galceran de Peralta, el qual es troba presoner, juntament amb els seus familiars i companys, per haver defensat el rei amb provada lleialtat i valentia, i que el socorri, dins el possible, per al rescat.*

(Resposta.) *El rei es dol de la captivitat del noble Galceran de Peralta, sobre la qual informarà el seu veguer i procurarà el seu alliberament.*

(Capítol XIII.) *Que es digni d'atorgar a perpetuïtat la cancelleria de la ciutat d'Atenes a Dimitri Rendi i als seus successors, amb el sou anual de 40 diners d'or.*

(Resposta.) *Accedeix, sempre que el consell municipal d'Atenes hi doni la seva aprovació.*

(Capítol XIV.) *Que els refugiats a Atenes procedents de la ciutat d'Estives recuperin tots els béns i possessions quan la plaça sigui alliberada.*

(Resposta.) *Plau al senyor rei.*

(Capítol XV.) *Que la ciutat i habitants d'Atenes gaudeixin dels estatus, usatges, constitucions i costums de Barcelona.*

(Resposta.) *Plau al senyor rei.*

(Capítol XVI.) *Que ni ell ni els seus descendents no puguin canviar ni transferir la sobirania dels ducats, sinó que restin sempre vinculats a la Corona d'Aragó.*

(Resposta.) *Plau al senyor rei.*

El rei Pere el Cerimoniós confirma els anteriors capítols i ordena al seu veguer, Dalmau de Rocabertí, i als restants oficials, que els observin i els facin complir. Per la seva banda, fra Joan, bisbe de Megara, i Guerau Rodonella, en nom propi i en qualitat de síndics de la ciutat d'Atenes, elegeixen i accepten el rei d'Aragó com a rei, príncep, duc i senyor, i també els reis d'Aragó i comtes de Barcelona que el succeeixin; i prometen de captenir-se com a bons vassalls a fur de les constitucions de Catalunya i dels usatges de Barcelona; i obliguen, per això, el dit Guerau la seva persona i, tots dos, tots llurs béns.

En testimoni d'això el rei manà expedir el present document públic, validat amb el segell majestàtic pendent. Donat i fet a Lleida, el primer dia de setembre de l'any de la nativitat del Senyor de mil trescents vuitanta; quarantacinquè del seu regnat.

(Segueixen les signatures del sobirà, dels síndics, de diversos magistrats reials i del notari.)

Lleida, 11 de setembre de 1380

Pere III comunica al seu tresorer que ha autoritzat el bisbe de la Megara, un dels missatgers que li han estat tramesos pels Ducats, per endur-se dotze homes d'armes per a custòdia de l'Acròpolis d'Atenes, que és la joia més rica que al món sigui, i tal que entre tots els reis cristians no la podrien fer semblant.

El rei.

Tresorer: Sapigueu que a nós han vingut missatgers, síndics i procuradors dels ducats d'Atenes i Neopàtria, amb poder suficient de tota la gent del dit ducat, i ens han fet sagrament i homenatge i s'han fet vassalls nostres. I ara el bisbe de Megara, que és un dels dits missatgers, se'n torna amb llicència nostra i ens ha demanat que per a guardar el castell

La Porta Reial del monestir de Poblet, la construcció de la qual fou començada i acabada sota el regnat de Pere el Cerimoniós. És una de les obres d'arquitectura militar medieval més notables que es conserven a Catalunya. La guerra dels dos Peres (el Cerimoniós i el Cruel de Castella) va fer que s'iniciés o s'accelerés la fortificació de nombroses viles i monestirs. Pere el Cerimoniós, desitjós de protegir les tombes reials que feia obrar a Poblet, va impulsar i subvencionar la fortificació d'aquest monestir (Foto Ramon Manent).

«Aquest elogi de l'Acròpolis ens revela una veneració renaixentista de l'Antiguitat. I tot plegat –donació a Poblet i lletra al bisbe de Megara– no fa més que enaltir culturalment la figura de Pere el Cerimoniós. Al mateix temps que finia la redacció de la seva crònica, tan medieval en alguns aspectes, i simultàniament a l'aparició d'un nou estil a la Cancelleria, el rei Pere sabé admirar de lluny, només per referències i per lectures, la meravella de l'Acròpolis atenesa, que li pertanyia com a duc d'Atenes i que segurament salvà d'una greu destrucció amb la lletra signada l'11 de setembre de 1380, a Lleida, i tingué la idea de donar a Poblet els llibres d'història perquè, al costat de les despulles dels seus avantpassats, es conservés el record de llurs gestes», Martí de Riquer.

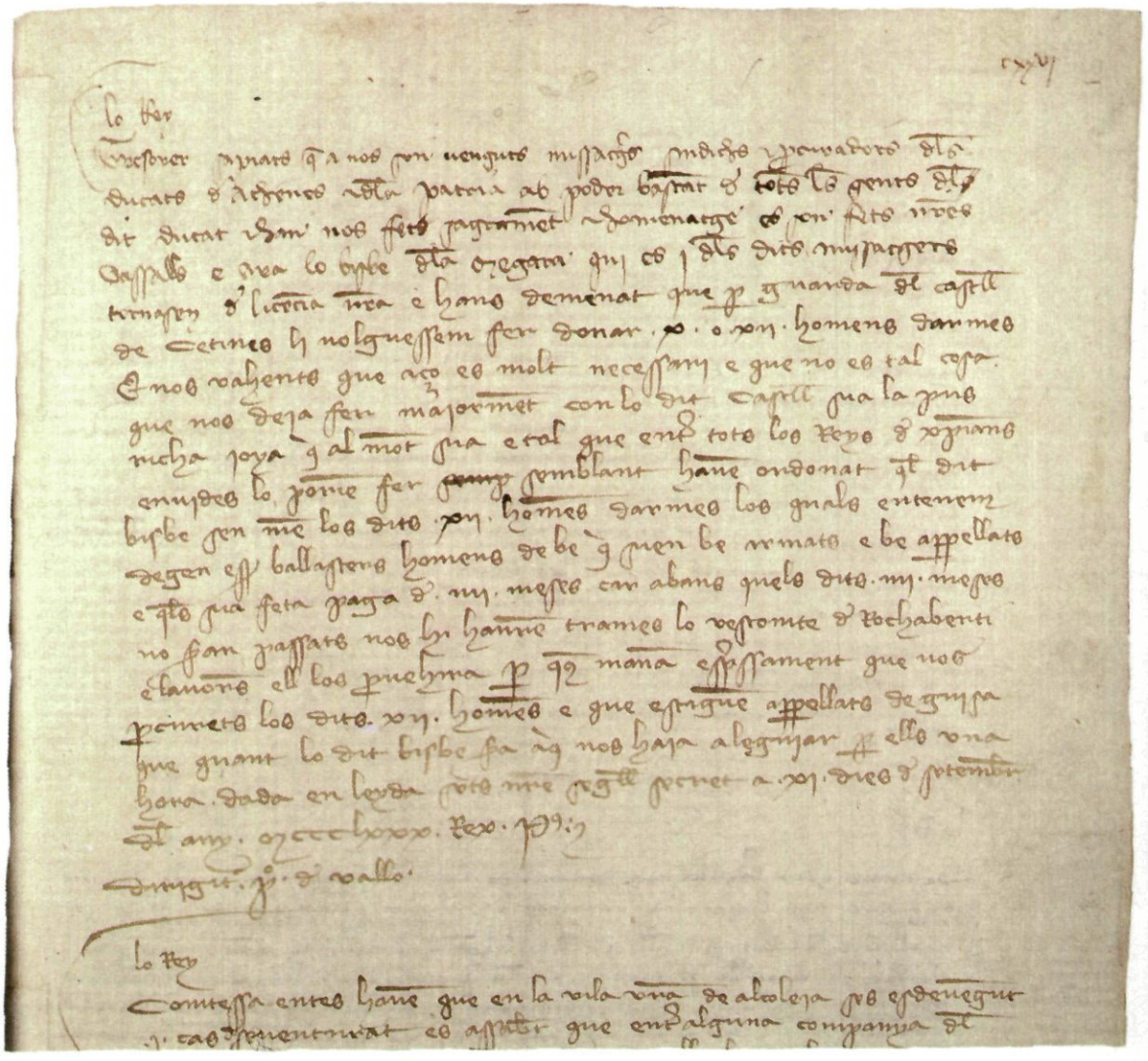

Anotació, al registre de la Cancelleria reial, de la carta al bisbe de Megara que conté el famós «elogi de l'Acròpolis» de Pere III. Arxiu de la Corona d'Aragó (Foto Ernest Esteve).

d'Atenes li volguéssim fer donar deu o dotze homes d'armes. I nós, veient que això és molt necessari y que no és cosa que no s'hagi de fer, principalment perquè el dit castell és el joiell més ric que al món hi hagi, i tal que entre tots els reis de cristians a penes podrien fer-lo semblant, hem ordenat que el dit bisbe s'emporti els dits dotze homes d'armes, els quals entenem que han de ser ballesters, homes de bé que siguin ben armats i ben aparellats, i que els sigui feta paga de quatre mesos, car abans que els dits quatre mesos siguin passats nós hi haurem enviat el vescomte de Rocabertí i llavors ell els proveirà. Perquè us manem expressament que vós procureu els dits dotze homes i que estiguin aparellats de manera que quan el dit bisbe serà ací no hagi d'esperar ni una hora per ells. Donada a Lleida sota el nostre segell secret a 11 dies de setembre de l'any MCCCLXXX. Rei Pere.

És adreçada a Pere Des-Vall.

UN REI CONSTRUCTOR

IMPULSOR DE L'ARQUITECTURA I LES OBRES PÚBLIQUES

Emma Liaño Martínez

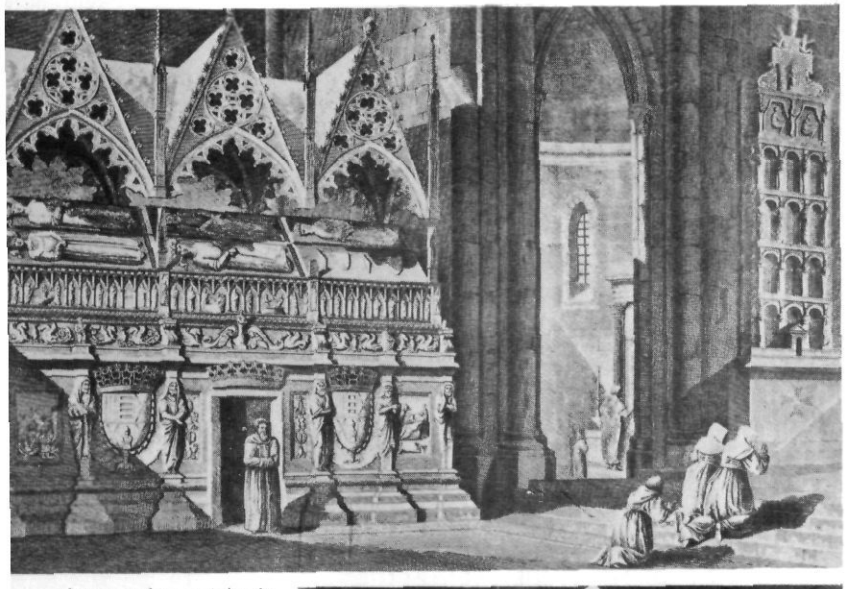

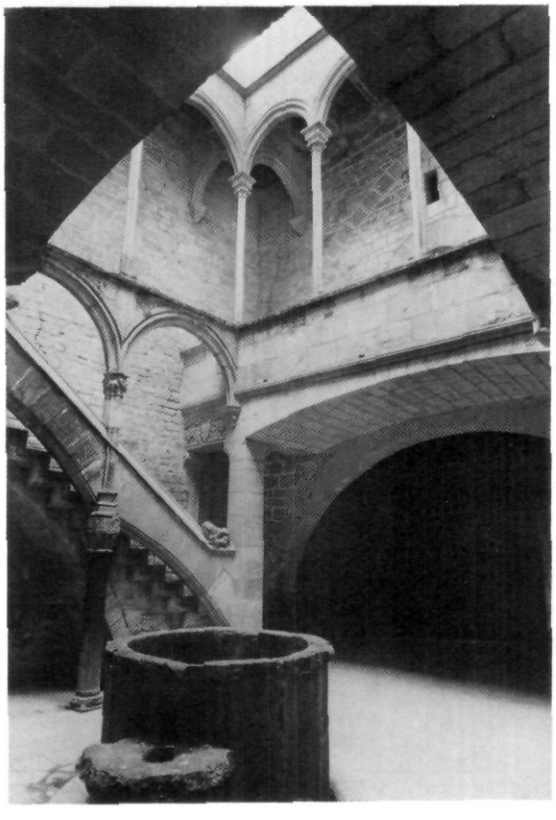

Les tombes reials de Poblet (Conca de Barberà), segons Alexandre de Laborde (s. XIX) abans de la destrucció que sofriren l'any 1835 i el Palau dels reis, en el Monestir de Santes Creus (Alt Camp) (Foto Arxiu Mas).

Barcelona, Saragossa, Lleida, València, Tarragona, Poblet... són llocs on deixà la seva empremta l'afany constructiu del monarca que concebí el regne i la seva persona com un fet públic.

En plena vigència de l'art gòtic

L'estil gòtic estava completament format, quan Pere el Cerimoniós accedí al tron. Feia gairebé dos segles que a la França septentrional s'havien començat a aixecar els grans temples posteriorment considerats com a paradigma d'aquest corrent artístic. Catalunya havia delimitat amb claredat el seu territori continental i es trobava en plena expansió. La seva presència era constant a tota la Mediterrània.

Les construccions de major interès s'havien centrat fins aquells moments entorn dels monestirs i les catedrals, amb paral·lelisme lògic entre ells, derivat de les exigències en ambdós casos de la vida en comunitat.

Església noves

Al mateix temps, però, mentre discorrien lentament les obres monàstiques i catedralícies, a les terres recentment ocupades hom havia anat aixecant llurs esglésies. De vegades eren edificis de pedra, però una bona part no es diferenciaven essencialment de la resta de les construccions ciutadanes, llevat si l'espai interior no apareixia compartimentat en habitatges o pisos. D'aquesta faisó esdevenien amplis salons rectangulars amb teulades de fusta amb dos aiguavesos sobre arcs apuntalats de pedra. Els que resten ofereixen aquest aspecte que tan clarament es relaciona amb edificis secundaris del Císter, com són els dormitoris de Poblet i Santes Creus. I llurs sostrades policromades eren tan belles com cridaneres podien ser les voltes de pedra.

Fortificaciones contemporànies: Tortosa i Balaguer (Fotos Arxiu Mas).

Gust per la funcionalitat constructiva

Els Ordes Mendicants, establerts a Catalunya a mitjan segle XIII, difongueren més, si fos possible, aquest gust per la funcionalitat constructiva aliena a supèrflues gales imaginatives. La Cort Pontifícia d'Avinyó (1309-77) contribuí a afavorir l'intercanvi d'idees entre la gent del Nord i la del Mediterrani.

El gótic català

Enmig d'aquest ambient cosmopolita es produeix una "recreació" de l'estil, en això tan peculiar que s'ha anomenat Arquitectura gòtica catalana. En ella s'hi aprecien els elements bàsics internacionalment acceptats en aquest corrent, endolcits i matisats per una especial visió clàssica i meridional.

Les capçaleres poligonals són preferides amb capelles situades entre els contraforts, en edificis de nau única amb voltes o sense, que fa innecessari l'ús dels arcbotants com a elements transmissors de les càrregues de la nau central vers els contraforts exteriors.

Pel que fa als temples més grans, el projecte de tres naus va exigir la utilització d'arcbotants, i així restaren gairebé sempre amagats darrere els cims alts dels murs, allunyats de l'espectador. Tímidament, alguns pinacles només foren aixecats. Les finestres eren més aviat reduïdes, com si talment es volgués matisar, controlant-la, la fulgurant lluminositat mediterrània.

Un contrast poderós

Aquesta austeritat calculada contrasta poderosament amb el gòtic del Nord. El temple gòtic de l'Illa de França és projectat en altura endut per una voluntat clara de desmaterialització que sembla ignorar les servituds de la pedra. L'obra de l'arquitecte català és, per contra, mesurada i cauta, ordenada i pràctica, com convé a la mentalitat de la gent que, econòmicament, col·laborà en la construcció.

Coincidència amb el regnat del rei Pere III

El seu apogeu coincideix amb el perllongat regnat de Pere el Cerimoniós. Home vital, tothora emprenedor, admirador sincer de la bellesa en els materials, en la proporció i en la línia, tal com podem veure en el seu elogi apassionat de l'Acròpolis atenesa.

Renovador, pràctic, fou capaç d'ocupar-se personalment i amb tot interès dels detalls més nimis de les obres per ell promogudes.

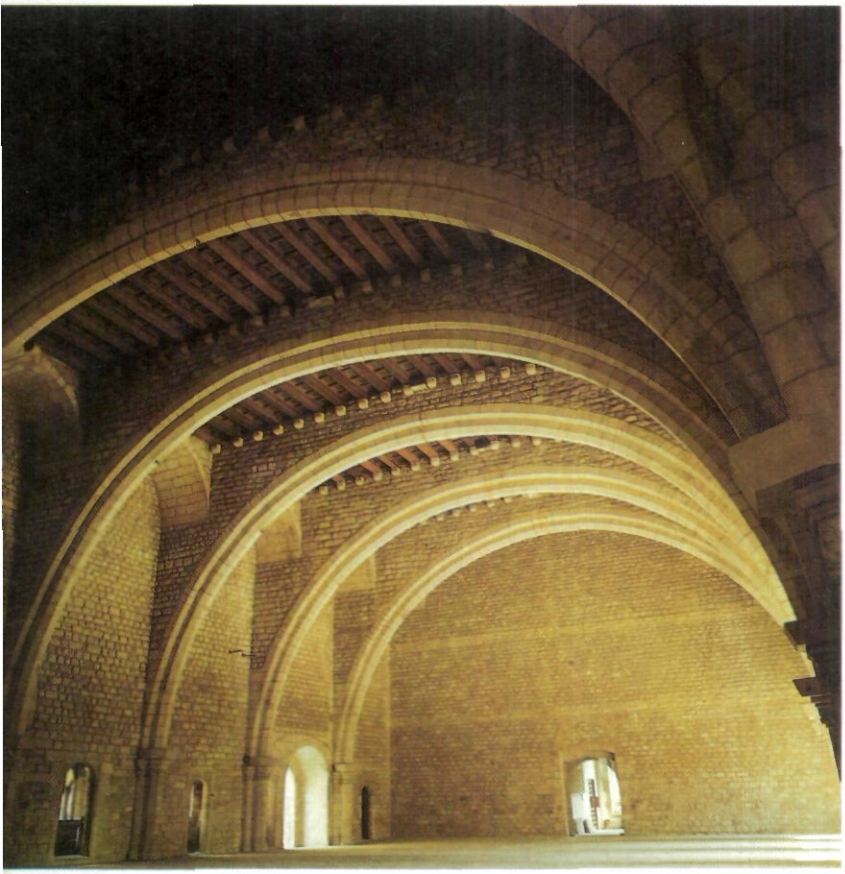

El sobrenom d'«El Cerimoniós» amb què ha passat a la història, prové de l'interès que tenia pel protocol i per l'organització de la cort, de la cancelleria i del tribunal reial, que va reglamentar en unes famoses Ordinacions. L'altre sobrenom, «el del Punyalet», prové del seu gest de voler esquinçar, personalment i amb el propi punyal, els privilegis de la Unió aragonesa, després d'haver-la vençuda.

Saló del tron o Tinell, del Palau Reial Major. És una construcció gòtica civil de característiques molt remarcables (Foto Ramon Manent).

LES OBRES PALATINES I L'INTERÈS REIAL

El segle XIV fou també a Catalunya l'època de les ciutats. La rica burgesia barcelonina aixecava nous habitatges en què associava un ambient sumptuari al tradicional costum d'autodefensa.

Restava allunyada ja l'organització centrípeta de la casa romana. En els forts murs de pedra s'hi feren luxosos i oberts finestralls geminats sobre columnes finament treballades. Una grossa torre quadrada servia en un angle com a últim recurs defensiu, mentre el pati quadrangular, amb la seva llotja al pis noble i l'àmplia escalinata d'accés, continuava aglutinant la vida de la família.

Sense capital fixa

Aleshores, la Corona catalano-aragonesa no tenia una capital fixa. Això sí, el monarca posseïa residència en nombrosos llocs del regne. A la mateixa Barcelona comptava amb palaus i propietats. El Palau Reial Major estava situat sobre la muralla romana prop de la catedral. Anys enrere havia estat habitat pels Comtes. Era una fortalesa vella, gens confortable, protegida per torres, amb un gran pati central, el Corral, on anaven a vendre la seva càrrega els mercaders de palla i farratge. En aquest estat, difícilment podia servir a les pretensions de faust i protocol d'un monarca que obtingué precisament, el sobrenom de "Cerimoniós".

Canvis al Palau Reial Major i a l'Alfajeria

Pere el Gran ja havia expressat el desig d'abandonar-lo i de fer-se fer una residència digna més prop del mar. El seu successor Jaume el Just ordenà de fer certes reformes, i el 1302 la

Detall del palau de l'Alfajeria, de Saragossa. Aquí, el rei en Pere fou empresonat –sobirà presoner dels seus vassalls– pels nobles de la Unió aragonesa (1347) i obligat a signar diverses capitulacions. Abans, però, el 9 de juny de 1347 havia signat un altre document secret pel qual declara nuls i sense cap valor tots els privilegis, concessions i confirmacions d'acords que la Unió faci a Aragó i als quals no estés obligat per fur o per dret, així com rebutja tota modificació del seu consell que li sigui imposada pels unionistes (Foto Ramon Manent).

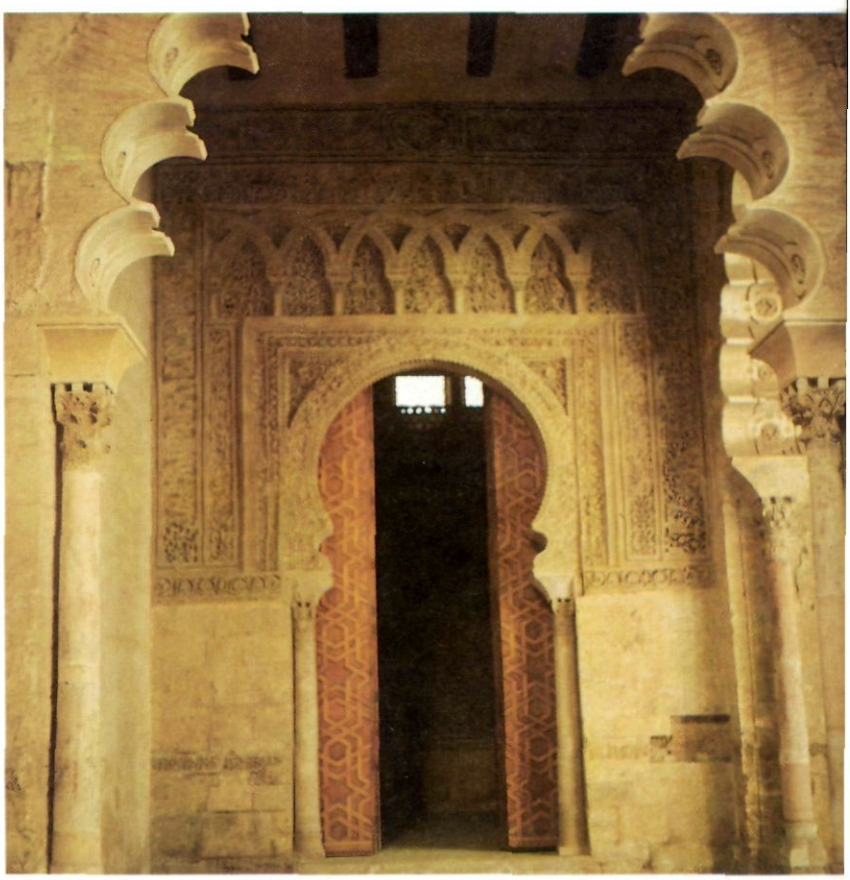

capella reial de Santa Àgata, sota la direcció de Bertran Riquer, una bella gala arquitectònica en un espai tan reduït sobre la muralla.

A, mitjan segle, Pere el Cerimoniós hi afegí, en aquest temple, la capella baptismal als peus, a la banda de l'Evangeli.

Anys enrere també havia manat que es construís la "capella nova" a l'antic palau àrab de l'Alfajeria de Saragossa, tot seguint el corrent mudèjar de l'art aragonès de l'època.

El nostre monarca tenia ganes de decorar el palau barceloní i dotar-lo de les instal·lacions *que calien per a la seva comoditat personal i* per a les actuacions públiques. Per exemple, el 1341, renovà la seva cambra privada, junt a la capella. Hi féu col·locar una xemeneia i va ordenar de fabricar diversos rajols de colors per tal de pavimentar-la, i hi obrí una gran finestra per poder contemplar, del llit estant, el mar. El mestre del projecte fou Bernat Roca.

El Saló del Tinell

L'obra conservada, però, més esplèndida, que li devem dins el Palau Major, és el Saló del Tinell. Ja hi havia al palau vell una primitiva construcció del segle XI, de la qual s'aprofitaren els murs, i també les finestres visibles des de la plaça del Rei i decoració pictòrica del segle XIII.

La reforma del XIV consistí a aixecar una sèrie d'arcs de pedra perquè sostinguessin una sostrada de fusta en ple. El resultat sorprèn per la simplicitat elegant dels elements arquitectònics i l'audaç traçat dels arcs, d'una base molt àmplia per llur escassa elevació.

Per tal d'assegurar l'estabilitat de les estructures del Tinell i alhora de permetre passos de comunicació exteriors a la sala voltejaren sengles voltes entre els cercanyols de les arcades. Aquestes construccions, d'escassa profunditat, suposaven un element ferm de lligam entre els arcs i els contraforts successius. La retícula arquitectònica desbordà el saló d'un costat, i sortia a la plaça del Rei. De l'altre, tanmateix, les voltes són visibles interiorment. D'aquesta faisó es regularitzava l'espai rectangular disponible.

Les tombes reials de Poblet

Aquesta no fou pas l'única vegada que el rei, complagut, aprovà obres tan espectaculars. Per exemple, el 1360 va interrompre les obres dels sepulcres reials de Poblet perquè volia que aquests es col·loquessin damunt uns arcs. Arcs tan rebaixats, en aquest cas, que de bon principi es temia per llur estabilitat.

Pati principal del castell-palau dels reis de Mallorca, a Perpinyà. En aquest pati cal situar l'escena de les ballades que descriu la Crònica de Pere el Cerimoniós (Foto Pere Català).

Elionor de Sicília fou una sobirana molt enèrgica, que dugué una política pròpia, i no vacil·là d'entrar alguna vegada en oposició amb les ordres del seu marit. Com un símbol d'aquesta autoritat personal, s'havia fet edificar, independentment del palau major, el seu palau propi, al barri d'En Simó Oller, al costat del convent dels templers que hi havia existit fins que l'orde fou dissolta.

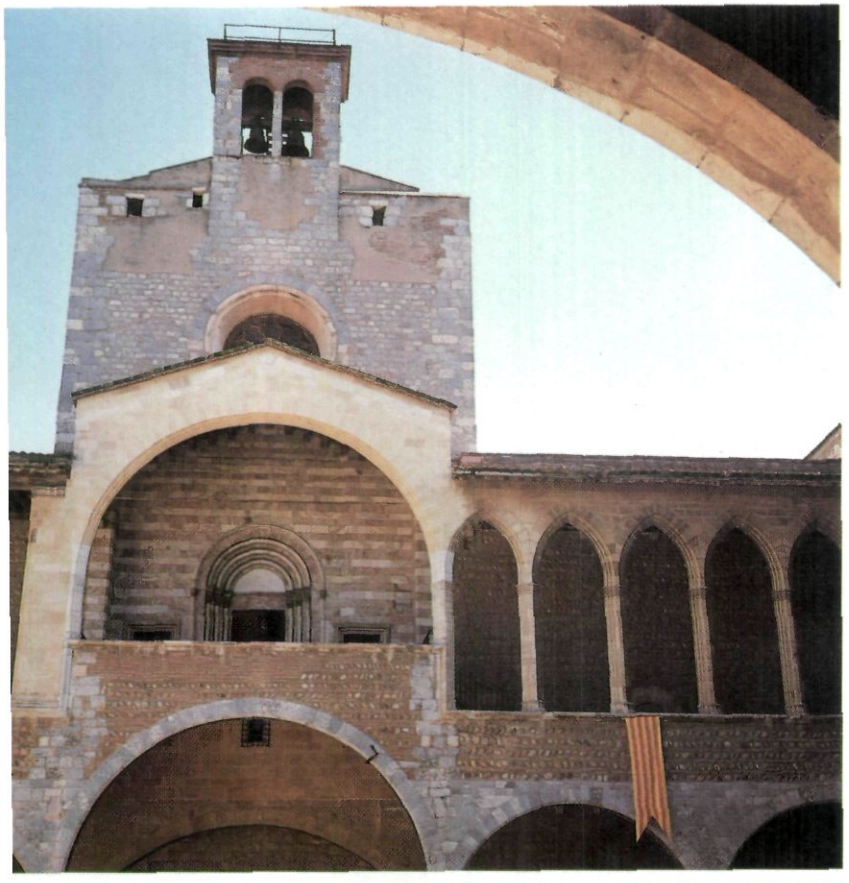

Palau Reial Menor, de Barcelona. Fou enderrocat l'any 1859. Pintura de Domènec Sert (Foto Ramon Manent).

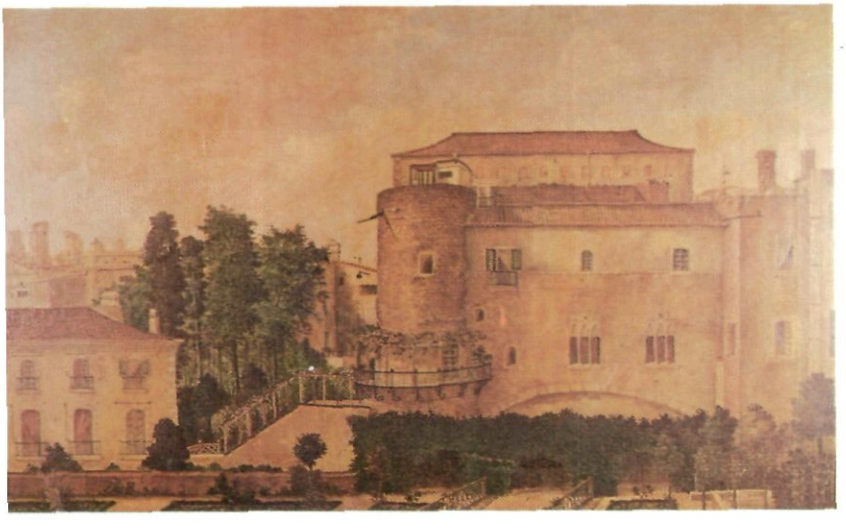

El Palau dels Reis de Mallorca a Perpinyà

Pere el Cerimoniós havia pres, el 1344, Perpinyà i el Rosselló al rei de Mallorca. El palau d'aquell, a Perpinyà, conegut com el dels reis de Mallorca, el va convertir ell en una fortalesa poderosa. En reformà l'exterior i hi afegí torres als costats i als angles. Féu fer les galeries altes del pati i modificà el campanar de la capella, amb la seva corresponent escala de cargol.

La mort va impedir-l'hi de construir a Barcelona el nou palau reial que projectava, més prop del mar.

El Palau Reial Menor

En el segle XII, sobre el llenç meridional de la muralla romana –en el sector que actualment ocupen els carrers dels Templaris i del Palau, entre altres– s'hi havia aixecat un palau per als Templaris. Quan l'Ordre fou dissolt el 1317, el palau passà a mans dels santjoanistes. Pere el Cerimoniós el va comprar, el 1370, per a la seva muller Leonor de Sicília. La reina, que morí al cap de cinc anys, revertí la propietat al monarca. Aquest tenia el propòsit de reconstruir-lo. Entre les obres que hi encarregà s'hi compta una sala gran, nova, amb una xemeneia de pedra, per a la qual sala ordenà àdhuc els colors i els dibuixos dels rajols valencians que s'usarien al paviment. En aquest palau, conegut com el Menor o de la Reina i que ja no existeix, hi morí el rei el 5 de gener de 1387.

Renovació d'altres residències

Mentrestant, havia renovat igualment els castells de Lleida, Tarragona i Tortosa, el de la Garriga, el de Castellfavid de València, i la casa reial de Valldaura.

Un gravat del segle XVII i la seva interpretació amb la indicació del reciente emmurallat de Barcelona. Enderrocades les muralles l'any 1859, d'aquesta obra tan important no en quedà gairebé res, només el llenç que tanca les drassanes (Foto Ramon Manent).

LA NECESSITAT D'ASSEGURAR LA DEFENSA

Els segles XII i XIII havien estat a Catalunya època de guerres i conquestes. Barcelona, protegida per l'antiga muralla romana, n'havia desbordat els límits a principis del segle XIII. La ciutat creixia. Diferents propietaris s'havien establert, amb el permís reial, a les ja populoses barriades de "les viles noves de la mar", dels Arcs i del Pi.

Muralles noves

Era imprescindible de protegir la ciutat amb un segon recinte emmurallat. Jaume I va emprendre l'obra d'aquesta ampliació, que com a fossat i límit natural tenia el llit de la Riera. Entre 1260 i 1275 ja hi havia obertes, en el llenç de la Rambla, la Porta Ferrissa, la de Santa Anna i la de Jonqueres.

Fortificació de la façana marítima

A principis del segle XIV quedava per tancar tota la part marítima de Barcelona, la menys vulnerable per les dificultats que aquesta zona de la costa oferia als desembarcaments. Fou a partir del 1357 quan Pere el Cerimoniós prengué les mesures que calien per reemprendre les fortificacions i ordenà les expropiacions i els enderrocs necessaris i va dictar el 1358 un famós privilegi pel qual s'obligava a contribuir a tots els veïns del territori de Barcelona. Ben aviat, però, es paralitzaren les obres, i el rei, interessat a continuar-les d'immediat, s'hi personà i fins i tot assistí a una reunió del Consell de Cent per tal d'aconseguir el seu objectiu i aplicar nous impostos.

Aquesta muralla oriental fou construïda tot partint simultàniament de diferents punts, amb successives ampliacions i reformes segons les necessitats, com la que va impulsar a fortificar les drassanes per tal d'evitar encalçaments.

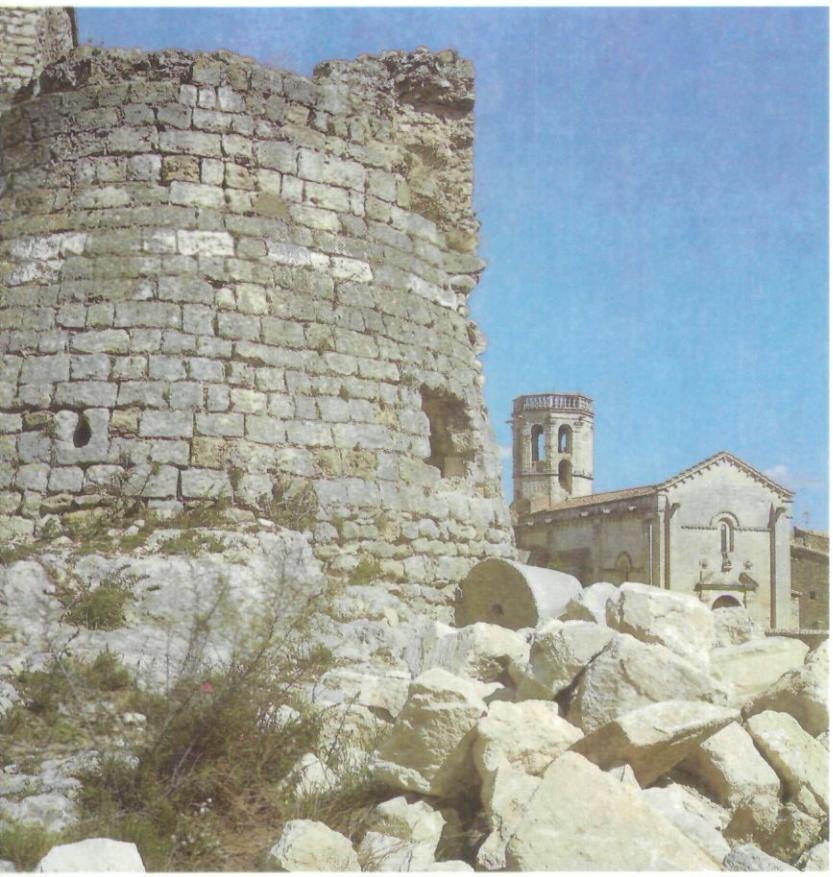

El tercer traçat

Al cap de poc temps de decidir la construcció del recinte de la banda de mar, hom veié que calia ampliar novament la muralla amb un tercer traçat, que continuava vers Sant Antoni i Sant Pau del Camp. El monarca va poder veure acabat el portal de Sant Antoni (1377), amb les torres de Sant Urbà i Sant Iu, però no pas el de Sant Pau del Camp, on no s'hi arribà fins el 1389.

Fortificacions arreu de Catalunya

La major part de les ciutats catalanes aixecaren, repararen o ampliaren, el segle XIV, llurs recintes fortificats. La causa principal d'aquesta febre constructiva fou la successió de conteses i revoltes, i fonamentalment, la guerra amb Castella (1356-69), coneguda com "la guerra dels dos Peres" (pel català Pere el Cerimoniós i Pedro el Cruel, rei de Castella). El pas continu de tropes i el comportament incontrolat dels soldats fora del camp de batalla impulsà el rei a ordenar la construcció de muralles.

Això ho comunicava el 1370 a les poblacions del Camp de Tarragona. A Figueres, Hostalric, Tarragona, Tortosa, Montblanc, Poblet, Lleida, Cervera o d'altres poblacions, altrament de la mateixa Barcelona, s'hi aixecaren aleshores murs i es cavaren fossats.

Llocs com la vila de Tossa de Mar, Hostalric i Montblanc han conservat les muralles del segle XIV pràcticament en tot llur perímetre.

Els murs solien ser de maçoneria. Les torres, circulars o quadrades, foren reforçades amb carreus en llurs punts més dèbils. Les parts altes eren coronades de merlets.

Els conjunts emmurallats de les nostres ciutats es troben en relació d'estil amb molts d'altres de la mateixa època, escampats per tot el Mediterrani, amb el qual mar estava aleshores tan vinculada la Corona catalano-aragonesa.

El regnat de Pere III coneix nombroses agitacions i lluites. Els castells que puntegen el país en són testimonis silenciosos.
Aquí veiem els de Sant Martí Sarroca, Falset, Montsoriu, Palafolls, Centelles i Sant Feliu de Guíxols (Fotos Pere Català Roca).

El Saló de Cent. Peça calodal del gòtic civil català (s. XIV) (Foto Ramon Manent).

És a Poblet, però, on la tenacitat del rei es fa més palesa. A la fi del 1368 va arribar a un acord amb l'abat per tal de fortificar el monestir. Aleshores, la gran abadia disposava sols d'una tàpia capaç només de resguardar les terres més properes. Calia fer-la defensable.

Pere el Cerimoniós entengué que Poblet era un símbol, talment un monumental reliquiari on es custodiaven les restes dels seus avantpassats i on també descansarien les seves. La llarga obra dels sepulcres reials i la contínua preocupació per contractar els millors artistes, acompanyà el monarca tota la vida.

És molt probable que la fortificació de Poblet s'iniciés per l'entrada principal del monestir, la coneguda Porta Reial. Amb les seves torres poligonals, els merlets, el matacà avançat i el rastell, fou concebuda com a entrada monumental d'una ciutat emmurallada. Digna entrada per a tal rei.

LA CIUTAT, PROTOTIPUS D'UNA ÈPOCA

A recer de les muralles, la vida ciutadana millorà. La mateixa expansió demogràfica que havia fet precisa l'ampliació del recinte fortificat barceloní, obligà a fer les corresponents obres d'infrastructura. Els carrers foren empedrats; els desaigües es canalitzaren i també els rierols; per al proveïment d'aigua potable es feren preses noves. La Barcelona del segle XIV era una ciutat en ple progrés, tot i que en aquest floriment s'hi amagava ja el signe de la decadència.

Fou també un moment de gran activitat de les institucions ciutadanes. En aquestes circumstàncies, les seus d'aquests organismes esdevenien ja inadequades. Les reunions dels

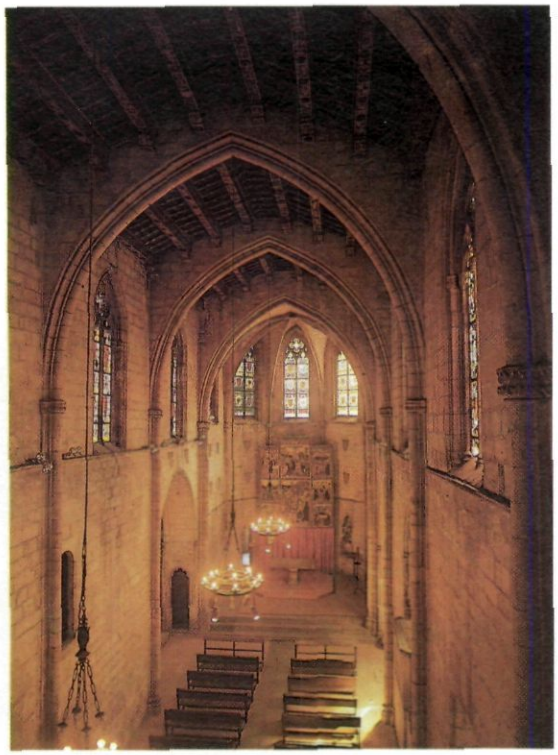

Capella reial de Santa Àgata. Vista de l'interior (Foto Ramon Manent).

membres del govern municipal, per exemple, s'havien celebrat fins el 1307 al monestir dels frares menors. Després aprofitaren una casa a l'interior de Santa Caterina.

El Saló de Cent

A partir, però, del 1369, arran d'unes diferències d'opinió en un tema d'heretgia, decidiren de posseir un edifici propi. D'aquesta faisó, es construí el Saló de Cent, que, posteriorment, seria ampliat, a imitació del famós Tinell del Palau Reial. La sessió inaugural se celebrà el 1373. Pere Llobet, que fou mestre major de la ciutat, n'havia dirigit les obres.

La Llotja

A Barcelona li calia també un nou edifici per a les transaccions mercantils. El primitiu porxo obert on es realitzaven aquests tipus d'operacions, similar als dels altres països costaners del Mediterrani, anava a ser substituït el 1357 per una nova Llotja, començada prop del mar. Tal vegada el projecte no prosperà perquè Pere el Cerimoniós atorgà el 1380 el permís per aixecar una altra Llotja, més adequada a les necessitats del comerç portuari de la ciutat. En el terme breu de dotze anys, l'edifici era acabat en les parts més essencials.

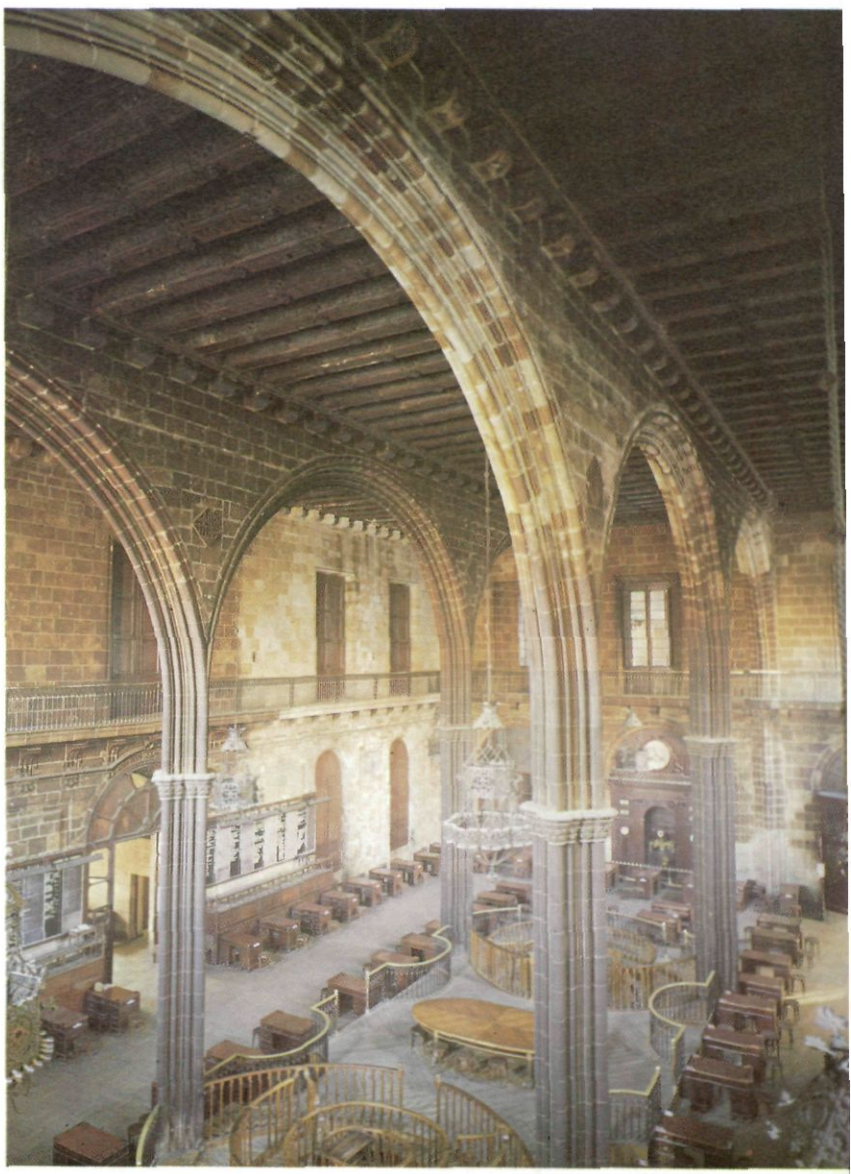

Nau central de la Llotja de Barcelona. La seva construcció fou iniciada, per ordre del Cerimoniós, l'any 1380 (Foto Ramon Manent).

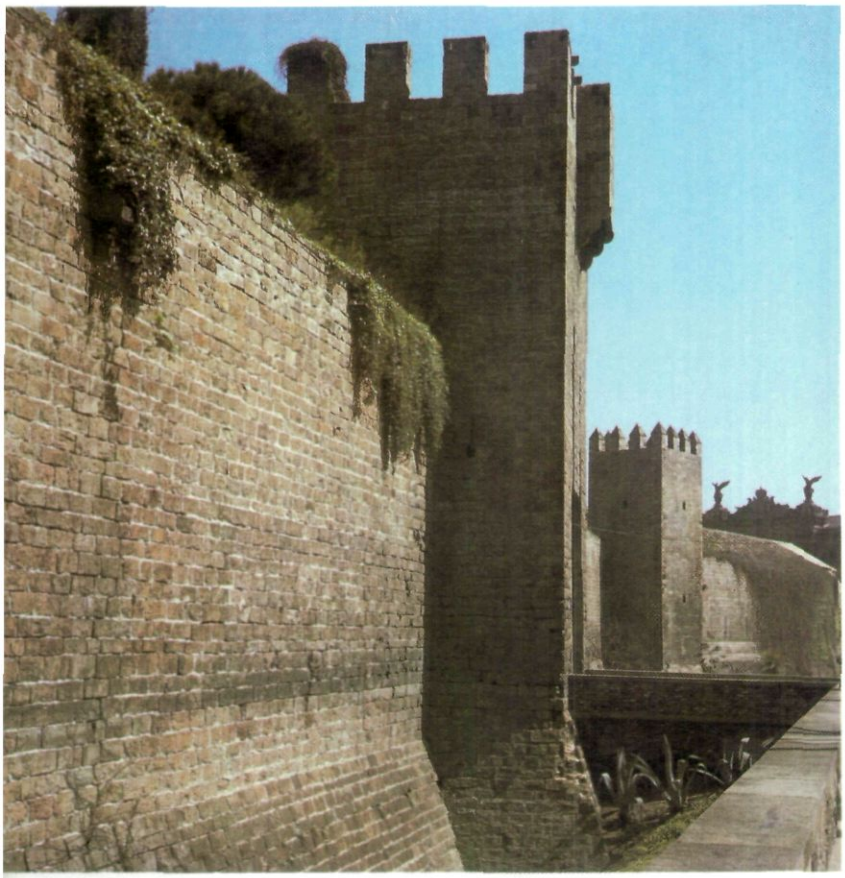

Fragment de la muralla de les Drassanes i l'única porta que existeix en l'actualitat (Fotos Pere Català Roca).

Un dels experts consultats sobre la proposta de nau única per a la catedral de Girona el 1386, Pere Arvei, consta en aquest acte com a arquitecte de la Llotja barcelonina.

La sala principal s'ha conservat, malgrat les transformacions de la resta de l'edifici, amb el seu aspecte imponent. Dues fileres de tres arcs marquen tres naus longitudinals sota la *sostrada plana de fusta. Els pilars esvelts, faciculats*, semblen desdibuixar-se dins l'amplitud calculada de l'espai interior.

Aquests assoliments tècnics tenen molt a veure amb els obtinguts a la nau central de la catedral barcelonina, si salvem la diferència d'altura de les seves voltes de pedra, i tot plegat enllaçava amb velles tradicions arquitectòniques mediterrànies.

Les drassanes de Barcelona

Igualment, pel que fa a la intensificació de les activitats portuàries, Pere el Cerimoniós impulsà la creació de les drassanes barcelonines. Anteriorment, la construcció i reparació de vaixells s'havia fet a la platja, prop de la porta de la muralla romana més propera al mar, fins que aquesta activitat es traslladà a la platja entre la Rambla i Montjuïc.

Ja a la fi del segle XIII fou fortificat aquest tros de la platja amb una muralla i quatre torres. Dintre la muralla quedaven protegides també unes naus o porxos laterals coberts, destinats al magatzematge de mercaderies i d'eines.

A mitjan segle XIV, els consellers de la ciutat acordaren amb el monarca la construcció *d'uns porxos més amplis que permetessin de* mantenir a cobert les embarcacions. L'obra nova fou englobada amb la que es feia en època de Pere el Gran, però amb un projecte molt més ambiciós.

S'estengueren arcs diafragma de carreu i maçoneria sobre pilars quadrats, amb cobertes de fusta i teula a doble vessant, que dibuixaven naus paral·leles, reforçades per arcs transversals, estesos entre uns i altres, a manera de contraforts. A la part central quedava, longitudinalment, un ampli espai obert que en èpoques posteriors s'anà cobrint.

El sistema no era pas cap novetat. Construccions basades en idea semblant es poden trobar per tot el Mediterrani i no cal dir per tot Catalunya, amb magnífics assoliments en el terreny de l'arquitectura religiosa i en la de caràcter civil. El resultat, però, fou realment excepcional, gràcies a la simplicitat d'unes estructures pensades sense elements superflus, per tal que complissin una finalitat concreta de caràcter pràctic. La seva funcionalitat no priva, però, que les Drassanes puguin ser considerades com un dels monuments més significatius i interessants de la Barcelona de l'Edat Mitjana.

La catedral de Barcelona

Enmig d'aquesta efervescència constructiva s'anava aixecant a poc a poc, a Barcelona, la nova catedral. En el Gòtic, la catedral és, gairebé per definició, una empresa ciutadana. Quedaven ja molt lluny l'antiga basílica, tan malmesa durant l'ocupació de l'Islam, i la posterior catedral romànica que ho havia consagrat el 1058 davant Ramon Berenguer I i la seva muller Almodis. L'1 de maig de 1298, festivitat de la Santa Creu, fou col·locada la primera pedra de la catedral gòtica. Tret de la façana principal, que restà inacabada des del segle XV fins a la fi del XIX, l'aspecte general del temple ofereix una unitat suficient, malgrat les interrupcions i els canvis d'estil que s'han succeït en el transcurs de les obres.

El procés històric de la Seu és llarg, encara que l'abundant documentació conservada ens parla de la rapidesa en els començaments. El 1310 s'havia cobert ja la volta del presbiteri.

Besalú, el pont gòtic (Foto Ramon Manent).

Sarcòfag de Santa Eulàlia, traslladat solemnement a la Seu barcelonina l'any 1339, per ordre de Pere III (Foto Arxiu Mas).

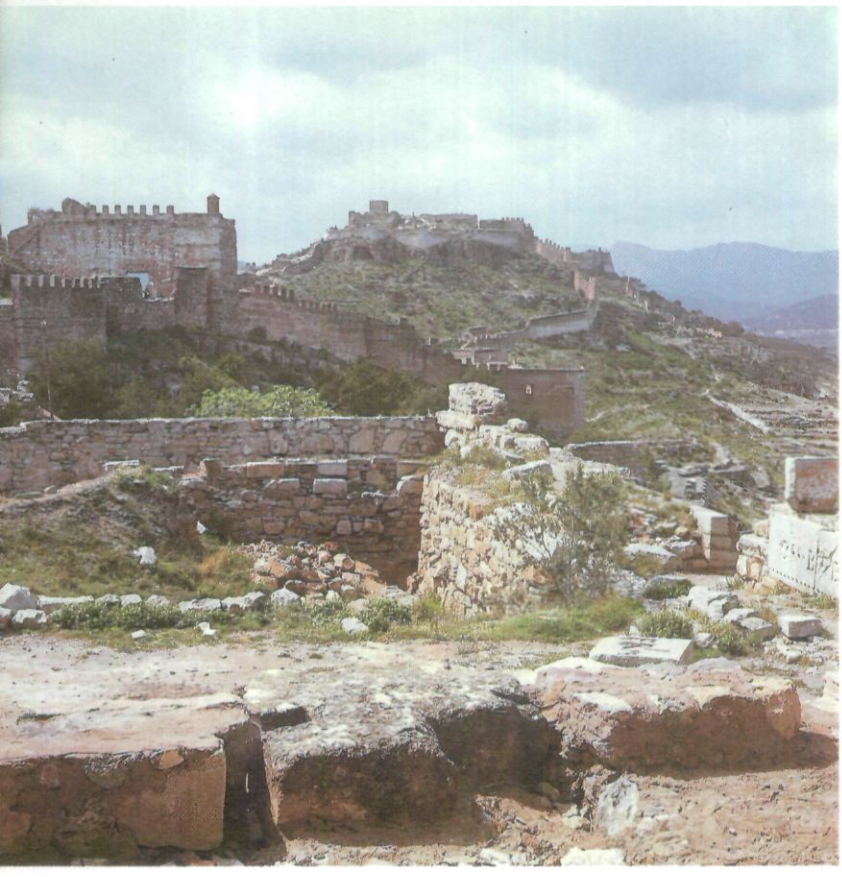

El 1337, la cripta. I el 1339 hi eren conduïts, a la cripta, les restes de santa Eulàlia, per a les quals, uns anys abans, un escultor pisà –que avui encara roman anònim–, en col·laboració amb altres artistes, havia fet un bell sarcòfag.

Diversos arquitectes

El projecte del temple calgué que fos replantejat el 1317 en fer-se càrrec de la direcció Jaume Fabre, ciutadà de Palma de Mallorca i arquitecte del convent de Sant Domènec de la mateixa ciutat, qui continuà al capdavant de la catedral barcelonina almenys fins el 1338. L'epidèmia de pesta interrompé, com en tants d'altres llocs, la construcció de la catedral.

Entre 1365 i 1368 l'obra fou dirigida per Bernat Roca, el qual començà el claustre i aixecà els campanars.

Intervingué, a la fi del segle, Arnau Bargués, un dels arquitectes més prestigiosos del gòtic català. I Bertomeu Gual, aquest ja a la primera meitat del XV.

El regnat de Pere el Cerimoniós, un dels més llargs de la història de Catalunya, fou també un dels més bel·licosos, en part perquè el rei no era precisament un pacifista i en part perquè va coincidir amb conflictes internacionals en els quals era molt difícil de mantenir-se neutral.
Les turbuléncies d'aquell període agitat l'induïren a fortificar les principals poblacions catalanes: Morella, capital dels Ports, Sagunt, Manresa, Tarragona, Hostalric, Montblanc, etc. (Fotos Pere Català Roca i Ramon Manent).

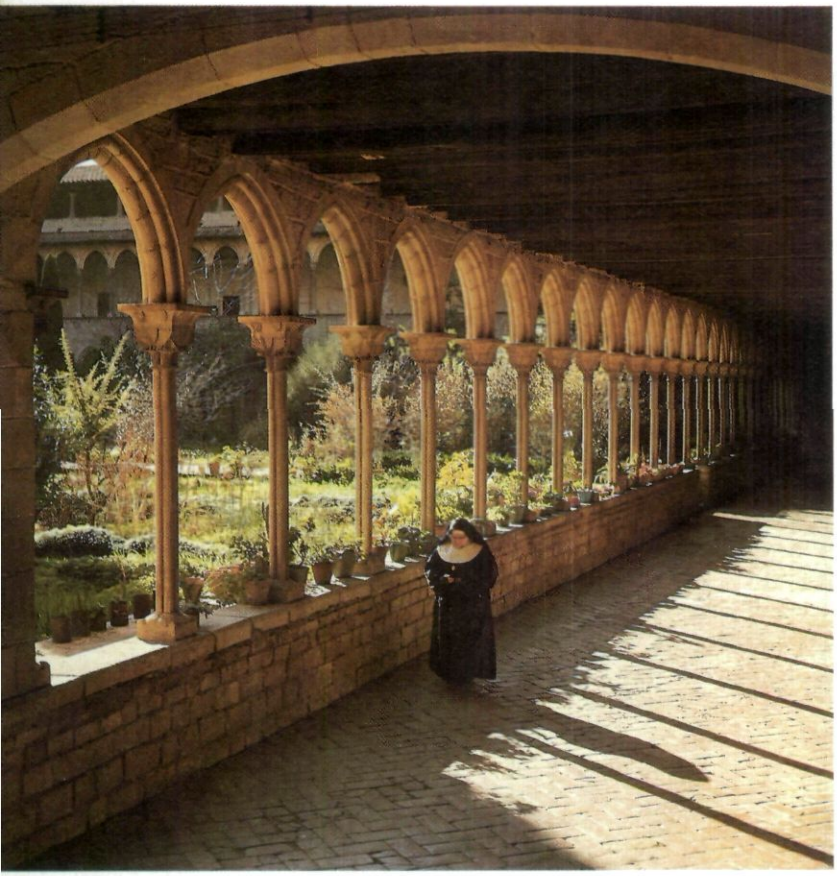

El claustre del monestir de monges clarisses de Pedralbes, a Barcelona, amb triple galeria, constitueix una joia del gòtic català. El fundà, l'any 1325, la reina Elisenda de Montcada, tercera muller del rei Jaume II. En aquest monestir es conserven les pintures més notables de Ferrer Bassa (Foto Ramon Manent).

Característiques constructives de la Seu barcelonina

L'interior fou concebut com un ampli saló de tres naus, on còmodament s'esbossa un fals creuer amb la supressió de les capelles laterals sota les torres. A la part alta, un trifori recorre tot l'edifici, trifori delicat i senzill, amb finestres trevolades que segueixen les pautes del 1300.

Col·laborant a la sensació d'amplitud a l'espai interior, els pilars fasciculats se n'allunyen considerablement, bé que sense assolir l'esveltesa de l'efecte espacial dels de Santa Maria de la Mar.

A l'exterior, la simple nuesa de la pedra converteix la línia arquitectònica en el més preuat element ornamental. Damunt, la girola rodeja els senzills arbotants, transmissors de la càrrega de les voltes de la capçalera, i canalitzadors de l'aigua pluvial cap a les gàrgoles, la majoria de les quals adopten la forma d'animals. La part superior és una terrassa transitable. Damunt la clau del presbiteri s'aixeca la creu que justifica l'advocació de la catedral.

Hi ha un gran contingut teatral en la disposició dels elements espacials. El presbiteri, amb les finestres obertes directament a la girola, és la zona més il·luminada del temple. Les tribunes construïdes entre les capelles de les naus laterals endarrereixen uns metres les obertures i matisen la llum amb la distància. D'aquesta faisó es crea un ambient de gran saló d'espectacles, on l'escena litúrgica rep els focus de llum al presbiteri mentre els espectadors romanen, silenciosos, en una lleugera penombra.

La "Catedral dels Mariners"

On se sintetitza millor, però, el sentit espacial de les esglésies-saló catalanes és en la sobrietat elegant de Santa Maria de la Mar.

Berguer de Montagut, que el 1328 començava la seu de Manresa, es feia càrrec en aquest mateix any de la "catedral dels mariners", l'obra de la qual es dugué a cap, sense interrupcions importants, fins el 1383.

S'hi simplifiquen els pilars gairebé fins a l'abstracció, reduïts en un prisma octogonal esveltíssim. L'espai és controlat allí, sense obstacles, tan sols per la disposició rítmica de les capelles que marquen, pels costats, el camí vers l'altar, en un espai virtualment diàfan.

La catedral de Barcelona i Santa Maria de la Mar, dos exemples característics de l'època ben fecunda, arquitectònicament parlant, que Catalunya visqué sota el signe de Pere el Cerimoniós.

El rei d'Aragó va passar el Nadal a València i va reunir a Tortosa unes noves Corts, pel gener del 1365, les quals li feren un donatiu de disset comptes de moneda barcelonina. La Suda de Tortosa (Foto Pere Català Roca).

Monestir de Santes Creus. Vista de la plaça i de la façana gòtica de l'església (Foto Ramon Manent).

Taula de la Mare de Déu de la Llet. Pintada probablement el 1370, és atribuïda a Ramon des Torrents. Santuari de la Mare de Déu de Tobed (Saragossa). (Foto Arxiu Mas)

Diversos fragments d'obres artístiques promogudes o encarregades pel propi rei: retaule d'argent de Salàs (Osca); creu de Santa Eulàlia (Barcelona) i retaule de Sant Bernat de Claravall, obra també de Ferrer Bassa que es conserva en el Museu Episcopal de Vic (Fotos Ramon Manent).

PROTECTOR DE LES ARTS

Fragment deel retaule del Sant Esperit, de l'església de Santa Maria, obra de Pere Serra, 1394. Museu de la Seu, de Manresa (Foto Ramon Manent).

PERE EL CERIMONIÓS, PROTECTOR DE LES ARTS

Santiago Alcolea i Blanch

La figura de Pere el Cerimoniós (1319-1387) és coneguda principalment per la seva projecció política. Els llargs anys de regnat (1336-1387), la voluntat de consolidar la posició dels seus estats com una de les potències hegemòniques d'Europa i de la Mediterrània, el desig de reforçar l'autoritat reial davant les grans famílies feudals, l'intent de millorar l'administració dels seus regnes, van fer d'ell un dels grans homes d'estat de la seva època i un dels més destacats de tota la història de Catalunya. Enèrgic, decidit, constant, *meticulós*, *calculador*, *astut*, *maniobrer*, *totalitari*, dominant, despietat, cruel... són adjectius que han estat aplicats a aquest rei, intens i polèmic, en el qual es conjuguen o es confonen la raó d'estat i la raó personal.

Sentit global de la política

En aproximar-se al personatge, crida l'atenció el seu sentit globalitzador de la política. Perquè el conjunt resultés harmònic, tots els components havien d'estar perfectament sintonitzats i ell volia supervisar-ho tot personalment per poder estar segur del resultat, amb *un esperit que ens fa recordar Felip II i Lluís* XIV. L'estat era la unitat política i social amb tradicions històriques comunes; la monarquia era la representació màxima de l'estat i Pere, com a rei, era la imatge visible de dita institució. Per tant, totes les seves accions condicionaven i en venien, de condicionades, per l'esquema general d'actuació. No hi havia diferenciació possible entre el privat i l'oficial. En conseqüència, calia que, en tot moment, projectés una imatge de gran dignitat i que imposés el degut respecte.

Justificació del cerimonial

L'interès del rei pels aspectes formals i pel cerimonial resulten plenament justificats amb tal concepció política. Qualsevol detall, per insignificant que sembli, adquireix tot el seu sentit dins el context general. Per tant, tot allò que es refereix a la decoració dels espais en què es porta a terme el cerimonial de cort i a l'ornament de la pròpia persona del sobirà es converteix en qüestions importants.

Relació amb les arts plàstiques

Gràcies a la dedicada labor de recerca d'un nodrit grup d'investigadors, encapçalats per *Antoni Rubió i Lluch, els arxius documentals* ens han proporcionat una quantitat certamen important de notícies (més d'un parell de cen tenars) en què el nom de Pere el Cerimonió apareix relacionat amb el món de les arts plà

tiques. Cartes i ordres personals del rei dirigides als seus tresorers, administradors o representants i també als propis artistes; anotacions en llibres de comptes; rebuts i albarans, signats pels artistes o per les persones que havien avançat el pagament; inventaris del contingut de capelles o de llegats testamentaris, etc., conformen un conjunt d'informació essencial que ens permet de reconstruir amb relativa precisió l'ambient artístic a la cort de Pere el Cerimoniós.

Obres de tota mena

Aquests documents ens parlen de molts diversos tipus d'obres. Hi ha, d'una banda, tot allò relacionat amb la decoració arquitectural dels diferents palaus reials: pintures murals i de sostres, vidrieres, tapissos, escultures... Capítol molt important i variat és el constituït pels objectes litúrgics, des de les peces de major envergadura (retaules o frontals d'altar, tant de materials preciosos com pintats), fins a les més senzilles, com poden ser les presentalles de cera, tot passant per la llarga sèrie d'objectes de grandària relativament petita i preu extraordinàriament elevat que inclou les obres d'argenteria i orfebreria (petits retaules d'oratori, reliquiaris, custòdies, imatges, creus, etc.) i els llibres de culte il·luminats. En el grup dels objectes que podrien denominar d'ús personal s'hi troben obres tan diverses com joies, armes, segells, llibres il·luminats, peces de vaixella, selles de cavall, andes i també els materials tèxtils i la indumentària. Tot això sense oblidar el cas molt específic de l'escultura funerària.

Elements indispensables per a la màquina oficial

Encara que aquestes obres apareguin vinculades d'una manera o altra a la figura de Pere el Cerimoniós, això no vol dir que totes estigues-

Custòdia dels Corporals de Daroca en argent daurat. Fou encarregada per Pere III, l'any 1384, a l'argente barceloní Pere Moragues, en commemoració del miracle que es va produir en aquella ciutat quan les hosts aragoneses tornaven de la conquesta de València, l'any 1240 (Foto Ramon Manent).

sin destinades a l'ús personal d'ell o dels membres de la seva família. En bona part eren elements indispensables per al correcte funcionament de la maquinària oficial; els uns responien a unes necessitats de tipus pràctic, com, per exemple, els segells o els llibres de dret; d'altres conformaven tot el simbolisme de poder entorn de la figura del sobirà: la corona, el ceptre, la indumentària de les grans ocasions, l'espasa de coronació... Un tercer apartat respon a una marcada consciència dinàstica i a un desig de valorar la llarga tradició de la casa de Barcelona; és aquí on s'han d'incloure les 19 escultures dels onze comtes de Barcelona i dels vuit comtes-reis d'Aragó, la restauració de la clau de volta amb la imatge d'Alfons III a Santa Maria de la Mar de Barcelona, i també els sepulcres de Poblet i els de Ramon Berenguer III i la comtessa Ermessenda a la Seu de Girona o el trasllat del cos d'Enyego Arista, primer rei d'Aragó, al monestir de Sant Victorià.

Objectes de culte

Quant als objectes de culte, un grup important era el que corresponia a les capelles dels diversos palaus reials. La dotació d'aquestes capelles no seria del tot completa quan Pere el Cerimoniós va accedir al tron, ja que des dels primers moments del regnat va començar a encarregar obres per ornar-les, especialment retaules pintats, però també algun retaule d'argenteria, creus, reliquiaris, etc. No menys nombrosos i rics són els donatius fets pel rei o la seva família a diferents esglésies i comunitats religioses dels seus estats. La llista, tot i que la informació que ha arribat fins als nostres dies és molt incompleta, no deixa de ser impressionant: el sepulcre de santa Eulàlia a la catedral de Barcelona; una galera amb eixàrcies de plata presentada a la Verge de Montserrat; un sant Martí a cavall amb el pobre i un *troter,* obra de Pere Bernés, per al monestir de Sant Martí de Valldossera; una creu de l'argenter Colí de Namur tramesa a Santes Creus; un oratori de plata, fet per Pere Bernés, amb la imatge de la Verge i les figures del rei i de la reina que es va portar a l'església de Santa Maria del Puig de València; un retaule pintat per Llorenç Saragossa que va ser enviat a les menoretes de Calataiud; un segon retaule del mateix mestre i un missal il·luminat per Arnau de la Pena per a les menoretes de Terol; un donatiu de 30 florins d'or per ajudar l'obra del retaule de Sant Pere de les Puel·les de Barcelona; *un retaule dedicat a santa Polònia,* que pintava Llorenç Saragossa per a l'església de Sant Llorenç de Saragossa; un donatiu de £ 150/– pel retaule major de l'església del convent de Sant Damià de Barcelona, obra de Lluís Borrassà; un bust de plata d'una verge, obra de Consolí Blanch, presentat a l'església de Santa Engràcia de Saragossa; la custòdia de la Seu de Tortosa, obrada pel mateix argenter; el retaule de la capella de sant Francesc al convent dels franciscans de Saragossa, pintat pel mestre Esteve, i el magnífic reliquiari dels "Corporals" de Daroca, també amb les figures del rei i de la reina com a donants, que l'argenter Pere Moragues va fer entre 1384 i 1386.

Recórrer a l'argent dels temples

Però de la mateixa manera que en feia donació, el rei Pere, quan es trobava en greus dificultats econòmiques no dubtava gaire a recórrer a l'argenteria dels temples. El 1364, en els moments més difícils de la guerra contra Castella, necessitat de diners per pagar els seus soldats, amb llicència del bisbe de València, s'emparà *"de totes les vaixelles de les esgleies, així com son reetaules d'argent, creus, calzes e llànties, e encensers, e tota altra vaixella d'or e d'argent que trobam en los reliquiaris de les dites esgleies. E aquella prenguem e distribuïm entre los nostres soldats. E feta estima de la dita vaixella d'argent e d'or de què ens érem plevits dels dits reliquiaris de les dites esgleies, fem satisfacció e esmena complida dins breu temps aprés següent."* Al santuari de Nostra Senyora de Salàs, l'argenteria va córrer idèntica sort. També aquí, com a València, el rei va tornar, així que va poder, la plata que s'endugué, i va ser en forma d'un retaule obrat per Bartomeu Tutxó.

Vista general i detall lateral del braç de la cadira dita «del rei Martí», perquè fou ell qui la va donar a la seu barcelonina, encara que la tradició veu en ella el setial de Pere III. Museu de la Catedral de Barcelona (Fotos Ramon Manent).

Un precedent renaixentista

L'orígen i procedència d'aquestes obres no és, com hom pot suposar, únic i homogeni. En bona part van ser el resultat de comandes concretes del rei o dels membres més pròxims de la seva família. Els encarregats de realitzar-les eren, molt sovint, els artistes adscrits a la cort reial. Aquests, d'acord amb els seus oficis respectius, tenien el títol de, per exemple, *"argenter"*, *"pintor"* o *"escultor de la casa del senyor rey"*, en una espècie de precedent dels artistes de cambra de segles posteriors. Evidentment, no era pas requisit indispensable de tenir la consideració d'artista de cort per treballar per al rei; un pintor tan notable com Ferrer Bassa, que pràcticament va fer tots els retaules de les capelles dels diversos palaus reials, no consta, en cap dels documents coneguts, amb tal títol.

Artistes de tot arreu

El sobirà no tenia preferències geogràfiques o territorials a escollir els seus artistes. Els pintors Ferrer Bassa i Ramon Destorrents eren veïns de Barcelona; l'argenter Pere Bernés i el pintor P. Peetge eren ciutadans de València; el pintor Pere Baró vivia a Perpinyà; en Domènec Valls a Tortosa; i Llorenç Saragossa va instal·lar-se a València després de més d'una dècada de residir a Barcelona. Els escultors, per la pròpia naturalesa de l'ofici tenien més tendència a desplaçar-se; així, el mestre Aloi va treballar a Barcelona, Girona, Tarragona i Poblet; en Jaume Cascalls a Barcelona, Poblet, Lleida i Tarragona, mentre que Jordi de Déu consta actiu a Tarragona, Cervera i Poblet. En algun cas, també, s'encarregaren obres a mestres residents més enllà de les fronteres, com el d'un argenter de Narbona que el mes de gener de 1354 obrava un retaule per a la reina.

Sense prejudicis

El Cerimoniós tampoc no demostrà el menor tipus de prejudici contra les minories ètniques o religioses: el 1357 Ibrâhïm Caparrós, pintor sarraïnesc pintava a l'Aljaferia de Saragossa; Baruhi de Reys consta, pel febrer de 1371, com a escrivà de casa del rei; el 6 de març de 1376 el jueu Jucef Avinardut feia un anell per al rei; el rabí Samuel, argenter de Múrcia, obtenia guiatge a partir del 17 de març de 1378; també podem citar, finalment, com a exemple més assenyalat, el dels prestigiosos Abraham i Jafudà Cresques, *"mestres de mapamundis de casa del senyor rei"* que van donar gran renom a l'escola menorquina de cartografia.

Retaule de la Mare de Déu, obra de Pere Serra (s. XIV). Tortosa. La Verge hi apareix envoltada d'àngels músics que fan sonar instruments propis de l'època (Foto Ramon Manent).

Orígens molt diversos

Els artistes eren d'orígens molt diversos; en bona part eren súbdits de Pere el Cerimoniós, però d'altres s'instal·laren en els seus territoris, procedents de més enllà de les fronteres. Els noms d'alguns d'ells ja són prou indicatius: Colí de Namur, Enric de Brussel·les, Esteve de Burgos, Joan de Bruges, Aloi de Montbray. En altres casos són els documents els que ho deixen ben clar; tenim així una referència a Consolí Blanch en què s'especifica explícitament la seva nacionalitat alemanya, o també una notícia sobre Tibalt de Pitança, en la qual consta com *"argenterio de Xalta in Campania"*.

Obres majors i també obres menors

Per descomptat que no tots els que treballaren per al rei es dedicaren a les grans modalitats artístiques. Tampoc els principals mestres argenters, pintors i escultors no van dedicar-se exclusivament a les obres de creació artística. L'esmentat Ferrer Bassa, al costat de retaules també realitzà obres menors, com la decoració pictòrica d'unes andes per a la reina de Mallorca (desembre de 1342); igualment en Pere Bernés, autor del magnífic retaule d'argenteria i esmalts de la catedral de Girona, lliurava, el 12 de maig de 1353, *"dos olles, una loça i una bromadora d'argent que ha fetes per cuynar per a la persona del senyor rey"*.

Producció de múltiples obradors artesanals

És evident que moltes de les obres adquirides per Pere el Cerimoniós no eren pas el fruit de comandes personalitzades i específiques. Moltes van arribar, ja acabades, pels diversos canals comercials que donaven sortida a la producció dels múltiples obradors artesanals, tant del país com de l'estranger. A part d'alguns llibres i joies (d'una manera especial perles i pedres precioses sense muntar), les principals importacions d'objectes o matèries precioses eren els tapissos i els teixits (peces de roba de lli o de seda, vellut, tafetà, camellot, savastre, camocà, brocats d'or i de plata, fresadures, etc.). El primers eren manufacturats a Arràs o a París, i havien estat adquirits principalment a Avinyó, Montpeller o al mateix París, encara que en alguna ocasió els proveïdors foren mercaders de Barcelona. Pel que fa als altres productes tèxtils, amb freqüència se'ls identifica en els documents pel lloc d'origen: seda de Luca, fres d'or de Venècia, de Gènova o de Domàs, drap *"malaquí"* (de Màlaga ?), tafetà sarraïnesc o *"atzaytonins"*, és a dir, seda

Fragment de la creu de Xàtiva (Foto Ramon Manent).

xinesa de Tsai-tung. Sovint aquestes peces de teixit eren transformades pels sastres del rei, un dels quals, anomenat P. Toralles, apareix citat repetidament en un document del 20 de gener de 1366.

Dades incompletes

No resulta fàcil determinar els preus d'aquests objectes i menys encara el valor que es donava a la feina dels artistes i artesans. Primer de tot, perquè són poques les obres referenciades en els documents que s'han conservat fins als nostres dies. De manera que no podem extreure conclusions gaire concretes. D'altra banda, les informacions de què disposem no sempre corresponen al preu total sinó que molt sovint es tracta únicament de pagaments parcials. Tampoc s'acostuma a especificar si les quantitats satisfetes inclouen el cost de les matèries primeres o si corresponen tan sols als honoraris professionals dels que les realitzaren. Les indicacions de les mides o del pes, quan hi consten, no són sistemàtiques i la precisió és molt variable; retaules i tapissos es mesuren per pams, encara que en alguna ocasió les unitats mètriques utilitzades són les *"alnes"* o les *"canes de Montpeyler"*; les peces d'argenteria eren, tal vegada, les més controlades, el pes de les quals es donava en marcs, unces, quarts i millaresos. Curiosament, les referències a pedres precioses i perles són de les més imprecises, i es limiten a classificar-les en grosses i petites. Pel que fa als llibres il·luminats, de vegades s'indica el preu per cada cent lletres capitals, i varien segons que fossin *"poques"*, *"comunes"* o *"principals"*, *"floreja-*

Retaule del Santuari de Santa Maria de Salàs (Osca), realitzat, en argent repussat, cisellat i pintat, per Bartomeu Tutxó, argenter de Pere III entre 1364 i 1367. Museu Episcopal i Capitular d'Osca (Fotos Ramon Manent).

des" o *"de pincell"*, i també el de cada una de les *"istories"*.

Alguns exemples indicatius

De totes formes, pot ser útil de donar alguns exemples indicatius. El 1340 (22 novembre) Ferrer Bassa cobrava £ 75/– per cada un dels dos retaules pintats per a la capella del palau de l'Aljaferia. El mestre Aloi havia de percebre, per cada una de les imatges d'alabastre dels 19 comtes de Barcelona £ 15/–, a part de £ 50/– de la pedra necessària per a fer totes les escultures (20 setembre 1342). Una sella de cavall, decorada amb cuirs de colors, sedes, esmalts, fil d'or, etc., va costar, l'any 1343, £ 21/10/7. L'argenter Pere Bernés va rebre £ 40/– com a salari per fer dos segells,

Fragment de la creu de la Col·legiata de Xàtiva, obra de Pere Bernés (Foto Ramon Manent).

Creu de Santa Eulàlia, realitzada en argent i esmalts per Francesc Vilardell, el 1383. Museu de la Catedral de Barcelona (Fotos Ramon Manent).

en els quals entraren deu marcs i tres millaresos de plata, que costaren £ 35/11/3 (1 febrer 1345). Transportar amb bèsties de bast un retaule des de Barcelona a Perpinyà (juliol 1345) va representar £ 3/5/–. El contracte corresponent als sepulcres de Pere el Cerimoniós i de les seves esposes, Maria de Navarra, Elionor de Portugal i Elionor de Sicília, fixa el preu de cada un d'ells en £ 250/–. Una imatge de plata de sant Martí a cavall amb el pobre i un *"troter"*, obra de Pere Bernés, va pesar 22 marcs i 7 1/2 unces, i fou valorada el 15 de setembre de 1353 en £ 183/10/–. Pel casament de les infantes Joana i Isabel es van comprar, el març de 1356, 10 tapissos per un preu total de £ 1233. El 1360 (28 febrer) el rei Pere destinava 600 florins d'or (equivalents a £ 370/–) per a la confecció de la beina de l'espasa de coronació en la qual Pere Bernés havia de possar 19 esmalts amb els retrats dels dinou comtes de Barcelona i reis d'Aragó. Un retaule de plata i esmalts, amb la Verge al mig i quatre peces laterals va costar £ 1230/3/1 el mes d'abril de 1378. El 1385 (13 abril) un retaule de Lluís Borrassà, subvencionat parcialment pel rei, va ser taxat en £ 206/–. Com a comparació podem citar els £ –/2/– diàris que cobrava un picapedrer, segons un document de 17 de novembre de 1347, quantitat que representaria £ 31/4/– l'any, treballant sis dies setmanals. Crec que aquestes xifres poden donar una idea del preu extraordinàriament alt de les obres en qüestió.

Preocupació per la seguretat del patrimoni

No és, per tant, gens estrany que Pere el Cerimoniós es preocupés per la seguretat d'aquest patrimoni. El 1359 donava ordres de fer construir un arxiu i escrivania al castell de Càller per guardar-hi tota la documentació referent a l'illa de Sardenya. Conscient de la importància d'aquests papers disposà que la construcció fos feta amb *"firmíssima volta lapidea"* de manera que ni l'aigua ni el foc no poguessin fer-los malbé. En unes dependències semblants al palau reial de Barcelona, *"...l archiu nostre de les portes de ferre..."*, el rei va guardar-hi el preciosíssim "Castell d'Amor" que el seu conseller i tresorer, en Bernat d'Olzinelles, li havia *"...liurat en les nostres pròpies mans..."*, després de recuperar-lo d'uns mercaders que el tenien en penyora (29 octubre 1360). Per la descripció que en fa, havia de ser una joia extraordinària, tal vegada una font de sobretaula, de plata daurada i esmaltada, amb multitud de torres i torretes, amb figures d'homes i babuïns alats i amb un sortidor que queia en un safareig on s'hi banyaven quatre figuretes de plata. Uns mesos més tard (13 febrer 1361), el sobirà rebia de l'esmentat Olzinelles les taules d'un retaule major de plata i moltes altres joies, que també va posar a l'arxiu reial.

Dels nombrosos fills que va tenir, només sis van sobreviure: Constança (1340), que es va casar amb Frederic III de Sicília el 1361; Joana, que, promesa a prínceps de mitja Europa, finalment es va casar amb el comte Joan d'Empúries el 1373; Joan (1350) i Martí (1356), que el van succeir; Elionor (1358) que es va casar amb Joan I de Castella el 1375, i Isabel (1376) que el 1407 es va casar amb Jaume d'Urgell.

Tomba de Joan I el Caçador, fill del Cerimoniós, a Poblet (Fotos Ernest Esteve).

El panteó reial de Poblet

Ja em vist que un dels projectes que més va retenir l'interès del rei va ser el del panteó reial al monestir de Poblet. L'adequada protecció dels sepulcres era un tema molt delicat per a ell. Ho era tant que, en una ocasió (22 gener 1363), va escriure al comte Enric de Trastàmara, aliat seu en la guerra contra Castella, informant-lo de la seva *"...grant devocion al monasterio de Poblet por que en aquell ha sebollidos algunos corpores de nostros predecessores e por que nos havemos en aquell eleydo nuestra sepultura..."*; i li prega i li mana que *"...quando nos converna passar con las ditas companyas por el dito monasterio e luguares d'aquel informedes las ditas vuestras companyas que en aquellos no fagan ne den danyo alguno ne hi fagan alguna viyolencia iniuria ne ofensa."* Conseqüència d'aquesta inquietud va ser també el recint fortificat que envolta el monestir *"...a fi que si males gents entraven en nostra terra, aquell monastir, sepultures dels reys, nostres predecessors que hi jaen, e de les reynes, e la nostra, estiguessen pus segurament, e nons pogues esser feta minva en calcigar aquellas."*

Tomba gòtica que conté les despulles de Joana d'Aragó, comtessa d'Empúries, filla de Pere III. Es troba situada al creuer de l'altar del monestir de Poblet, molt a prop del seu pare. L'estàtua jacent conserva algunes traces de policromia. A sota s'hi troba una font (Foto Ernest Esteve).

Creu de la Col·legiata de Xàtiva, realitzada en argent daurat, amb figures repusades i esmalts transparents, per Pere Bernés ca. 1360 (Fotos Ramon Manent).

Preocupat per la conservació dels objectes d'art

Però no era solament la seguretat allò que preocupava el rei. La bona conservació d'aquests objectes, sovint delicats, era sempre present a la seva ment. En una carta (15 setembre 1368) a un il·luminador per demanar-li un psalteri que aquest li havia fet, insistia que li trametés el llibre *"be envolupat en drap encerat de guisa que per pluges ni en altra manera no pogues esser malmenat"*. També vetllà per la bona conservació dels seus tapissos i així, el 22 de novembre de 1369, donava les ordres oportunes perquè *"...encontinent façats adobar lo drap de la istoria de Virgili que us havem tramés, e fets ab lo maestre que l'adobara que meta sa punya en adobar lo be, de guisa que no si parega, e fets ho fer tantost perque ns en puxam servir a festes de nadal."*

De forma semblant, en una carta (1 maig 1347) a l'abat de Poblet amb motiu dels funerals a celebrar per la seva difunta esposa, Maria de Navarra, el rei li recorda que *"com la gran multitud dels ciris que en la esglesia del dit monestir seran, lo dia de la sepultura, les vidrieres de la dita esglesia poguessen pendre dampnatge, aço us fem saber per temps que ls ne pugats fer be, per tal que per aço dampnatge alcu no hagen."* Trenta anys més tard (1 juny 1378), aquest cop com a conseqüència dels funerals de la reina Elionor de Sicília, el sobirà segueix preocupat per aquesta qüestió i escriu: *"...com haiam antes que quant se feu la translació del rey en Jacme qui fou transladat en Sentes Creus levaren algunes vidrieres de la esgleya del dit monastir per tal que per lo gran fum dels brandons nos trencassen les dites vidrieres vos ab lo convent acordats si sera necessari que algunes de les vidrieres se leven d una part e d'altre de les finestres de la esgleya d aqueix vostre Monastir e provehits hi segons que troabarets offici faedor per manera que les dites vedrieres no puxen pendre dampnatge."*

El gust personal del rei, difícil de definir

No resulta fàcil de definir els gustos personals i la sensibilitat artística del rei. Ni la seva **Crònica** ni la documentació coneguda donen gaires pistes al respecte. Molt conegut és el seu elogi de l'Acròpolis d'Atenes, *"...la pus richa joya qui al mont sia e tal que entre tots los reys de xpristians envides lo porien fer semblant..."*, però també ha estat molt discutit ja que no hi ha notícia que Pere el Cerimoniós hagués anat mai a Grècia. De tota manera, hi ha alguns documents en els quals el rei sembla que manifesta un interès especial vers unes obres determinades. Tal és el cas del ja esmentat "Castell d'Amor" que Pere III descrivia tan apassionadament. Així mateix, en donar ordre de trametre quatre tapissos a la reina perquè la infanta Joana se'ls pogués endur a França, indica explícitament que no han de ser ni *"lo drap del cavaller de la penitencia, ni lo drap de Titus e de Vespasianus, ni lo drap de santa Caterina"*.

Criteri propi, en matèria d'art

Pere el Cerimoniós tenia un criteri propi, perfectament format, en matèria artística, basat en la seva experiència personal. Aquest criteri es manifestà clarament quan exigí que la custòdia de la Seu de Tortosa la fes l'argenter Consolí Blanch, un dels més *"suptils maestres de la sua art qui sien en nostra senyoria segons que'ns ha mostrat experiencia de sa obra la qual ha feta a nos"* (!!). També les obres de l'argenter Pere Bernés i del pintor Ferrer Bassa havien de ser del seu grat ja que, ambdós artistes, reberen successivament encàrrecs importants. Aquests repetits requeriments dels seus serveis han de ser considerats com una demostració palpable de la satisfacció reial. Però a part d'aquest reconeixement implícit, el treball de Ferrer Bassa fou comentat en dues ocasions de forma força positiva. Així, en demanar en Pere a la seva muller, Maria de Navarra, que li trametés unes *"Ores"* (llibre d'hores) il·luminades per aquest pintor, el rei les qualifica de *"pulcriores"* (bellíssimes). De la mateixa manera, en donar ordre de pagar el retaule de la capella del palau reial de Barcelona va fer referència a les *"...comendabilibus et subtilissimis imaginibus Jhesu christi et beate Maria virginis..."* que el mestre hi pintà. Similarment, en escriure al mestre Aloi i a Pere de Guines per comunicar-los que els havia elegit com a escultors del seu sepulcre, els diu que ho fa plenament convençut de la seva suficiència.

Detall del retaule de Salàs (Foto Ramon Manent).

Fragments del retaule de Ferrer Bassa. Pedralbes (Barcelona) (Fotos Ramon Manent).

Prepotent i poc mirat

Ara bé, el reconeixement de la vàlua dels artistes no volia dir que el rei estigués necessàriament disposat a concedir-los carta blanca per a treballar, o que no actués de forma prepotent i sense gaires miraments. Sovint els exigia l'estricte compliment dels terminis de realització de les obres, sense correspondre per part seva amb el pagament puntual dels honoraris convinguts. Demostratiu de l'estat de les coses es un albarà de les quantitats degudes a Pere Bernés per una espasa geneta, un oratori de plata, un retaule de plata i altres obres menors, realitzades totes entre 1353 i 1360; el cost total sumava la respectable quantitat de £ 1569/8/8, de les quals, el 12 d'abril de 1378 (!!) data de l'albarà, encara se li'n devien £ 692/17/8. Malgrat això, el 28 del mateix mes d'abril el rei li demanava amb urgència una imatge de la Mare de Deu per a la capella reial. L'argenter deuria d'exercir alguna mena de resistència passiva perquè, dos mesos més tard (3 juliol) Pere III li ordenava amb duresa *"...que encontinent vista la present vingats a nos ab la dita ymage; sino certificam vos que nos trametrem aqui un porter a vostra messio qui us manera a nos pres e lavors punir vos em de la inobediencia que havets hauda en passar nostre manament."* Val a dir que Pere Bernés no va acovardir-se, però també que el rei va entendre les raons del seu súbdit i el 24 d'agost següent manava liquidar el deute per tal que l'argenter li envies la imatge de seguida.

Un brillant període de creació plàstica

Resulta difícil de definir el grau d'influència que va poder exercir la personalitat d'un mecenes tan poderós i intel·ligent com Pere el Cerimoniós sobre els artistes als quals va protegir i sobre les formes estilístiques del seu moment. S'ha tractat de relacionar l'italianisme de la pintura catalana de la seva època amb la línia política essencialment antifrancesa de Pere III, però no s'han tingut en compte les connexions artístiques amb Flandes, Brabant, el nord de França i Alemanya establertes per mitjà dels artistes procedents d'aquelles terres (els argenters Colí de Namur i Consoli Blanch; els pintors Joan de Bruges i Enric de Brussel·les; els escultors Pere de Guines i Aloi de Montbrai) o dels mercaders de joies de Troyes i de tapissos d'Arràs i de París. El que sí que es cert, és que el seu decidit suport als fets artístics va donar lloc a un dels períodes més brillants de la creació plàstica al nostre país.

ALTRES OBRES D'ART DEL PERÍODE

Fins aqui s'ha parlat, quasi exclusivament, sobre la base de les notícies extretes de la documentació dels arxius. Tenim, però, a més, una segona font d'informació, que són les pròpies obres d'art que han arribat fins a nosaltres. Per desgràcia, són comptadíssimes les peces relacionades directament amb Pere el Cerimoniós que han sobreviscut a les innombrables depredacions que sofreixen les

obres d'art amb el pas del temps. Per poder oferir una visió una mica més detallada del panorama artístic a la cort reial serà precís de referir-nos a altres obres, conservades, dels artistes que van estar al seu servei.

Argenteria

Dins el camp de l'argenteria, disposem de diversos segells de cera pertanyents al rei, les seves esposes i els seus fills. Alguns d'aquests segells poden ser adscrits a Pere Bernés. Per altra banda, tenim set compartiments del retaule obrat per Bartomeu Tutxó entre 1364 i 1367 per al santuari de Salàs i la magnífica custòdia dels "Corporals" de Daroca realitzada els anys 1384-1386 per Pere Moragues. Són, certament, les engrunes del fastuós espectacle que deixen entreveure els inventaris de les col·leccions reials i altres documents. I encara ens podem considerar afortunats de conservar obres com el retaule de la Seu de Girona o la creu de Xàtiva, que ens permeten d'avaluar ajustadament la personalitat artística

Com a monarca protector de les lletres i les arts, té com a màxim honor l'haver estat el constructor més eminent de grans edificis públics, cívils i religiosos del seu temps; d'haver suscitat l'eclosió d'un art escultòric i un art pictòric immortals; d'haver creat, entorn de la seva cancelleria, un nucli d'escriptors que, a través dels textos oficials o de les traduccions que el rei encarrega, van formant la prosa literària catalana tot deslligant-la dels motlles llatins.

Retaule, d'argent i esmalts a la manera italiana, de l'altar major de la Seu de Girona. Realitzat per l'argenter valencià Pere Bernés entre 1357 i 1360, és una obra de primera categoria i d'interès excepcional dins l'orfebreria europea en general (Foto Ramon Manent).

Pere el Cerimoniós es va casar quatre vegades: amb Maria de Navarra (1338), amb Elionor de Portugal (1347), amb Elionor de Sicília (1349) i amb Sibil·la de Fortià (1377), que abans havia estat la seva amant.

Panteó reial de Poblet. Tombes d'infants nadons i detall del sepulcre de Pere III (Foto Ernest Esteve).

Obres sepulcrals

Encara que la traslació del cos de santa Eulàlia va fer-se el 1339, ja en el regnat de Pere el Cerimoniós, el seu sepulcre a la cripta de la catedral de Barcelona ha de ser considerat com una obra de l'època d'Alfons III. En canvi, el monumental conjunt de les tombes reials de Poblet i els sepulcres de Ramon Berenguer III i de la comtessa Ermessenda a la Seu de Girona sí que són representatius de l'escultura del nostre sobirá.

El panteó reial de Poblet

El projecte del panteó reial de Poblet va començar el 1339 amb l'elecció per part del jove Pere de l'esmentat monestir com a lloc adient per fer-hi construir el seu sepulcre, el qual havia de ser realitzat pel mestre Aloi i per Pere de Guines. Deu anys més tard, com a conseqüència de la mort –amb pocs mesos de diferència– de les seves dues primeres esposes (Maria de Navarra [†1347] i Elionor de Portugal [†1348]), el rei en va encarregar al mestre Aloi i a Jaume Cascalls la realització dels sepulcres i un altre per a la seva tercera muller, Elionor de Sicília. Els retards que es produïren en el treball dels escultors va augmentar considerablement quan, el 1354, el sobirà, a la vista d'una escultura al taller de'n Cascalls, decorada amb esmalts vitrificats i daurats, va voler que els sepulcres fossin policromats amb la mateixa tècnica. El 4 de juliol de 1360 Pere el Cerimoniós escrivia al mestre Aloi, anunciant-li la seva próxima visita al monestir *"...specialment per posar en estament e donar acabament al fet de la dita sepultura."* La visita, en comptes de resoldre la qüestió encara la va complicar més, ja que seria en aquesta ocasió quan es decidí la col·locació dels sepulcres damunt d'un arc. El cas és que el 24 d'octubre següent el rei contestava a l'escultor, referint-se a una proposta que aquest li havia tramés pintada en un pergamí, dient-li que *"...si l arch era aytal com vos deits, seria massa alt e la obra seria fort desmesurada, per que volem que y sobresiats entro que nos, Deu volent, la siam..."*

de Pere Bernés, figura vertebral de l'argenteria valenciana de la segona meitat del segle XIV. L'anomenada "cadira del rei Martí", atribuïda a Colí de Namur, és un altre exemple dels alts nivells assolits per aquest art en el període en qüestió. L'elogiós comentari que Pere el Cerimoniós féu de l'art de Consoli Blanch ens fa lamentar de no disposar de cap mostra de la seva producció.

Canvi d'emplaçament

La modificació va comportar també un canvi d'emplaçament que, a la vegada, va obligar a incloure en el conjunt el sepulcre del rei Alfons I i va encoratjar el Cerimoniós a construir un segon arc al qual fou incorporat el sepulcre de Jaume el Conqueridor. Després, s'afegiren les

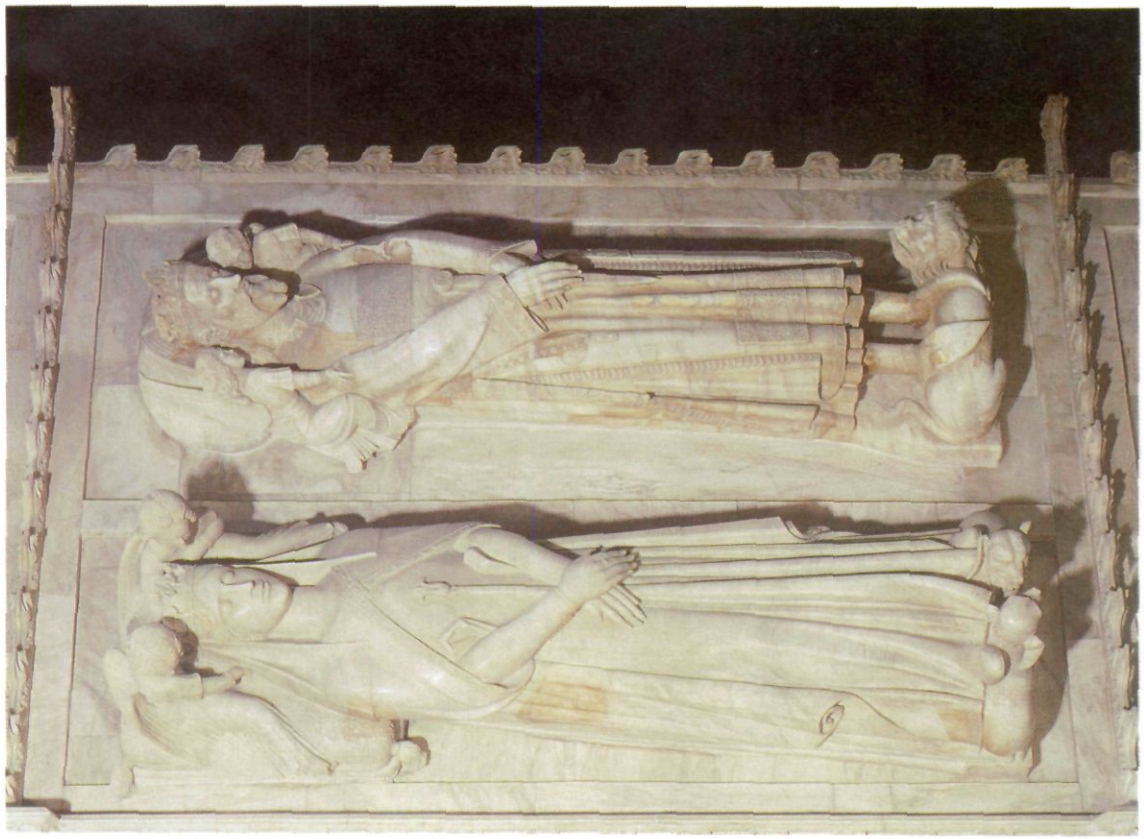

Pere el Cerimoniós i la seva muller Elionor, filla del rei Pere II de Sicília i d'Elisabet de Caríntia.
El rei porta la corona i l'hàbit de diaca del dia de la seva coronació i, entre les mans, l'inseparable punyalet. Panteó reial del monestir de Santa Maria de Poblet (Conca de Barberà). Contractat el 1349 a Aloi de Montbrai i Jaume Cascalls, fou destruït el 1835 i refet per Frederic Marés l'any 1946 (Foto Ernest Esteve).

tombes dels infants a la capella de Sant Antoni; es tornà a modificar el sepulcre de Jaume I; es va haver d'escurçar el d'Alfons I; l'infant Joan, el primogènit, va accedir que se li fes un sepulcre per a ell i per a la seva esposa i a traslladar els cossos de la seva primera muller i dels seus fills difunts. Amb tot això, el mestre Aloi va renunciar, el rei tenia dificultats econòmiques i preocupacions per la guerra contra Castella. En Jaume Cascalls va acceptar altres encàrrecs que simultanejava amb els treballs a Poblet. El seu ajudant, l'escultor Jordi de Déu, va ser obligat pel rei a incorporar-se a l'equip de treball. Es van haver d'acondicionar les carreteres des de les pedreres gironines de Belda fins al port de Roses per tal de poder portar les pedres per mar fins a Tarragona. Es va emmurallar el monestir de Poblet i, finalment, el maig de 1385, el rei Pere va poder donar per enllestit el més ambiciós dels seus projectes artístics, poc més d'un any i mig abans de morir.

Per desgràcia, el desemparament del monestir com a conseqüència de l'exclaustració del 1835, va incitar el vandalisme, el qual va convertir aquell sumptuós monument escultòric en un lamentable munt de pedres mutilades, saquejat posteriorment pels desaprensius. Cal recórrer al Crist jacent de l'església de Sant Feliu de Girona, al retaule de l'església de Cornellà de Conflent o a l'anomenat "Sant Carlemany" per poder fer-nos càrrec de l'extraordinària sensibilitat i del domini de la matèria que tenien escultors com el mestre Aloi i Jaume Cascalls.

Tomba de Martí I l'Humà, darrer rei del Casal de Barcelona (Foto Ernest Esteve).

La pintura

El pintor més destacat de l'época de Pere el Cerimoniós fou Ferrer Bassa. Al principi indubtablement sol, però en els anys finals de la seva vida amb l'activa participació del seu fill Arnau, va dirigir un taller en el qual foren pintats la majoria dels retaules destinats a les capelles dels diferents palaus reials. A més de pintures sobre taula, el seu obrador va dedicar-se també a la il·luminació de llibres, i produí gran quantitat de miniatures. És molt possible que en aquest taller s'hi formessin en Ramon des Torrents –successor dels Bassa quan aquests van morir de resultes de l'epidèmia de pesta negra (1348-1349)– i possiblement algun dels germans Serra, entre altres pintors ja que l'estil dels Bassa va perdurar, després de la seva desaparició, fins a finals del segle XIV, en què s'imposà l'anomenat "estil internacional" de la mà de Lluís Borrassà.

De tots els retaules pintats per a les esmentades capelles reials, solament se n'han conservat dos compartiments del de la capella de santa Anna del palau de l'Almudaina de la Ciutat de Mallorca. Fou justament aquesta la pintura que restà inacabada a la mort dels Bassa i que va ser completada per Ramon des Torrents. Les lleugeres, però significatives diferències estilístiques que poden ser observades entre la composició del Calvari i la de santa Anna serien doncs resultat de la intervenció dels Bassa a la primera taula i de Ramon des Torrents a la segona.

Il·luminació de llibres

Fins fa poc no disposàvem de cap element que ens permetés d'identificar de forma indiscutible l'estil de Ferrer i Arnau Bassa com a il·luminadors de llibres. El recent descobriment d'un llibre d'hores amb l'escut heràldic de Maria de Navarra ens ha proporcionat un nou element per a aprofundir l'estudi d'aquest taller familiar. El manuscrit en qüestió pot ser relacionat amb el llibre d'hores decorat per Ferrer Bassa que Pere el Cerimoniós demanava en

Retaule de Sant Miquel, obra de Ferrer Bassa (s. XIV) que es conserva en el Monestir de Pedralbes, de Barcelona (Fotos Ramon Manent).

una carta del 1342 a la seva esposa. Sobre la base de les miniatures del llibre d'hores de Maria de Navarra serà possible de situar dins el taller dels Bassa un important grup d'il·luminacions entre les quals destaquen un psalteri anglo-català (Paris, Bibliothèque Nationale), un *"Decretum Gratiani"* (Londres, British Museum) i l'anomenat **Llibre Vert** (Barcelona, Institut Municipal d'Història).

Ja s'ha indicat que el buit deixat pels Bassa va ser cobert per Ramon des Torrents, com a pintor i també com a miniaturista reial. A part del compartiment del retaule de l'Almudaina citat abans, no hi ha cap altra obra seva relacionada documentalment amb Pere III. Entre les pintures que li poden ser atribuïdes hi ha un interesantíssim retaule, procedent del santuari de Santa Maria de Tobed, en el qual apareix retratat com a donant Enric de Trastàmara, aliat del Cerimoniós en la guerra contra Pedro el Cruel de Castella.

Igual que Ferrer i Arnau Bassa, Ramon des Torrents desapareix prematurament de l'escena pictòrica, pels volts del 1360. El seu lloc va ser ocupat, per una banda, per Llorenç Saragossa i per l'altra, amb encàrrecs de menor importància, per Jaume i Pere Serra. Els tres van fer perdurar els conceptes estilístics derivats dels Bassa fins a finals del segle XIV. Quan aquesta fórmula començava a estancarse i degenerar, tot coincidint essencialment amb els últims anys del regnat de Pere el Cerimoniós, va sorgir amb força un corrent renovador de la mà de Lluís Borrassà. Va ser justament a aquest jove pintor gironí, establert de poc a Barcelona, a qui, el 1283, es va confiar la pintura de l'important retaule destinat a l'altar major de l'església del convent de Sant Damià de Barcelona, el qual havia rebut una subvenció reial de £ 150/–. La documentació no indica qui va ser el responsable de l'elecció de l'artista. Si hagués estat el rei Pere –com uns anys abans havia fet amb Consoli Blanch per a la realització de la custòdia de Tortosa– el fet seria força significatiu de l'esperit d'aquest home, obert fins al final a les noves formes artístiques.

Detalls diversos d'obres d'art que reberen la influència directa o indirecta del monarca català: Detall de l'altar d'argent de la Catedral de Girona; detall de la creu de Santa Eulàlia (Museu Diocesà de Barcelona); del retaule de Sant Miquel (Pedralbes) i del retaule de Santa Maria de Salàs (Museu Diocesà d'Osca) (Fotos Ramon Manent).

CRONOLOGIA

Pere el Cerimoniós i la seva quarta muller, Sibil·la de Fortià, adorant la Mare de Déu. Detall del reliquiari dels corporals de Daroca, obra de l'escultor i orfebrer barceloní Pere Moragues, datada l'any 1384 i donada pel Cerimoniós i la seva muller a la Col·legiata d'aquella ciutat (Foto Ramon Manent).

CRONOLOGIA DEL REI PERE EL CERIMONIÓS

Josep M. Ainaud de Lasarte

I així, quan es veié al davant de Fraga i Bernat de Cabrera li indica que ja és a Catalunya, el rei exclama: «O terra beneeyta, poblada de lleyaltat Beneyt sia Nostre Senyor Déus qu'Ns ha lexat exir de la terra reebel e malvada Malayt sia qui'y mir mal, car aximatex era poblada de leyals persones Mas, bé havem fe en Nostre Senyor Déu que la tornarem a son stament e *punirem aquells qui'y* miren mal».

Fraga. Restes del castell (Foto Pere Català Roca).

1319

Neix a Balaguer, el 5 de setembre. És fill de l'infant Alfons comte d'Urgell –més tard, Alfons el Benigne– i de la seva esposa Teresa d'Entença. Setmesó i malaltís, és batejat amb el nom de Pere en record del seu besavi Pere el Gran. Ot de Montcada és el seu padrí.

1328

L'arquitecte Berenguer de Montagut inicia les obres de la col·legiata de Manresa.

1333

Estudia la llengua llatina. Viu amagat a les muntanyes d'Osca, perseguit per la seva madrastra, la reina vídua Elionor de Castella.

1333

«Mal any primer», de fam i carestia.

1336

Mor el rei Alfons el Benigne.

Comença el regnat de Pere el Cerimoniós. És coronat a Saragossa, amb enfrontament amb els nobles catalanes que volien que ho fós a Barcelona, després de jurar els *«Usatges»*.

Pau amb Gènova.

1338

Es casa amb Maria de Navarra. En tindrà dues filles, Constança i Joana.

Reconciliació amb Pere de Xèrica i retorn dels bens a la reina vídua Elionor de Castella i els seus fills.

El rei Pere el Cerimoniós celebra a la ciutat de Lleida una festa a l'estil dels Jocs Florals. Probablement, per influència del seu oncle l'infant Pere, comte de Ribagorça, d'Empúries i de Prades, bon coneixedor de la poesia.

Ajut al rei de Castella, amenaçat pel soldà del Marroc.

1339

Escull el monestir de Poblet per a la seva sepultura, que encarrega a l'escultor mestre Aloi. Finalment, serà realitzada per Jaume Cascalls.

Compra un exemplar de les *«Cròniques dels Reis de França»*.

Les restes de santa Eulàlia, patrona de Barcelona, són traslladades solemnialment a la cripta de la seu barcelonina. El rei Pere i la seva esposa acompanyen la processó.

Pacte de Madrid entre els reis d'Aragó i de Castella. Una flota catalana es trasllada a l'Estret de Gibraltar sota el comanament de l'almirall Jofre Gilabert de Cruïlles.

1340

Batalla del Salado contra el Soldà del Marroc. Una host catalana ajuda els exèrcits castellà i portuguès.

«Ordinacions del Rei en Pere», recull de normes per al bon govern dels estols reials catalans.

El pintor Ferrer Bassa pinta dos retaules per a la capella reial del palau de l'Aljaferia, a Saragossa.

1341

Guerra entre el rei Jaume III de Mallorca i els francesos.

El rei Pere el Cerimoniós renova la cambra privada, al costat de la Capella Reial de Santa Àgata, segons el projecte de Bernat Roca.

1342

Jaume III de Mallorca s'entrevista a Barcelona amb Pere el Cerimoniós.

El rei encarrega al mestre Aloi les estàtues d'alabastre dels dinou comtes de Barcelona.

1343

Procès polític contra el rei de Mallorca Jaume III. És declarat culpable i despossseït dels seus estats. Pere el Cerimoniós desembarca a Mallorca i a la batalla de Santa Ponça derrota els mallorquins i ocupa l'illa.

El rei arriba a Barcelona després d'una fracassada expedició al Rosselló, que es manté fidel al rei Jaume III de Mallorca.

1344

Jaume III de Mallorca intenta invadir la Cerdanya.

Segona campanya del Rosselló contra Jaume III de Mallorca, que és vençut i es retira a la ciutat de Montpeller. El Rosselló i els comtats, sota el domini de Pere el Cerimoniós.

Annexió del Regne de Mallorca i dels comptats del Rosselló. *«Sou catalans e naturals nostres»*, els diu el rei.

Fa obres al Palau dels Reis de Mallorca, a Perpinyà.

Publica les *«Ordinacions de la Casa Reial»*.

L'estol català comanat per Pere de Montcada i Mateu Mercer contribueix decissivament a la presa d'Algesires per Alfons XI de Castella.

1345

L'argenter Pere Bernès –autor del monumental retaule de plata de la catedral de Girona– fa dos segells d'argent per al rei Pere el Cerimoniós.

1346

Els sards es revolten a l'Alguer i derroten els catalans a la batalla de Turdo.

1347

Corts de Saragossa. El rei, en poder dels rebels de la Unió, partidaris del germà del rei, el comte Jaume d'Urgell.

Gràcies a la intervenció del seu conseller Bernat de Cabrera, el rei pot tornar a Catalunya. En arribar a Fraga, fugint d'Aragó, i saber que es troba en terra catalana, exclama: *«O terra beneïda, poblada de lleialtat!»*.

Per manca d'hereu, decideix nomenar hereva del tron la seva filla Constança, després de consultar-ho amb prestigiosos juristes europeus.

Mor, a Barcelona, l'infant Jaume d'Urgell, germà del rei.

El governador de València, Pere de Xèrica, fidel al rei, és derrotat pels rebels de la Unió a la batalla de Bétera.

Tríptic de R. des Torrents. Walter Art Gallery (Baltimore. USA) (Foto Arxiu Mas).

Jaume III de Mallorca intenta envaïr el Conflent.

Pere el Cerimoniós es casa amb Elionor de Portugal, en segones núpcies.

1348

Comença la temuda Pesta Negra, que delma la població de Catalunya.

El rei, presoner dels unionistes a València, aconsegueix escapar i es refugia a Terol.

Batalla d'Épila i desfeta de la Unió. Els principals dirigens són executats per ordre del rei, que els fa beure el metall fós de la campana de la Unió. *«Fou justa cosa que aquells que l'havien feta fer, beguessen de la licor d'aquella quan fou fusa»*, diu a la seva *«Crònica»*.

Desfeta deles unionistes valencians a la batalla de Mislata.

A Saragossa, davant del poble, el rei esquinça amb el seu punyal els privilegis de la Unió, d'on li ve el renom de *«Pere, el del Punyalet»*.

1349

Es casa, en terceres núpcies, amb Elionor de Sicília.

Batalla de Llucmajor a Mallorca, on mor el rei Jaume III. Pere III incorpora Mallorca a la corona catalana i jura que no dividirà mai més els seus regnes.

Setge de Gibraltar per Alfons XI de Castella, amb la col·laboració de naus catalanes.

1350

Neix l'infant Joan, primer fill mascle del rei Pere el Cerimoniós.

El rei dicta una pragmàtica per designar els dies del mes, per *«tot el Principat de Catalunya»*.

Fundació de l'Estudi General de Perpinyà.

Guerra entre Gènova i Venècia.

Balaguer, ciutat on va néixer, el 1319, Pere el Cerimoniós (Foto Arxiu Cuyàs).

1351

El rei Pere el Cerimoniós s'alia amb Venècia contra Gènova.

Projecta casar el seu primogènit Joan amb Caterina, hereva de Provença, tot i la oposició del rei de França

L'abat Biure, de Sant Cugat del Vallès, és assassinat la nit de Nadal mentre celebrava la missa del gall. Les Corts de Perpinyà condemnen els assassins a perpetuïtat.

1352

Les flotes de Venècia i Catalunya s'enfronten amb la de Gènova a la batalla del Bòsfor, amb resultat incert.

Aliança entre el rei Pere el Cerimoniós i el rei Pere el Cruel de Castella.

1353

Derrota dels genovesos a la batalla de l'Alguer per la flota catalana comanada per Bernat de Cabrera.

1354

Pere el Cerimoniós pren la ciutat de l'Alguer, que és repoblada per catalans.

Convoca Corts a la ciutat de Càller, per a tota l'illa de Sardenya.

Ordena que cada vaixell català dugui dues cartes de navegar.

Funda els Estudis Generals d'Osca.

1355

Escriu un poema lloant *«lo bon aire e noblea»* de Sardenya, durant la campanya.

Pau entre Gènova i Venècia, favorable als genovesos.

1356

Esclata la guerra amb Castella.

Neix l'infant Martí, segon fill mascle del rei.

1357

Construeix la capella nova del palau reial de l'Aljaferia, a Saragossa, decorada per Ibrahim Caparrós.

1358

Privilegi del rei per la construcció de les muralles de Barcelona.

Neix la infanta Elionor.

Els Dòria es subleven a Sardenya.

1359

L'esquadra castellana ataca Barcelona i és rebutjada. S'hi fa servir per primera vegada l'artilleria.

Corts de Cervera. Creació de la Diputació del General, origen de la Generalitat de Catalunya.

El rei ordena establir el Cens general dels fogatges del Principat de Catalunya.

Comencen les obres del Saló del Tinell del Palau Reial Major, a Barcelona.

El rei fa construir un arxiu al castell de Càller per a conservar la documentació de Sardenya.

1360

Ordena que les tombes reials de Poblet siguin col·locades damunt d'uns arcs monumentals.

1361

Pau de Daça entre Pere el Cerimoniós i Pere el Cruel.

1362

La sentència arbitral del marquès de Montferrat obliga a tornar l'Alguer als genovesos, condició que no és acceptada pel rei Pere el Cerimoniós.

1363

«Any de la mortalitat dels infants», per causa de la pesta negra.

L'exèrcit castellà, davant de València.

Pacte amb el pretendent Enric de Trastàmara per a lliurar el regne de Mùrcia a la Corona d'Aragó.

1364

Bernat de Cabrera, conseller del rei, és ajusticiat a Saragossa després d'un apassionat procès, per manament del monarca.

Mor Mateu Adrià, protonotari del rei.

Encarrega a l'argenter Pere Tutxó un retaule d'argent per al santuari aragonès de Salas.

Marià IV d'Arborea es subleva a Sardenya.

1365

Arriben a Barcelona les «Companyies Blanques» manades per Bertrand Du Guesclin i Hugh de Calviley per ajudar Enric de Trastàmara.

Setge de Murvedre pels castellans.

L'arquitecte Bernat Roca dirigeix les obres de la Seu barcelonina, seguint el projecte de Jaume Fabre.

Acord amb l'abat de Poblet per a fortificar el monestir.

L'arquitecte Guillem Carbonell arregla el Palau Reial Menor.

1369

El rei de Castella Pere el Cruel mor a Montiel a mans del seu germanastre Enric de Trastàmara.

Acaba la guerra amb Castella.

1370

Corts de Tarragona.

Inauguració del Saló del Tinell, del Palau Reial Major.

Compra del Palau Reial Menor, a Barcelona, que havia estat dels Templers.

El rei ordena la construcció de muralles arreu de Catalunya.

1371

L'anglès Walter Benedict, al servei del rei, fracassa en el seu intent d'acabar amb la revolta dels sards.

Pere el Cerimoniós encarrega al poeta Jaume March un llibre de concordances o diccionari de rims.

1374

Mor el rei Frederic de Sicília, sense successió masculina. Pere el Cerimoniós es proclama rei de l'illa.

Inici del tercer cinturó de muralles de Barcelona.

S'inaugura el Saló a Cent de la Casa de la Ciutat de Barcelona, obra de Pere Llobet.

1374

Debat poètic a la cort del rei Pere el Cerimoniós.

Detall de l'altar de plata dels mestres argenters Bartomeu i Bernat. Catedral de Girona (Foto Arxiu Mas).

1375

Tractat d'Almazán, entre Pere el Cerimoniós i Enric II de Castella.

A més d'una compensació econòmica per a la Corona d'Aragó, s'aprova el casament de la infanta Elionor amb el príncep Joan, primogènit del rei de Castella.

Mor Jaume IV de Mallorca, marit de la reina Joana de Nàpols.

El rei escriu a Bernat Dezcoll agraïnt-li la seva col·laboració a la *Crònica* del rei.

Abraham Cresques enllesteix el famós Atlas Català.

Encarrega al protonotari Jaume Conesa la versió catalana de les *«Històries Troianes»* de Guido delle Colonne.

1377

Es casa en quartes núpcies amb la seva amistançada Sibil·la de Fortià, antiga cambrera de la reina.

Enfrontament amb el primogènit, l'infant Joan, més tard, Joan I.

Construcció del portal de Sant Antoni, a les muralles de Barcelona.

Fragment del retaule dedicat a Sant Joan Baptista, de R. des Torrents. Museu Diocesà de Barcelona (Foto Arxiu Mas).

Santa Anna, de R. des Torrents. Museu das Jaudas Verdes (Lisboa. Portugal) (Foto Arxiu Mas).

1378

Pau entre la Corona d'Aragó i Gènova.

Cisma d'Occident. Pere el Cerimoniós opta per la neutralitat.

S'inicia la construcció de les Drassanes reials de Barcelona.

1379

Pere el Cerimoniós accepta la sobirania dels ducats catalans d'Atenes i Neopàtria.

Inclina el bàndol d'Arrigo della Rocca, de Còrsega, cap al costat de la Corona d'Aragó.

Francesc Eiximenis comença la seva obra *«Lo Crestià»*, a petició del rei i dels consellers de Barcelona.

1380

Cedeix els drets sobre l'illa de Sicília al seu fill Martí, però es reserva el títol de rei.

Els catalans dels Ducats d'Atenes i Neopàtria demanen al rei Pere el Cerimoniós la perpètua i incondicional incorporació a la Corona. El seu prec és escoltat, i el dia onze de setembre, el rei ordena que una guàrdia de ballesters vetlli per l'Acròpolis d'Atenes, que qualifica de *«la pus rica joia que al món sia»*.

Autorització del rei per a construir una Llotja de Mercaders a Barcelona. Pere Arvei en serà l'arquitecte.

1381

Ordena traduir l'*Alcorà* al català.

Mor, a Pisa, l'infant Pere, oncle i conseller del rei.

L'estol del vescomte de Rocabertí intenta auxiliar els catalans de Grècia.

1382

El poeta Pere de Só escriu la seva *«Vesió»*.

1383

Corts generals de Montsó.

El rei recorda als seu súbdits que són *«los pus francs pobles del món»*.

Hug d'Arborea és mort pels seus súbdits.

El rei Pere el Cerimoniós reté com ostatge a Brancaleó Dória, marit d'Elionor d'Arborea.

Consagració de la basílica de Santa Maria del Mar, a Barcelona, obra de l'arquitecte Berenguer de Montagut.

El rei ordena una traducció catalana de l'obra de Maimònides.

1384

Guerra de l'Empordà contra el comte Joan I d'Empúries, que no acabarà fins el 1388.

Encarrega el reliquiari dels Corporals de Daroca a l'argenter Pere Moragues.

1385

Possible data de la darrera redacció de la *«Crònica de Pere el Cerimoniós»*, autèntica autobiografia del monarca, redactada amb la col·laboració de Bernat Dezcoll.

El rei dóna per llest el seu sepulcre, al monestir de Poblet, obra de l'escultor Jaume Cascalls.

1386

Reunió d'arquitectes a Girona per a decidir la construcció de la nau única de la Seu.

Pactes amb Elionor d'Arborea.

Renovació de la pau entre la Corona d'Aragó i Gènova.

1387

Mor el rei de Navarra Carles II, anomenat *«el Dolent»*.

Mor el cartògraf Abraham Cresques, autor del famós Atlas Català.

El rei Pere el Cerimoniós mor a Barcelona, al Palau Reial Menor, el dia 5 de gener.

ALTRES COMMEMORACIONS

AGUSTÍ DURAN i SANPERE

(1887-1975)

Historiador, arxiver i arqueòleg, nat a Cervera (la Segarra). El 1908 es llicencià en dret a la Universitat de Barcelona. Tres anys més tard es doctorà a la Universitat de Madrid i acabà, també a Madrid, la carrera de filosofia i lletres. El 1912, conjuntament amb mossèn Ramon Pinós, fou nomenat arxiver municipal de Cervera.

Aquesta experiència contribuí al nomenament de sots-director de l'Oficina d'Investigacions i Publicacions Històriques de Barcelona (1917), destinada a tenir cura de les edicions de la documentació de l'arxiu municipal recentment constituït. En morir Ignasi de Janer, ocupà el lloc de director i començà l'organització de l'Arxiu Històric de la Ciutat, que l'any 1921 s'instal·lava a la Casa de l'Ardiaca.

El 1920 començà a dirigir les excavacions del subsòl de Barcelona i, vint anys després, contribuïa a la creació del Museu d'Història de la Ciutat.

Publicà diversos articles d'interès per a la història de la literatura catalana, com Un "misteri de la passió" a Cervera *(1913),* Un fragment de Tristany de Leonís en català *(1917),* Las escuelas de gramática de Cervera *(1944) i* Els Ausiàs March de Montcortès *(1965). És autor de diverses monografies històriques i històrico-urbanes. A part importants llibres i articles sobre història de l'art, escriví el llibre de reportatges* Viatge al voltant del món seguint el paral·lel de Barcelona *(1957), el de memòries* Tornant-hi a pensar (evocacions de moments viscuts) *(1961) i el recull d'articles* Pels camins de la història *(1973). Contribuí decisivament a la publicació d'edicions documentals: entre 1920 i 1923 tingué cura d'un* Recull de documents i estudis, *l'any 1927 publicà amb Valls i Taberner el* Llibre apel·lat "consueta" de l'Antich Consell Municipal de Barcelona *i entre 1930 y 1947, amb la col·laboració de Josep Sanabre, edità el* Llibre de les solemnitats de Barcelona. *Fou un gran divulgador de la història de la ciutat de Barcelona, i amb aquest objecte publicà diverses guies sobre el Barri Gòtic i els seus edificis i escriví nombrosos opuscles, articles per a diversos diaris i revistes i programes radiofònics. Molts d'aquests treballs sobre la ciutat foren reunits als tres volums de* Barcelona i la seva història *(1972-75). Diverses monografies sobre Cervera foren recollides a* Llibre de Cervera *(1972). Fou membre de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, de l'Institut d'Estudis Catalans, del CSIC, de l'Institut Germànic d'Arqueologia, de la Hispanic Society de Nova York i corresponent de l'Academia de la Historia de Madrid.*

AGUSTÍ CALVET "GAZIEL"

(1887-1964)

Manuel Ibàñez Escofet

Aquest nostre ha estat un país de bons periodistes, però, com és natural, en sobresurten alguns que s'imposen per la profunditat i la gràcia de la seva obra, que es creu fugissera i de ràpida desaparició. És un error, perquè l'obra i la influència moral, modelant voluntats i donant caràcter als pobles, són sempre vives i recordades. Un d'aquests grans periodistes, quasi sense parió, és Agustí Calvet, que va donar-se a conèixer i es va fer famós amb el pseudònim cenyit i clar de "Gaziel". No se'l coneixia d'una altra manera i ell mateix no era altre que Gaziel. Era un dels joves erudits que Prat de la Riba convulsionà des de l'Institut d'Estudis Catalans i, després de doctorar-se amb una brillant tesi sobre Anselm Turmeda, anà becat a París a ampliar estudis filològics.

Escriurà, de tant en tant, algun article per a La Veu de Catalunya *fins que esclatà, al 1914, la guerra europea. Profundament francòfil, Gaziel va topar amb els criteris de* La Veu, *i Miquel dels Sants Oliver enamorat de les seves cròniques de la guerra, el portà a* La Vanguardia. *En aquell diari important, Gaziel tingué un ampli ressò.*

Començava, però, una de les crítiques que més van doldre a Gaziel al llarg de la seva vida: escriure en castellà, quan havia començat amb força una envejable producció catalana. Gaziel va entendre que, en el món de la comunicació, l'important era comunicar-se, i escrivint en castellà no va deixar mai de defensar catalanament els interessos del país i va estendre, enormement, el camp de la seva influència i de la seva lliçó. Després d'haver aplegat en diversos volums les seves cròniques de guerra, Gaziel va canviar la vida erudita per l'apasionant i apassionada del periodisme. Fou nomenat director de La Vanguardia.

La guerra va trencar la tasca benemèrita de Gaziel, de qui ha dit Josep Benet que fou el periodista conservador més lúcid que ha donat Catalunya. I s'hagué d'exiliar, perquè la seva vida perillava als dos cantons de l'Espanya dividida per la guerra civil.

Tornà bastant avançada l'era de Franco. El periodisme estava prohibit per a ell i esmerçà els seus coneixements i la seva sensibilitat en el món editorial. I començà la que seria la seva admirable i densa prosa de reflexió en català, única llengua emprada fins a la mort.

RAFAEL CAMPALANS i PUIG

(1887-1933)

Pedagog i polític socialista, havia nascut a Barcelona i morí prematurament l'any 1933, ofegat a Torredembarra. Vinculat desde molt jove al catalanisme republicà, fou dirigent i fundador de la Unió Socialista de Catalunya. Les seves idees, però, no el privaren de col·laborar estretament amb Prat de la Riba com a professor i director de l'Escola del Treball creada per la Mancomunitat de Catalunya; Fou Conseller en el Govern provisional de la Generalitat després del 14 d'abril de 1931; Regidor de l'Ajuntament de Barcelona; diputat a les Corts de Madrid, fou també un dels redactors de l'Estatut d'Autonomia de Núria.

La seva trajectòria personal i la seva obra són l'expressió d'una actitud sostinguda i coherent de defensa de la democràcia, del socialisme i de Catalunya. Les seves actituds, pragmàtiques i eficaces, no foren ni compreses ni compartides majoritàriament en la seva época. Però la claredat i la modernitat dels seus plantejaments ideològics han fet que la seva figura i el seu pensament hagin crescut amb el temps i que amplis sectors polítics i intel·lectuals les hagin assumides i valorades més ara que fa cinquanta anys. Junt amb Serra i Moret, pot ser considerat com el teòric principal de la socialdemocràcia catalana.

LA "LLIGA DE CATALUNYA"

(1887)

Josep M. Ainaud de Lasarte

Hi ha qui encara confon la "Lliga Regionalista" amb la "Lliga de Catalunya", tot i que foren dues entitats ben diferents. La "Lliga de Catalunya" fou una entitat política catalanista, fundada a Barcelona el dia 7 de novembre de 1887 per un grup de personalitats que s'havien escindit del "Centre Català", com a resultat d'unes eleccions que havien atorgat la presidència del Centre a Valentí Almirall. Els escindits, de tendència catalanista conservadora, tenien com a figures preeminents Angel Guimerà, Eusebi Güell, Lluís Domènech i Montaner i Joan Permanyer, i comptàven amb l'ajuda entusiasta d'un grup de joves del "Centre Escolar Catalanista", amb noms tan prometedors com Francesc Cambó, Lluís Duran i Ventosa, Enric Prat de la Riba, Josep Puig i Cadafalch o Narcís Verdaguer i Callís. Tots ells eren partidaris d'intervenir en la vida pública acceptant la restauració monàrquica d'Alfons XII, i per aquest motiu s'havien enfrontat amb Valentí Almirall i els seus partidaris del "Centre Català", que mantenien una posició més propera al republicanisme federal.

La primera actuació pública de la Lliga de Catalunya fou el suport que donà al consistori dels Jocs Florals de 1888, que ajornà la celebració de la festa per tal que la presidís la Reina Regent Maria Cristina. Amb motiu de la visita de la sobirana, els membres directius de la "Lliga de Catalunya" li presentaren un escrit en el qual es demanava una amplia autonomia per a Catalunya. L'any 1889 emprengueren una intensa campanya arreu del país contra el nou codi civil espanyol, que atemptava contra el dret català, amb tant d'èxit que fou batejada amb el nom de "la primera victòria del catalanisme". *Participà intensament en la creació de la "Unió Catalanista" i prengué part en l'Assamblea que aprovà, el 1892, les famoses Bases de Manresa. Més tard, molts dels seus membres fundadors s'integraren al nou partit "Lliga Regionalista", creat el 1901. D'aquí ve que encara hi hagi persones que confonen una i altra entitat.*

JORDI RUBIÓ I BALAGUER

(1887-1980)

Pere Bohigas

L'època en què visqué Jordi Rubió és una de les més fecundes de la història moderna de Catalunya. Quan ell s'incorporà a la vida activa, Prat de la Riba ocupava la presidència de la Diputació de Barcelona i més endavant fou president de la Mancomunitat de Catalunya, i és prou coneguda la gran obra que, tant en el camp cultural com en el de les obres públiques, realitzaren aquestes institucions que supliren en gran part l'acció esquifida i en molts aspectes estèril de l'Estat. Entre les fundacions d'aquests anys hi hagué la de l'Institut d'Estudis Catalans el 1903, i uns anys més tard, essent director dels serveis de cultura de la Mancomunitat, Eugeni d'Ors, fou creada la xarxa de biblioteques populars. Jordi Rubió, potser sense adoner-se'n, es trobà immers en aquest món. Era fill del catedràtic de la Universitat, Antoni Rubió i Lluch, creador d'una brillant escola d'historiadors, i nét de Joaquim Rubió i Ors, **Lo Gayter del Llobregat,** *una de les figures de més relleu de la nostra renaixença literària. Per la seva ascendència, doncs, Jordi Rubió semblava predestinat a ésser el que després fou. Ara, abans de parlar de la seva obra, donarem unes dades biogràfiques, que ens ajudaran a definir millor la seva personalitat.*

Jordi Rubió nasqué a Barcelona l'any 1887. Es llicencià en Filosofia i Lletres a la Universitat d'aquesta ciutat el 1906 i l'any següent féu el curs de doctorat a la Universitat de Madrid, que aleshores era l'única universitat espanyola que conferia aquest grau. De retorn a Barcelona fou secretari redactor de l'Institut d'Estudis Catalans i en els cursos 1911-1912 i 1912-1913 fou lector d'espanyol a la Universitat d'Hamburg. Aprofità aquesta avinentesa per fer recerques lul·lianes a les biblioteques de Munic i Innichen (Tirol austríac), i de retorn a Barcelona s'incorporà altre cop a l'Institut d'Estudis Catalans i col·laborà amb el seu pare a la càtedra de Literatura Catalana dels Estudis Universitaris Catalans. Fou nomenat aleshores director de la biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans, que el 1914 fou oberta al públic amb el nom de Biblioteca de Catalunya, i l'any següent se li encomanà la direcció de la xarxa de biblioteques populars creades per la Mancomunitat i se'l nomenà professor de Bibliografia i Biblioteconomia de l'Escola de Bibliotecàries, aleshores recentment fundada. En esdevenir la dictadura del general Primo de Rivera, Jordi Rubió i la majoria dels seus col·legues foren cessats en els càrrecs docents que desempenyaven en els centres que depenien de la Mancomunitat; el 1919 fou encarregat de les càtedres de Bibliologia i de Literatura Espanyola (curs d'investigació) a la Universitat de Barcelona i el 1925 succeí el seu pare en la càtedra de Literatura Catalana dels Estudis Universitaris Catalans. El 1930, acabada la dictadura de Primo de Rivera, fou restituït a la seva docència a l'Escola de Bibliotecàries i en fou nomenat director. Començà aleshores un període molt brillant d'aquesta escola, que continuà funcionant durant la guerra del general Franco amb tot i les enormes dificultats que aleshores hi havia. El 1931 Jordi Rubió fou nomenat professor de Literatura Catalana i de Bibliologia de la Universitat autònoma de Barcelona, però amb l'adveniment del règim del general Franco hi hagué un daltabaix en les institucions culturals de Catalunya i Jordi Rubió en fou una de les víctimes. Entrà, aleshores, a treballar en una editorial. A poc a poc les institucions que havien estat suprimides es reorganitzaren amb la cooperació de benemèrits ciutadans i continuaren vivint en un règim de catacumbes. En aquesta situació Jordi Rubió, el 1942, fou nomenat membre de la Secció Històrico-arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans i poc després fou nomenat president de la corpora-

ció. El 1948 fou també nomenat cap de la secció catalana del "Consejo Superior de Investigaciones Científicas". El 1957 ingressà a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i el 1970 fou nomenat membre corresponent de la Reial Academia Española. El 1961 obtingué el Premi d'honor de les Lletres Catalanes, convocat aleshores per primera vegada. Quan ja tenia 85 anys participà en la reunió que tingué lloc als caputxins de Sarrià, coneguda per la Caputxinada, i fou detingut amb altres companys que s'havien tancat amb ell. Quan fou interrogat i declarà la seva edat, el policia, estranyat, li digué: "Però vostè a aquesta edat encara fa aquestes coses?". Jordi Rubió li respongé que en aquella reunió s'havien pres alguns acords que podien ésser útils per la Universitat i per la cultura.

Jordi Rubió morí havent ja complert els 93 anys i es pot dir que, llevat dels seus tres darrers anys, portà sempre una vida molt activa.

En la docència Jordi Rubió fou summament eficaç, a la qual cosa contribuí el seu caràcter. Era home de tracte personal exquisit, no era distant i conversava amb tothom, però tant els deixebles com els subordinats instintivament el tractaven amb confiança i respecte alhora. Conversava amb la gent sobre tota mena de matèries, tant les professionals com les que suggeria la vida quotidiana i aquestes conver-

La pluralitat de càrrecs que exercí Jordi Rubió podria fer pensar que la seva activitat fou dispersa, i com a tal, mancada de profunditat, però no fou així. Jordi Rubió fou un home amb molta capacitat de treball i gran resistència física. En l'última època de la seva vida, quan, víctima d'una gran injustícia, quedà separat de la Biblioteca de Catalunya, feia una jornada completa de treball en una editorial i li quedava temps per donar algun curset a casa seva i treballar en les seves recerques fins a altes hores de la nit. És més, l'època de major producció bibliogràfica de Jordi Rubió foren els seus anys més joves i els anys de maduresa i

senectut, quan treballava a l'Editorial Salvat, o sigui en els anys que estigué absent de la Biblioteca de Catalunya.

Els temes principals de la bibliografia de Jordi Rubió després de la victòria franquista versen principalment sobre la figura de Ramon Llull, els orígens de l'Humanisme a Catalunya, el llatí de la cancelleria, els secretaris reials, la cultura catalana en els segles XV i XVI, l'època de la decadència i els primers temps de la Renaixença fins a la restauració dels Jocs Florals de Barcelona.

L'altre gran camp de l'activitat de Jordi Rubió fou el de les biblioteques. No cal repetir el que ja s'ha dit prou vegades de l'estat deplorable de les biblioteques públiques de l'Estat a Catalunya abans de la creació de la biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans, després anomenada Biblioteca de Catalunya, i de la xarxa de biblioteques populars de la Mancomunitat.

Al començ de la guerra que seguí l'aixecament del general Franco, Jordi Rubió prengué una decisió audaç, que a alguns semblà temerària, però que el temps ha demostrat que fou encertada: fou començar el trasllat de la Biblioteca de Catalunya des dels locals molt insuficients que ocupava al Palau de la Generalitat als que li eren destinats a l'antic Hospital de la Santa Creu i Sant Pau.

A l'arribada dels vencedors es féu tot el possible perquè Rubió no tornés a la Biblioteca de Catalunya; se li oferí la direcció de la Biblioteca Nacional de Madrid i ell respongué que ja s'acontentava amb la direcció de la Biblioteca de Catalunya.

JOSEP M. BOIX I RASPALL
(1887-1973)

Josep M. Font i Rius

Nascut a Barcelona, el 27 de febrer de 1887. Cursà el batxillerat al col·legi dels jesuïtes del carrer de Casp.

Desplegà la seva personalitat, responent a una fonda concepció cristiana de la vida, en dos vessants característics: la docència i l'acció social. Concretament, sobretot, a la Universitat i a la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis.

Llicenciat en Dret a la Universitat de Barcelona, amb el consegüent doctorat a Madrid, l'any 1920 obtenia per oposició la càtedra de Dret mercantil de la Universitat barcelonina. Amb esperit innovador, dins l'exigència científica, alhora amb sentit pràctic, acollidor i atraient i un bon toc de bonhomia, aprofundí l'assignatura sota el caire social a més del pròpiament econòmic; formà nombroses promocions d'estudiants, molts dels quals han estat o són encara avui professionals eminents. Elegit Degà de la Facultat de Dret, per unanimitat, el 1933, a l'inici de la Universitat Autònoma, exercí el càrrec fins el març de 1936 i realitzà un servei eficaç als estudiants i a Catalunya.

Obert de sempre als problemes humans, personals i col·lectius, per damunt d'interessos partidistes, començà la seva activitat en el camp social, com a secretari general de l'Acció Social Popular, entitat apolítica fundada pel P. Gabriel Palau, dedicada a la formació social i al millorament de les condicions de vida de les classes treballadores.

L'any 1924 fou elegit sots-director de "la Caixa", que havia de ser amb paraules d'ell mateix, la substància de la seva vida. Col·laborador immediat del fundador, Francesc Moragas i Barret, contribuí eficaçment a consolidar la institució. Coordinà l'expandiment econòmic de "la Caixa" en benefici dels impositors, normalment de condició modesta, i una intensa actuació social que considerava havia de quedar com la religió i la cultura, per damunt de les fluctuacions polítiques.

Professà l'assignatura de Previsió Social a l'Escola Social i a l'Escola d'Assistents Socials de Barcelona. Va ser un dels fundadors del Comitè de Dret Marítim de Barcelona.

En morir Francesc Moragas, el 1935, el doctor Boix fou elegit Director General de "la Caixa". Significà, per ell, el coronament del seu ideal de vida com a missió de servei. No trigaren, tanmateix, a produir-se l'aixecament militar, amb la revolució consegüent al país, i la guerra civil. Josep M. Boix, a pesar del risc personal, es mantingué al seu lloc. Amb una gestió alhora prudent i abnegada, salvà la institució en un període tan difícil.

Acabada la guerra, després d'una primera depuració, fou perseguit pel règim franquista, disposat a intervenir a "la Caixa" com ho havia fet, desvirtuant-les si no eliminant-les, amb altres entitats i activitats representatives de Catalunya. Empresonat i sotmès a un consell de guerra, el juny de 1940, fou condemnat per **"auxilio a la rebelión"**. En la sentència es fa constar que **"era fundamentalmente bueno, apolítico y excelente católico"**. Va ser desposseït de tots els càrrecs.

Viscuts encara uns llargs anys de paciència coratjosa, fou reincorporat a la Càtedra l'any 1952. Després de la seva mort a Barcelona, el 9 d'abril de 1973, la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvi, el 1979, acordà la seva rehabilitació.

Fou autor de diverses publicacions de caràcter jurídic, econòmic i social. També fou membre, per elecció, de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya.

ANTONI RUBIÓ i LLUCH

(1856-1937)

Pere Bohigas

Antoni Rubió i Lluch nasqué a Valladolid el 1856, on el seu pare, el patriarca de la Renaixença, Joaquim Rubió i Ors desempenyava una càtedra. Quan tenia dos anys, la família Rubió es traslladà a Barcelona, perquè el pare havia obtingut una càtedra en aquesta universitat. La formació de Rubió i Lluch fou, doncs, enterament barcelonina i fou un dels més eminents deixebles de Manuel Milà i Fontanals a qui succeí en la seva càtedra de Llengua i Literatura espanyoles. Ingressà a l'Acadèmia de Bones Lletres el 1889; inaugurà el 1904 la seva docència de Literatura Catalana, als Estudis Universitaris Catalans, on es formà una brillant escola d'erudits; presidí el primer Congrés de la Llengua Catalana el 1906, i el 1907, en ésser fundat l'Institut d'Estudis Catalans, en fou nomenat membre numerari i president. El mateix any presidí el consistori dels Jocs Florals de Barcelona.

Rubió i Lluch fou fonamentalment un erudit que posà les bases de la història de la Literatura Catalana. Treballà sempre sobre materials originals amb la rigorosa metodologia científica que havia après amb el seu mestre Manuel Milà. Les lliçons de Rubió eren denses de pensament i ben estructurades, amb idees generals molt orientadores per als deixebles. Però, a més d'aquestes qualitats intrínseques del seu treball, Rubió i Lluch tingué la gran idea d'adonar-se de la informació molt útil que els arxius podien aportar als estudis d'història literaria, la qual cosa ha donat una fesomia molt especial a la seva obra i a la dels seus deixebles.

Rubió i Lluch fou home d'ampla curiositat i de vasta cultura, però la seva recerca es concentrà amb dos temes principals: la Literatura Catalana Medieval i l'expedició dels catalans a Grècia. No m'entretindré a fer una enumeració de les seves monografies sobre aquests i altres temes, però crec que és obligat l'esment dels dos gruixuts volums que porten el títol de **Documents per la història de la Cultura Catalana mig-eval** *(1908-1921), obra única en la bibliografia europea, perquè tal vegada no hi ha cap altre arxiu tan ric com el nostre de la Corona d'Aragó, que hagi conservat la sèrie completa dels registres de cancelleria, on abunden les notícies sobre les grans figures de la nostra cultura i sobre art, ciència i la vida privada de l'Edat Mitjana. Aquesta obra n'ha estimulades d'altres de semblants, bé que de molta menys amplitud. Pòstumament, el 1947, aparegué el* **Diplomatari de l'Orient Català (1301-1409),** *que conté 717 documents sobre l'activitat dels catalans al Pròxim Orient. Cal també esmentar l'edició per primera vegada de la novel·la catalana* **Curial e Güelfa,** *un dels més bells monuments de la nostra prosa del segle XV i segurament de la literatura europea d'aquesta època.*

Rubió i Lluch no fou home que visqués tancat en la seva torre d'ivori. Li agradava el tracte social no solament amb els seus companys sinó també amb persones molt diferents de les dels ambients en què ell treballava. La seva conversa era amena, tenia acudits feliços i jutjava la gent del seu entorn amb enginy i humor, però mai amb duresa.

MATEU JOSEP ORFILA i ROTGER

(1787-1853)

Josep Tomàs i Cabot

De 1815 a 1853, un menorquí, Mateu Josep Orfila, va constituir a París el centre de l'interès mèdic, universitari i forense. Va ésser, durant aquest període, metge del rei Lluis XVIII, catedràtic de Medicina Legal, degà de la Facultat corresponent, membre de la Reial Acadèmia de Medicina i personalitat extraordinàriament apreciada als centres intel·lectuals de la capital francesa. Els seus dictàmens forenses –per exemple, el del procés de l'enverinadora madame Lafargue– l'havien fet famós a tota França. Les seves **Memoires** *científiques i els seus llibres de text* **–Toxicologie générale** *(1815),* **Leçons de Médecine Légale** *(1823), etc., li havien donat un ressonant prestigi al món universitari.*

Havia nascut a Maó el 24 d'abril del 1787 al si d'una família benestant que li va poder pagar estudis superiors i viatges a l'estranger. Va rebre una primera formació mèdica i química a València i a Barcelona; i el 1807, gràcies a una pensió d'estudis concedida per la Junta de Comerç barcelonina, va poder ampliar estudis a París, on va establir definitivament la seva residència i va desenvolupar una ininterrompuda activitat com a químic, catedràtic, assessor dels Tribunals de Justícia i metge a la Cort.

Era també un excel·lent barítion i de jove havia donat classes de cant. Una de les seves alumnes, Gabrielle Lasueur, esdevingué amb el temps la seva muller. El prestigi social del sogre l'ajudà a introduir-se dins l'alta societat parisenca; però Orfila, malgrat la intensa vida de relació a què l'obligava la nova situació, mai no va abandonar els estudis científicis, l'atenció als malalts ni la tasca docent a la Universitat. Un dels seus alumnes francesos el recordava com **"un estranger que parla amb els ulls, amb els braços, amb tot el cos... que té la paraula fàcil i treu molt de partit de la nostra llengua... i que a més disposa d'una memòria prodigiosa..."**

El constant desig d'aprendre, d'obrir nous camins per a la ciència i d'ésser útil a la societat va convertir el jove menorquí en un dels professors més respectats a Europa durant la primera meitat del segle XIX. Amb motiu del segon centenari del seu naixement, ens complau d'evocar sintèticament la seva vida. Pot ésser un estímul i un model per als joves catalans de qualsevol temps.

JOSEP MANNO i DÍAZ

(1786-1868)

Pere Català i Roca

Un monument aixecat en un cèntric jardí municipal de l'Alguer evoca la insigne personalitat de Josep Manno i Díaz, nat a l'Alguer el 17 de març del 1786 i mort a Torí a l'edat de 82 anys.

Encara subsisteix, en el clos de l'antiga "Barceloneta", la casa nativa de l'il·lustre jurisconsult i historiador de Sardenya (mansió que, per cert, actualment, força caducada, és objecte de reforma i desitgem, a l'igual dels algueresos conscients, que el caràcter originari no sigui pas massa alterat).

Manno, fill d'un comandant del port de l'Alguer, és una figura important de la trasbalsada Sardenya del segle XIX; l'illa sarda no escapava, durant el primer terç d'aquesta centúria, de les influències que agitaren la França napoleònica. Ell, de noi estudiant al col·legi nobiliari de Càller (capital de l'illa), esdevingué, per la seva preparació i capacitat de treball, secretari del virrei Carlo Felice. El 1817, fou designat primer oficial de secretaria per als afers sards. Les circumstàncies polítiques li guanyaren ascensos i, així, el 1821, ocupà la titularitat de ministre i dos anys després la de conseller al "Supremo Consiglio di Sardegna". Tothora, però, tenia el favor de Carlo Felice, tal com s'expressà des que aquest pujà al tron. Amb el rei successor, Carlo Alberto, prosseguí la prevalença de Manno –qui, precisament, anuncià l'abdicació d'aquest rei i la suspensió de la guerra amb Àustria–. Afincat a Torí, Manno hi publicà, el 1825, una documentada "Storia della Sardegna", de la qual l'any següent fou efectuada la 2.ª edició; la 3.ª va tenir efecte a Milà, el 1835. El 1833, el rei Carlo Alberto li concedí el títol de baró com a regal de noces. La "Storia moderna della Sardegna dall'anno 1775 al 1799", continuació de l'anterior, data de Torí 1842.

Com a president del senat, en diverses legislatures, Manno hagué de fer front a posicions irreductibles i colpidores (és el cas, personalment, del seu compatrici –també admirable i digne de lloa– Simon, sardista fins a l'heroisme).

De cop i volta, el ninou del 1867, Manno rebé la notícia de la seva jubilació en els afers reials. No s'ho esperava, malgrat els seus vuitanta anys.

Resta escassament estudiat –per a nosaltres, catalans– el període, tan especial, que visqué l'algerès Manno, nat en una Sardenya feudatària que, encara espanyola a l'inici del segle XVIII, passà dels Àustria, per via filipista, a la casa de Savoia. Es tracta d'una **assignatura pendent** *que tenim, com a catalans, i que pot fer-nos meditar llargament.*

FRANCESC CARRERAS CANDI

(1862-1937)

Joan Ainaud de Lasarte

Nascut el 4 de juliol al carrer de l'Argenteria, vora Santa Maria del Mar, va morir també a Barcelona, en plena guerra d'Espanya, un 22 de gener.

La seva vocació de col·leccionista va començar molt aviat –el 1874– per la filatèlia, tema al qual seria fidel sempre més i que el duria el 1909 a la presidència de la Societat Filatèlica Catalana.

Des del seu ingrés el 1886 a l'Associació Catalana d'Excursions Científiques *estigué sempre vinculat al món de l'anomenat* excursionisme científic. *Fou un dels promotors del Centre Excursionista de Catalunya (1891), del*

qual arribà a Vice-president (1912) i President (1913).

Les seves activitats com a historiador el durien el 1892 a ésser l'encarregat de les publicacions històriques de l'Ajuntament de Barcelona, del qual era regidor des del 1891. De la seva presència a la corporació en són testimonis els volums del Dietari, publicat a partir del 1892 i interromput el 1918, obra que no seria completada fins molt després, i els cinc volums de la Rúbriques de Bruniquer (1912-1916) i els utilíssims volums de topografia urbana Lo Montjuich de Barcelona (1902) i La Via Layetana substituint els carrers de la Barcelona Mitgeval (1913).

Com a esplèndid complement d'aquestes obres, el 21 d'octubre de 1916 feia ofrena a l'Alcalde de la Ciutat del gran volum dedicat a La Ciutat de Barcelona, en molts aspectes no superat fins ara, en el qual condensava les seves recerques sobre temes barcelonins. Aquesta obra forma part d'un conjunt dedicat a la Geografia de Catalunya (1913-1918) dirigit pel propi Carreras Candi, qui més tard en dirigiria també d'altres molt importants dedicats al País Basco-navarrès (1921), València (1922) i Galícia (1928), tots ells patrocinats per l'editor A. Martín, que encara entre 1931 i 1933 publicaria una recopilació important però forçosament desigual dirigida pel mateix historiador, Folklore y costumbres de España (tres volums).

Dins la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, en què va ingressar el 1898, per ser-ne President el 1918, patrocina la publicació del Butlletí, iniciada el 1901. En ell i en molts periòdics i altres elements de difusió catalans i forasters va acomplir una tasca variada i importantíssima, amb un total de més d'un miler de títols, repertoriats per Maria Rosa Bultó Blajot el 1967 (Francisco Carreras Candi: Notas biográfica y bibliográfica de un gran historiador, vol. XVII dels Documentos y Estudios de l'Institut Municipal d'Història).

A més de la filatèlia i matèries afins, recordarem els articles i volums dedicats a monografies locals de Sarrià, del Maresme, de Sant Hilari Sacalm, Cervera i Tortosa, completats a més per un important llibre pòstum, La navegación en el río Ebro, acabat el 1937, però no publicat fins el 1940.
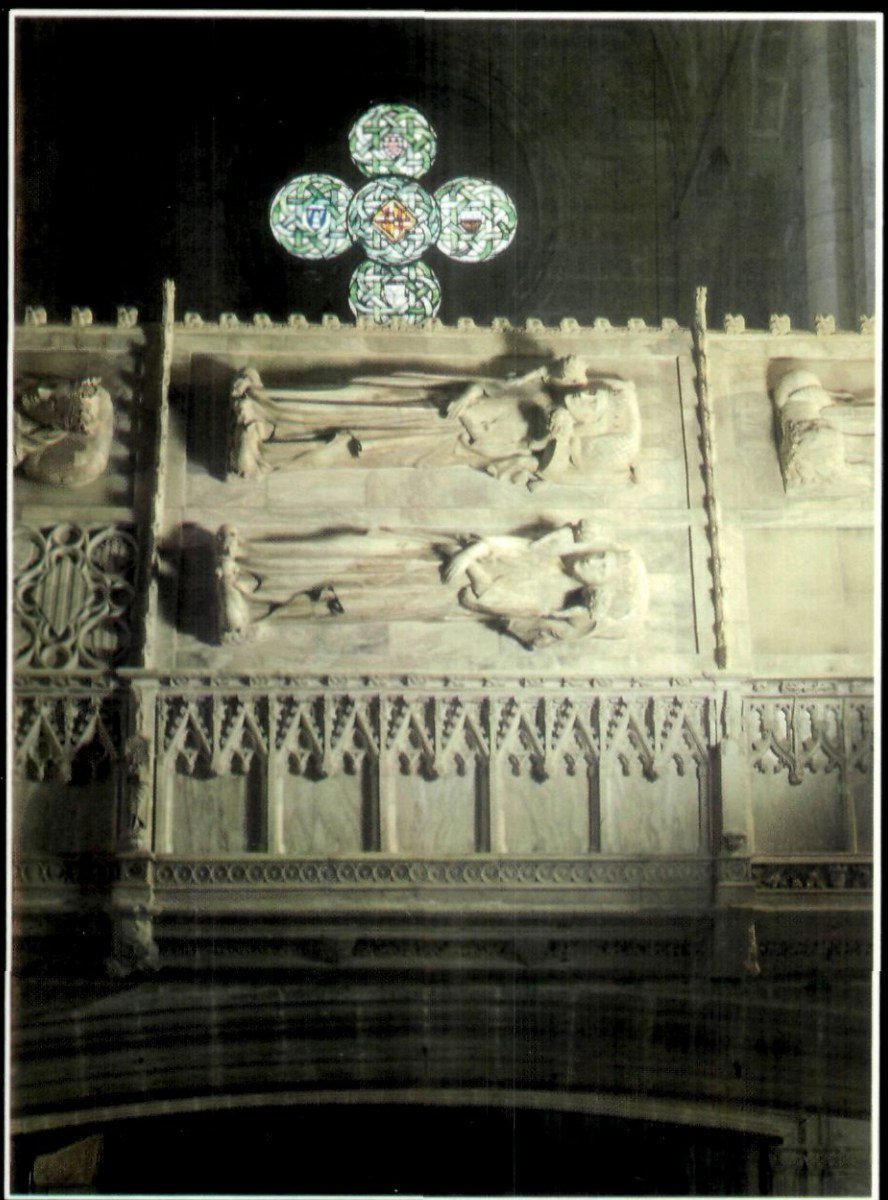
En ésser establerts els Estudis Universitaris Catalans el 1903 li fou encomanada la càtedra d'Història de Catalunya. Fou un dels promotors dels Congressos d'Història de la Corona d'Aragó, projectats el 1904.